B G881

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MODERN MAGYAR IRODALOM PROGRAM

PAPP ISTVÁN GÉZA:

ADY ENDRE ROMANTIKUS TRADÍCIÓJÚ MOTÍVUMAINAK ALAKULÁSÁRÓL

PHD ÉRTEKEZÉS

Programvezető:
Dr. Olasz Sándor, egyetemi tanár

Szeged
2008

„Kicsit költőnek kell lenni, aki költőt érteni akar
s aki Adyt érteni akarja,
annak egy kicsit Adynak kell lenni...”

(Schöpflin Aladár)

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés 4

II. Az Edgar Poe-i életérzés Ady Endre költészetében 10
1. Adalék Ady költői indulásának vizsgálatához 10

2. A Víz-, tenger-, tó- és a tisztaság- fehérség – motívumok alakulása ... 26

3. A csönd-némaság-, valamint az átok-rontás-átkozás – motívumok alakulása 40

III. Ady három motívumának teljességre törekvő áttekintése 70
1. „Legszebb csikónk..."
Ady ló-lovas motívumának szimbólumértékéről 70

2. „Ha most húznád meg harangját szívednek..." 98
Ady Endre harang-motívumáról

3.„A Nap korán-kelt Holdja, én"
Ady Endre Hold-motívumáról 116

IV. Összegzés-lezárás 154

I.

BEVEZETÉS

Kora gyermekségemtől már-már megmagyarázhatatlanul erős kötődést éreztem Ady Endre költészetéhez, később pedig a teljes életművéhez. Visszagondolva rá, világos, hogy az elő indítást erre apámtól – a szakmája ezt nem magyarázná – az Ady-rajongó, literátus embertől kaptam. Tőle hallottam s tanultam már akkor sok-sok Ady-verset. (Érdekes számomra is, hogy az első, úgy kétévesen, általam elmondott költemény mégis József Attila, Mondd, mit érlel... című műve volt.) Erősítették irodalmi érdeklődésemet a kecskeméti iskolaévek, főként *Szekér Endre* tanár úr kitűnő magyarórái. Ez mélyült a szegedi egyetemen, és maradt életem, munkám, középpontjában máig. Tanítom az irodalmat és társtudományait, az Ady-művet egyetemen és különböző, arra fogékony fórumokon. Ehhez a feladathoz – olykor misszióhoz – kötelesen tartozik az írás, a művek érzelmi, értelmi megközelítésének papírra vetése. – A magyar irodalom szinte minden jelenségét én, talán valóban elfogultan, az Ady-etalonhoz mérem. Ez a szubjektivitás leplezetlenül jelen van e dolgozatban is.

Ady lírájának témáit, motívumait vizsgálom a következőkben. Nagy teljesítményekre építő újragondolások ezek. Bizonyossággá igyekeznek erősíteni a hipotézist, ami szerint a különböző kontextusokban megjelenő képzetek egymásra utaló és korábbi megjelenésükre építő kapcsolódásai az Ady-életműnek tudatos és egységgé formált megalkotottságáról tanúskodnak. Hitem szerint ez a megközelítés lehet az elsődleges és a legbiztosabb fogódzó a mind teljesebb Ady-értés és értetés eléréséhez. Tudatában vagyok természetesen, hogy a befogadás „nem is volt teljes, nem is lesz teljes soha". Kísérletekről van szó tehát, s ha mégis „mentségre" van szükségük, hát már most is Adyt citálom a védelemhez:

„A verseinket [...] nem értik, s ha megértik, jaj nekünk, mert akkor nem értették meg még csak igazán."[1] A recepció örök ellentmondására is vonatkoztathatók e mára már legalább annyira inspiráló, mint amennyire szkeptikus szavak.

*

Mielőtt rátérnék azonban a szűkebben vett motívum-vizsgálatokra, általában a *motívum* jellemzőit, kiemelten az Ady-motívumok, – szimbólumok, végső soron az Ady-mítoszok sajátosságait kell felidéznünk. Jelzem itt csupán a fontosnak tartott vélekedéseket a tárgyról, csak említést téve az Ady Endre-i képalkotás[2] specifikus jegyeit bemutató elemzésekről. – A motívum kifejezést jószerivel minden művészeti ág, a művészettörténet és -kritika, de a tudományok sok válfaja (pl. jogtudomány) régóta terminusként használja. A motívumvizsgálatnak gazdag hagyománya van az irodalomtudományi kutatásokban is, és bár az elmúlt évtizedek fontos eredményeket hoztak, a motívum egzakt meghatározását nem adhatták meg. Azt mondhatjuk, hogy az valójában nem is lehetséges.[3] Hiszen egy-egy szó, szóösszetétel, téma, képzet vagy akár asszociációs kör pusztán gyakori előfordulása – ugyan motívumjegyeket mutat – önmagában nem rendszeralkotó tényező. Viszont a jelentésüknek megkülönböztetett jellege, az egyes alkotásokban való összekapcsolhatóságuk révén, de különösen a teljes életműben (vagy annak egy részében) motívumalkotók, esetenként szimbólumhordozók lehetnek. Így eszközei – mint Adynál – egy mitikus világlátás kifejeződésének is. Ezt támasztják alá a legkülönbözőbb

[1] Ady Endre: A magyar Pimodán, in: Ady Endre az irodalomról, szerk. Varga József és Vezér Erzsébet, Magvető, Bp., 1961. 215.
[2] A kérdésről ld. Tamás Attila: A „kép" problematikája a költői műalkotásban, in: Act. hist. lit. Hung. Tom. IX. Szeged, 1969. 83–90.
[3] A motívum-kutatások összefoglalását ld.: Szigeti Lajos Sándor: A József Attila-i teljességigény. Magvető, Bp., 1988. 9–33.; valamint Sz. L. S.: Modern hagyomány, Lord, Bp., 1995. 24–26.; továbbá: Sz. L. S.: Evangélium és esztétikum, Széphalom Könyvműhely, Bp., 1996. 111–130, 151–166.

motívumértelmezések a 19. századtól napjaink irodalomelméleteiig.[4] Érdemes itt idéznünk Tamás Attila megállapítását: „A motívumok mindenekelőtt a műnek egésszé való összekapcsolásában vesznek részt – ennek a zárt egésszé – összekapcsolásnak azonban magának is fontos jelentése lehet. Amellett pedig egymáshoz kapcsolódásukkal gazdagítják és módosítják is egymás »helyi értékét«."[5] – Ady sok költői képére általában is igaz a tétel, hogy egy-egy téma,[6] hangulat, képzet tudatosan ismételve, motívummá érik, összekapcsolódva, asszociációs körük bővültén pedig szimbolikus jelentést kaphatnak. A Wellek-Warren szerzőpár megfigyelése Adyra vonatkoztatva is érvényes: „Egy »kép« előidézhető egyszer mint metafora, de ha állandóan ismétlődik – úgy is mint megfigyelés és úgy is, mint ábrázolás – szimbólummá válik, sőt részévé válhat egy szimbolikus (vagy mitikus) rendszernek is. [...] Feltűnően gyakori jelenség, hogy ami csak »kellék« egy író korai műveiben, a későbbiekben »szimbólummá« válik."[7] Hasonló módon alakul Ady ún. magánszimbolikája is. Az idézett

---

[4] Ld. még: Bernáth Árpád: Motívum. In: Világirod. Lex. 8. köt. Akadémiai, Bp., 1982. 630–631.; uő., A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéséről, in: Formateremtő elvek a költői alkotásban, szerk. Hankiss Elemér, Akadémiai, Bp., 1971. 439–442. Lényegében Bernáth véleményét veszi át Cs. Gyimesi Éva: Teremtett világ, Kriterion, Bukarest, 1983. 170. Témánk és Ady Endre szempontjából jelenleg leginkább Széles Klára motívum-definíciója alkalmazható, mely rövidítve a következő: „... a költői motívum olyan műelem (verselem), amely már megjelenését tekintve is több arcú. Testet ölthet egy bizonyos *szó* formájában, de jelentkezhet költői, mitológiai *alak*ként, *szereplő*ként is. Felbukkanthat több költőileg megalkotott tárgy vagy figura bizonyos jellegzetes alapszituációjaként, avagy egy szókapcsolat, netalán egy vagy több költői mondat alakjában is. Azaz mind *„tárgyi"*, mind *„folyamatbeli"* mivoltában több arcú." Majd később így fejezi be: „A költői motívum tehát – felfogásunk értelmében – olyan, többnyire nyelvileg is megragadható jelentésegység, amely tárgy és folyamat; minőség hordozója, egyben alternatív jelleg felbukkanása; speciális reagálás jele poétikai létfeltételek speciális alakulása és alakítása során; egy passzív pozíció aktivizálásának és aktivizálódásának megragadható mozzanata; »öröklött« jegyek, hagyományos költői kifejezésmódok jelenléte, illetve egyénivé módosítása; egyetemes és egyéni előtörténet üledéke, azaz további történeti alakulás, alakítás egyik lehetséges kiindulópontja. Jellemző jegye az ismétlődés; létezik »invariáns« és »variáns« vonatkozása is, egyidejűleg. Olyan egyéni jegyek hordozója lehet, amelyek egyszeri mivoltukkal hozzájárulhatnak az egyetemes költői motívumkincs – avagy e motívumkincs jelentéskörének – gyarapításához." In: Széles Klára: „... minden szervem óra", József Attila költői motívumrendszeréről, Magvető, Bp., 1980. 12, 18. – A „motívum" szakirodalmával kapcsolatban megjegyzem, hogy szükséges lehetne nagyobb figyelmet fordítani az ún. vizuális és akusztikus motívumok kérdésére, ezek egybejátszására, amely problémakör Ady Endre lírája kapcsán igen fontos.

[5] Tamás Attila: A költői műalkotás fő sajátságai. Akadémiai, Bp., 1972. 204.

[6] A kérdésről ld. Tverdota György: A tizenkettedik, Korszerűtlen elmélkedések József Attila Eszmélet-ciklusának XII. verséről, A Tisztatáj Diákmelléklete 2002/április (83.) 10., továbbá uő., József Attila, Korona Kiadó, Bp., 1999. 15–16.

[7] Wellek-Warren: Az irodalom elmélete. Gondolat, Bp., 1972. 281.

munka így fogalmaz: „A »magánszimbolika« rendszert feltételez, s a gondos kutató ugyanúgy fel tudja fejteni a »magánszimbolikát«, ahogyan a rejtjelszakértő egy idegen üzenetet meg tud érteni."[8]

Közelebbről szemügyre véve az Ady-képek, -metaforák[9] vagy „látomásos allegóriák",[10] esetleg a szimbólumok[11] alakulását, megerősödik bennünk a többek által már korábban megfogalmazott bizonyosság,[12] hogy ez a költészet nem annyira szimbolista[13] voltában lett izgalmas, hanem a költő mítoszteremtő alkata, az életmű mitikus vonásai miatt válik egyedülállóan átütő hatásúvá.[14] A mítosz[15] itt is belülről fejthető meg. Születésében és fejlődésében úgy értékelendő, mint a környező világ bizarr leképeződése, vagyis a belső, költői szemléletben maga a valóság, az önmagának teremtett, létező világ. Mítoszi jellegükben értékelhetjük Ady képeit, szimbólumait, valójában jellegzetes vízióit is. Eisemann György részben Barta János[16] felvetését továbbgondoló Ady-tanulmánya[17] azért is értékes, mert a mitológiai jegyeket vizsgálva felhívja a figyelmet arra, hogy ezt a –

---

[8] I. m., 282.

[9] Ld. pl. Terence Hawkes: Metaphor, Rep. Methuen and Co. Ltd. London, 1980.

[10] Ld. pl. John MacQueen: Allegory, Rep. Methuen and Co. Ltd. London, 1978.

[11] Kenyeres Zoltánnak éppen Ady Endre kapcsán fogalmazott szimbólum-definícióját gondolom e dolgozatban alkalmazandónak: „Minden jel szimbólum, mely nem tartozik az index-jelek vagy ikonikus jelek osztályába, vagyis nincs a jelentő és jelentett között sem fizikai kapcsolat, sem hasonlósági összefüggés. A szimbólum önkényes jelentéstulajdonítás egy jelnek (szónak, szókapcsolatnak stb.), mely önkényes jelentéstulajdonításban azonban megyeznek a jelet használók." (Kenyeres Zoltán: Ady Endre, Korona Kiadó, Bp., 1998. 21.)

[12] Ld. pl.: Horváth János: Ady szimbolizmusa (részlet Ady s a legújabb magyar lyra c. dolgozatából – 1910.) in: Tanulmányok, Akadémiai, Bp., 1956. 545–556.; Lukács György: Ady Endre (1909) in: Magyar irodalom – magyar kultúra, Gondolat, Bp., 1970. 45–52.

[13] Ld. például Charles Chadwick: Symbolism (Reprint), Methuen and Co. Ltd. London, 1978.

[14] Rába György a kései Ady eszköztárában a szürrealisztikus, expresszonisztikus vonásokra is felhívja a figyelmet. R. Gy.: A dráma elvű líra (Ady – túl a szimbolizmuson). In: Csönd-herceg és a nikkel szamovár. Szépirod., Bp., 1986. 17–48.; ld. még: Németh G. Béla: Expresszionisztikus jegyek Ady kései lírájában. In: „Legyetek emlékezéssel hozzám". Az ELTE, BTK Ady-ülésszakán elhangzott előadások. ELTE, Bp., 1977. 29–46.

[15] A kérdésről ld. Kerényi Károly: Görög mitológia, Gondolat, Bp., 1977., különösen: 127–137.; K. K. Ruthven: Myth (Reprint), Methuen and Co. Ltd. London, 1979.; Companion to Literary Myths, Heroes and Archetypes. Ed. by Pierre Brunel, (Paris, 1988, transl. to English) Routledge, London, 1992. különösen: Colette Astier: Literary and Mythological Narratives, 725–732.; Max Bilen: Literature and Initiation, 733–736.; Lydia Gaborit, Yveline Guesdon, Myrian Boutrolle-Caporal: Witches, 1163–1178.; Olivier-H. Bonnerot: Zoroaster, 1179–1186.

[16] Barta János: Khiméra asszony serege (Adalék Ady-képzet és szókincséhez) (1948), in: Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok. Akadémiai, Bp., 1976. 452–471.

[17] Eisemann György: A lírai én mitológiája Ady Endre költészetében. In: Ősformák jelenidőben. Orpheusz könyvek, 1995. 128–148.

nézetünk szerint is lényegi – megközelítést ilyen módon feltehetően először, 1919-ben, Balázs Béla fejtette ki: „Ady Endre az, aki ma is olyan naivan látott mítoszt mint akár hajdani görögök. Metaforáinak magvaiból hatalmas és félelmetes mítoszok nőttek az átmenet minden fokozatával, elmosván minden metafora és mítosz közt vonható határt. A legnagyobb művész a legérzékibben elevenítő, ezért démonikusan személyes lénnyé lesz víziójában az, amit más csak általában eleven realitásnak érezne." – írja.[18] Hisszük, hogy ez Ady képeinek és szimbólumhasználatának megértéséhez az egyik leglényegesebb kulcs. Mert a mű jelentős része úgy épül, hogy a forma megfeleljen annak a változó mítosznak, melynek az alkotó majd részévé teszi. Tehát egy érzésvilág, világszemlélet keresi és találja meg Ady lírájában a megnyilvánulás eszközeit. – Az alkotó gyakran pusztán eljátszik a szóval, képzettel, szimbólum-lehetőséggel. Elejti, majd ismét feleleveníti, mígnem megtalálja helyét a költői látásmód megformálásában. Sok megérlelt Ady-motívum a példa erre, de nem kevés a korai szakaszban elvetett kísérlet sem. Tapasztaljuk azt is, hogy a már kiérlelt, szimbolikussá vált motívum beépül az Ady-mítosz egy szegmentumába, majd betöltve küldetését, hosszú időre, sokszor végleg eltűnik a későbbi képvilágból. Jórészt ilyen a tisztaság-fehérség, részben a csönd-némaság motívuma, viszont a ló-lovas vagy a Hold szimbolikus kép például – mint majd látjuk – szinte végig megőrzi kitüntetett szerepét.

A dolgozat első részében a fenti előfeltevésekből kiindulva, azok szellemében vizsgálom az induló Adynak a posztromantikához, annak magyar- és világirodalmi jelenségeihez, elsősorban Edgar Allan Poe költészetéhez való kapcsolhatóságát. Teszem ezt néhány motívum, illetve motívummá érő téma kapcsán a művek illusztratív felhasználásával.

– A munka második, nagyobb blokkjában pedig három, általam igen fontosnak gondolt Ady-motívumot (ló-lovas; Harang; Hold) mutatok be.

[18] Balázs Béla: Ady mitológiája. In: Huszadik Század, 1919. aug. (Ady-emlékszám) 105.

Végigtekintem alakulásukat a romantikus indításoktól kiteljesedésükig a költő érett lírájában. Bizonyítani kívánom, hogy azok részben megőrzik eredeti jelentésüket, hangulatukat, mégis, meg-megújulva, sajátos, csak Ady Endrére jellemző gondolat- és formai alakzatokká, szimbolikus képekké, látomásokká érnek.

II.

AZ EDGAR POE-I ÉLETÉRZÉS ADY ENDRE KÖLTÉSZETÉBEN

1. ADALÉK ADY KÖLTŐI INDULÁSÁNAK VIZSGÁLATÁHOZ

A cím első pillantásra hatásvizsgálatot ígér. Olyan típusát az összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányoknak, amely elemzi a két költő közötti kapcsolat különböző lehetőségeit és kimutatja a hatás, az átvétel tartalmi és formai jelentkezését. Szükséges az ilyen kutatási mód. Ebben a dolgozatban is élek a lehetőségével. Ugyanakkor érvényesíteni szeretném a már sokak által kifejtett tételt, amely szerint az igazi tehetségekre annyi a példák hatása, hogy rokonnak érzik őket. Nem átvesznek, de a saját világnézetükbe, alkotásmódjukba ötvöznek a kapott élményből később már alig-alig kielemezhető jegyeket.

Az állítás fokozottan érvényes Ady Endrére, aki tüntetőleg írja le a sort Hatvany Lajossal vitázva, ars poetikát írva:

„Nekem beszédes költő-példák, némák," (Hunn, új legenda)[19]

Király István Ady-könyve[20] mutat rá arra, hogy Ady – a nemzeti hagyományokban gyökerezően – a századvég, századforduló stílusirányzatait transzformálva alkotott a közép-kelet-európai, „a peremvidéki lét" sajátosságait tükröző életművet. Olyant, amely nem megkésett, hanem éppen Európának ehhez a darabjához kötötten huszadik századi és világirodalmi rangú.

---

[19] Az Ady verseket A. E. Összes versei (kritikai kiad.) I–III. alapján idézem. Sajtó alá rendezte Koczkás Sándor, a III. kötet: K. S. és Kispéter András, Akad.–Argumentum Kiadó, Bp., 1969; 1988; 1995. – Az 1907 után keletkezett verseket (kritikai kiadás hiányában) Ady Endre művei I–II. alapján idézem. A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta: Láng József és Schweitzer Pál. Szépirodalmi, Bp., 1977. Használom összevetésül: A. E. Összes versei, Atheneum, Bp., é. n. [1930] Összeállította: Sárközi György.

[20] Király István: Ady Endre, Magvető Kiad., Bp., 1972.

Kell, hogy sok szempontból vizsgáljuk e jelenség forrásvidékeit. Hiszen így jutunk el a teljes megértéséhez. – *Páskándi Gézá*nak egy Ady-tanulmányában szereplő példáját idézem: „A tanár, ha a diák csak a számtanpélda eredményét írja föl így szól: »vezesd le«. Mert csak így válik *hitelessé.*"[21] (Kiemelés az eredetiben.)

Most az Ady megítélés már jól kidolgozott egészéhez szeretnék kiegészítést fűzni. Az alapképletet nemigen érintve, talán inkább a mellékszámítások sorát gyarapítva.

Ady költészetének világirodalmi előzményeire utaló megállapítások gyakran váltottak ki vitát. A példák között említik a francia szimbolistákat, elsősorban Baudelaire-t, Verlaine-t és Rimbaud-t. De felbukkannak más nevek is. Gyakoriak az Ady olvasmányélményeire utaló megállapítások, és a különböző közvetítések útján kapott indíttatás felvetése is sokszor kap hangot.

Az Ady-irodalomban fel-felbukkanó név Edgar Allan Poe-é is. *Ignotus* 1907-ben írt cikkében[22] érezteti az ilyen összevetés lehetőségét. A később *Bóka László* által bírált[23] egyik mondata így hangzik: „Engem különben Edgar Poe-ra emlékeztet, nem mint hasonlója vagy utánzója, hanem mint az értelem zeneművésze." – „Vasálarc" – ahogy Ady nevezte Ignotust egy cikkében – érezhette a kapcsolatot. Benne élt Poe a századfordulót követő évek irodalmi érdeklődésében, mint ahogy ismert volt prózája és költészete az előző évtizedek magyar irodalmi életében is. 1856-ban jelentek meg magyarul az első Poe-novellák, majd *Szász Károly*nak A holló fordítása.[24] *Korponai Béla,* Edgar Allan Poe in Hungary című tanulmányában[25] részletesen bemutatja a Poe-fordítások és kiadások történetét is.

---

[21] Páskándi Géza: Az ismerős Ady vagy a fenség lélektana. Alföld, 1977/11. 12.
[22] Ignotus: Ady Endre. (1907) Kisérletek. Nyugat, Bp., 1910. 210.
[23] Bóka László: Ignotus és a magyar kritika, Válogatott tanulmányok, Magvető Kiad., Bp., 1966. 465.
[24] A fordítás az Edinburgh Reveiw-ban töredékesen megjelent vers alapján készült. Ld. a következő jegyzet, 45.
[25] Angol filológiai tanulmányok I. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Germanisztikai Intézetének kiadványai. Tankönyvkiadó, Debrecen–Bp., 1963. 43–63.

A magyar költészet újra és újra felfedezte Poe-t, gyakran fordult verseihez újító erőért, mint ahogy Baudelaire is benne látta elődjét, az új hang megszólaltatóját. A századvég magyar költészetében az angol romantikusok hatása is érződik és kiemelt helyet kap a nosztalgikus elvágyódás hangja; az a költői életérzés, amely Poe-ra jellemző. Nálunk is egyre erőteljesebben mutatkoznak a szimbolista költészet jegyei. Olyan versek, születnek, melyeken a kimutatható hatások között szerepel A holló szerzőjéé.

Természetesen nem csak magyar jelenség ez. *Sziklay László* írása[26] például utal rá, hogy Poe költészete megtermékenyítően hathatott ebben az időben a környező népek irodalmára is.

Sokak, így *Komlós Aladár, Németh G. Béla* tanulmányai[27] is bizonyítják azt a tényt, hogy a magyar századforduló lírikusai eljutnak a szimbolista költészet egy neméhez.

Vajda, Reviczky, Kiss József és mások, de különösen Komjáthy Jenő lírája elindítója a modern magyar költészetnek, fontos állomása az Ady Endréhez vezető útnak. Komjáthy nagy kezdőbetűs szimbólumai, absztrakciói is rokonságban állnak a francia szimbolistákéval, de visszavezethetők az Edgar Poe költészetében felbukkanókhoz is. Hasonló alkotásmóddal találkozunk azonban Reviczky Gyula líráját vizsgálva is. A századvég, századforduló magyar költészetének Edgar Poe-hoz kapcsolódását bizonyítja a sokban közös világszemlélet; a jelentől való elszakadás vágya, a szépség kultusza, a melankólikus hangulat és az álom kiemelt szerepe.

Rába György a kialakuló modern magyar költészet előzményeiről írva, többek között megállapítja: „Komjáthyra áll az is, hogy, kivételes

---

[26] Sziklay László: Ady és szomszédaink, Irodalomtörténet, 1977/4. 789–791.

[27] Komlós Aladár: Az új magyar líra, Panetheon, Bp., é. n. [1928]; Komlós Aladár: Bevezető tanulmány. Komjáthy Jenő: Válogatott versek. Magyar Helikon, Bp., 1968.; Költészet és bírálat, Gondolat Kiad., Bp., 1973.; Németh G. Béla: A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez. (Nyelvi és stílusproblémák) In: Mű és személyiség – Irodalmi tanulmányok. Magvető Kiad., Bp., 1970. 542–582.

figyelemmel olvasta Poe költészetét, márpedig tudjuk, ez a költő a szimbolisták előfutára, Baudelaire-nek pedig példaképe lett."[28]

A nyugatosokat megelőző magyar irodalomban sok más filozófiai, költői hatás közt erőteljesen ott él Poe-é. A költőről egyre több életrajz, tanulmány jelenik meg.[29] Verseinek fordítása szerepel a '80-as és a '90-es években az Erdélyi Híradóban, a Kiss József szerkesztette A Hét-ben és napilapokban. Reviczky például 1880-ban fordította a Helénához-t (II. „Csak egyszer láttalak..." kezdetű) a Fővárosi Lapok számára.[30] A századfordulót követően egyre sűrűsödnek a Poe kiadások, megjelennek az értő tanulmányok, például *Elek Artúr* írásainak sora.[31]

A poe-i életműnél talán még többeket foglalkoztatott a költő sokakat botránkoztató élete, a társadalom perifériájára szorult alkoholista zseni izgató egyénisége. Ha a századvég költői közül sokak – így Komjáthy, Reviczky – neve és költészete is egy időre feledésbe merült az olvasóközönség körében, él az alapot adóan az induló új nemzedékben. A poe-i életmű hangjait továbbvivő Komjáthy költészete dédelgetett irodalmi példa az induló nyugatosoknak. Ott él és majd Baudelaire-évl felerősítve hat Edgar Poe prózája és költészete. Jelentőségét a fordításokat elemző Rába György[32] és az amerikai költőnek a nyugatosokra tett hatását vizsgáló *André Karatson* könyve[33] jól mutatják be.

Ady Endre Poe-élménye is több forrásból táplálkozik. Irodalmi, költői indulását meghatározta a századvég költészete. Baráti köre és a kor Poe-irodalma felkeltette benne az érdeklődést a sokat emlegetett „szentpétervári

---

[28] Rába György: Felszólalás az 1972. április 27-i Nyugat-konferencián. In: Vita a Nyugatról. Szerk. és s. a. r. Kabdebó Lóránt. Bp., 1973. 37.
[29] Ld. Korponai Béla idézett tanulmánya.
[30] Uo., 50.
[31] Elek Artúr: Poe szerelmei, Magyar Génius, 1902. 405–406.; Elek Artúr: Poe Edgar – Két tanulmány. Nyugat, Bp., 1910.
[32] Rába György: A szép hűtlenek. (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai.) Akad. Kiad., Bp., 1969.
[33] André Karátson: Edgar Allan Poe et le groupe des écrivains du „Nyugat" en Hongrie. Presses Universitaires de France. Párizs, 1971.

fogoly"[34] élete és művei iránt. Később pedig az itthoni Poe-kultuszra felel Adyban Baudelaire, a francia szimbolista költészet Poe-élménye. A személyes vonzódást erősíti a tisztelet a modern költészet előfutára iránt. Példaként idézi irodalmi és politikai harcaiban.

André Karatson említett könyvében kevéssé vizsgálja Ady Poe-képét. Publicisztikai írásai közül azt a hármat emeli ki, melyekben leginkább megmutatkozik a költővel való azonosulása, ahol Ady védekezően és védőn idézi Poe-t az embert és poétát.[35]

Én sem törekszem most Ady Poe-ról való vélekedéseinek bemutatására, csak a költőről meglévő ismeretét alátámasztandó idézek pár sort néhány cikkéből. 1901 júliusában leírta az értékelőnek is számító mondatot: „Mert Poe Edgar csak poéta akart és *tudott* lenni."[36] (Kiemelés az eredetiben.) Pár hónappal később pedig Rostand Cyranojának színházi premierjéről írva idézi Poe-t mint a hiú sikerek egyedüli elutasítóját: „...az orra miatt kellett – mármint Cyranonak – hitét veszteni a hiú sikerekben, amelyek Poe Edgaron kívül bizony a legkívántabb sikerek voltak a poétáknak is."[37]

Sok lehet Ady Poe-képében is a ráérzés, a mítosz, költőnknek az a gyakori törekvése, hogy a furcsa életű, zseniális alkotókat önmagával azonosítja, hasonlítja. Több példát idézhetnénk erre a szemléletre. Említhetjük az ismert Gauguin-cikket, amely mégiscsak azért kiváló írás mert a festő műveinek a lényeges vonásait láttatja meg. Kiemeli Poe költészetének jellemzőit is: „Poe Edgar [...] csodálatosan nagy idealista volt. Olyik verse szinte őrült megimádása a nőnek és a fehérségnek." – mondja.[38] Másutt így ír: „A szűzi szerelem legnagyobb lantosa Poe Edgar

---

[34] Ady által is átvett legenda Poe-ról. Ld. Egy különös poétáról. Ady Endre Összes prózai művei II. Továbbiakban A.Ö.P.M. 116. és 441. (S. a. r. 1–11. Földessy Gyula, Vezér Erzsébet, Koczkás Sándor, Láng József; 1955–1982.)

[35] Az idealizmus. A.Ö.P.M. III. Bp., 1974. 162–163.; A hazug Poe. Ady Endre az irodalomról. Szerk.: Varga József és Vezér Erzsébet. Magvető Kiad., Bp., 1961. 31.; Válasz Tóth Bélának, uo., 183–185.; Ld. Karátson fent idézett könyvében 33–35.

[36] Az idealizmus, i.h.

[37] Cyrano de Bergerac, A.Ö.P.M., III. i. m., 277.

[38] Az idealizmus. Ld. uo.

volt."[39] Baudelaire-hez, Verlaine-hez hasonlítja, s mindig mint nagy költőt, zsenit említi.

A költészetére gyakorolt hatása kérdésével azonban, mint már említettem, csínján kell bánnunk. A kor konzervatív irodalmának kritikusa, *Elek Oszkár* Poe és Ady kapcsolatát mint jórészt negatívumokban megmutatkozó egyezést említi.[40] *Hatvany Lajos* Ady költői nagyságát védve, óv a rokonítástól: „Poe-t hallottam már Adynak nevével kapcsolatban, de amennyiben itt-ott valami gyér hatás észlelhető volna, az amerikai úgy veszti el amerikai voltát Adyban, mint az amerikai szőlővessző, mely Tokaj lankáin magyar bort ád" – írja.[41]

Karátson példákat hoz Ady versei közül, melyek Poe képeit, hangulatait idézik. – Úgy gondolom, ha valóban keresni akarjuk a kapcsolat nyomait, Ady költői indulásánál kell megtenni az első lépéseket. Nem árt emlékeztetni gyakrabban arra, hogy Ady korai verseiben megvoltak azok a motívumok, melyek, bár több változáson átmenve, jelen vannak az érett költő lírájában is.

A századvég költészetétől néha oly nehezen elkülöníthető első két Ady kötet[42] – mint a vele rokon elődöké – tükrözi a poe-i életérzést. A kapcsolat minden bizonnyal jórészt áttételes. A versekben érződik az angol romantika hatása is, mely újítólag hatott a magyar elődökre éppen úgy, mint Poe költészetére. Ugyanakkor felismerhető rajtuk az a gondolatiság, amely az amerikai költő óta sajátja az ujjáalakuló költészetnek. Ady első kötetében is jelen van a „nem idevalóság" érzése. Ezt a hangulatot az álmok keresése, az „álmokban élés", az elmúlás, a halál hangulatának, az „élő halottság"-képzetének középpontba állítása fejezi ki.

---

[39] A hétről. A.Ö.P.M., IV. 9.
[40] Elek Oszkár: Elek Artúr: Poe Edgar. (Két tanulmány.) Egyetemes Philológiai Közlöny. 1910. 413–414.
[41] Hatvany Lajos: Egy úri hölgyhöz. Nyugat, 1910. II. 1139.
[42] Versek. Debrecen, 1899.; Még egyszer, Nagyvárad, 1903.

Ezek a gondolatok fontos szerepet kapnak Poe költészetében. Pár idézet a poe-i álom-motívum bemutatására:[43]

Vajh' álom lenne ifjú életem!
Elmém szunnyadna, míg a Végtelen
Egy fényével rám nem köszönt a másnap.
Igen! hosszu álom s bár puszta gyász csak –
Jobb lenne, ha mintsem ébren élnie
Rideg létét annak, kinek szive,
Mióta él az édes föld felett,
Csak vágyak örvénylése volt s lehet.
(Álmok, ford.: Radó György)

Vagy a jól ismert, *Álom az álomban* című versben:

Bús álom az én életem:
Eltünt reményem csillaga,
Mindegy, nappal vagy éjszaka,
Való volt-e, vagy látomány,
Ma már mi sem maradt nyomán.
Minden, mi van e bús világon,
Álomba ködlő furcsa álom.
(Ford.: Kosztolányi Dezső)

Az *Egy álom* című versben így kap hangot Poe-nál az élet-álom gondolata:

Tűnt örömről bús éjszakákon
Álmodtam réveteg szemmel,
De az élet, az éber álom
Ott hagyott tört szivemmel.

Majd később:

E szent álom, e szent álom,
Míg gúnyolt a világ,
Vezetett rezge sugáron
Az éj pászmáin át. (Ford.: Vajda Endre)

[43] A Poe-tól idézett verseket ld. Edgar Allan Poe összes versei. Bp., 1959. Corvina. (Kétnyelvű klasszikusok.) Bevez. Lutter Tibor, jegyz. Radó György. Kivétel a Helénához c. vers fordítása. Ld. Reviczky Gyula Művei I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1969. 504–506.; Összevetésül használom: E. A. Poe: Complete Poems, Gramercy Books, New York, 1992. valamint: E. A. Poe: Válogatott művei, Európa, Bp., 1981. Vál.: Borbás Mária és Kretzoi Miklósné, jegyz.: Ferencz Győző és Rozsnyai Bálint.

A *Valakinek a Paradicsomban* című versből:

És napjaim csak álmok
És éjjel álmaim
Lábad nyomában járnak,
Halott táncába hín
Valamely égi árnak
Valamely légi rim. (Ford.: Babits Mihály)

És folytathatnánk a sort.

Ady első, a *Versek* című kötetében központi helyet foglal el az álom motívuma, mely szinte végigkíséri Ady költészetét. Csak sorokat ragadunk ki a kötetben szereplő versekből:

...az a világ,
Ahol álom volt az élet.
Bezárult már rég mögöttem... (Válaszúton)

Ide köt ide füz,
Lelkem régi álma: (Mi köt ide?...)

A multak álmán, balgaságán
Nevetni hogy tudsz, édesem?...
Feledheted a régi álmot,
De ne gúnyold ki sohasem.
Azt az édes, szerelmes álmot,
Melyből az élet felriaszt,
Ne hidd, hogy a szemedre hányják,
Hiszen csak álmodtuk mi azt!... (A múltak álmán)

Az *Álmok után* című versben az elmúlás s az álomkergetés gondolata kapcsolódik össze:

Gyermek vagyok: temetőben
Tarka szárnyu pillangókat kergetek
S álmaimnak temetőjén
Csalogató álmok után sietek... (Álmok után)

Még egy példa a sok közül:

Hazugság akkor minden, minden,
Egy átálmodott kárhozat,
Amely még szebbé fogja tenni
Az eljövendő álmokat. (Ha szeretlek...)

Az említett, a halál gondolattal kapcsolatos összecsengésekre is találunk példát ebben az Ady-kötetben. Poe-nak ez szintén központi témája. A költészetének jelentős részét kitevő szerelmi lírája át- meg átszőtt az elmúlás képével. Különböző formákban jeleníti meg a „rejtélyek rejtélyét". Példa erre *A holtak lelkei* című verséből:

Csendben maradj: ez a magány
Nem egyedüllét; sok halott
Lélek, ki életed során
Eléd került – el nem hagyott
Holtan sem, és akaratát
Vetíti – légy nyugodt – reád.
(Ford.: Radó György)

A tó.-hoz című versből:

E mérgezett habban halált,
Ez örvényben tárt sírt talált,
Kinek a különc képzelet
Ott vigaszt meríthetett:
Társtalan szív ily tavat
Édenkertté avat. (Ford.: Radó György)

A sorok kapcsán érdemes utalni Ady *„Halál-tó"*-képeire is. Kötődik az előzőkhöz Poe-nak, a Coleridge Kubla kán-jára alludáló, a *Város a tengeren* című verse. Meghökkentő képei Ady verseiben is tovább élnek. Így kezdődik:

Ni! Trónt épített a Halál
Egy messzi, nyugati vár
Fölött, hol a végtelen
Magányban jó s rossz, bűn
s szerelem
Örök sírban pihen. (Ford.: Szabó Lőrinc)

Nem idézem Poe szerelmes verseinek halál-hangulatait, a halott kedves utáni vágy leírását a *Lee Annácská*ban, a *Lenóra*ban s a legismertebb versében, *A holló*ban.

Érdemes idézni azonban a *Anni* című vers ilyen sorait:

Legyőztem a lázat,
Melynek neve „Élet".

Később:

Akárki ha lát,
Holtnak hihet itt már
Borzadva tekinthet
S holtnak hihet itt már. (Ford.: Babits Mihály)

A debreceni Ady-kötet halálérzetei így fogalmazódnak meg:

Érzem: a mámor csöndes éjjelében
Háborgó lelkem már pihenni kezd
És lassan... lassan... csaknem észrevétlen...
Reám borul a virradatlan est...
Hideg szivvel, közönnyel nézek mindent,
Ami még nemrég lelkemig hatott;
Mi lett belőlem? Emberek közt járó,
El nem siratott, bus élőhalott (Temetetlenül)

Ady következő és majd első, „igazi Ady-kötetében" továbbélő halálhangulat itt még ilyen sorokat szül:

Te ott a deszkán ki nem oltott vággyal
Hamvadsz el lassan, némán, egyedül.
Én meg, szakítva emberrel, világgal
Bolyongok árván, temetetlenül. (Félhomályban)

A már említett, a gyermeki kedvest sirató Poe-darabokat idézi az *Egy koporsó felett* című Ady vers:

> A *nagy tudat* akkor szállott meg,
> Hogy, míg meg nem fojt, el ne hagyjon,
> A halál akkor jegyzett volt el,
> Szegény, rajongó gyermek-asszony!...

Szempontunkból figyelmet érdemel ebben a kötetben az élet céltalanságának gondolatát kifejező, a *Divina Comedia* című vers. Egy részlet:

> Uram! Szinházad rég felépitéd
> Immár látott az sok-sok ezred évet,
> De darabod nem újult semmikép,
> A neve egy, a célja egy: az élet.
> Rossz a darab, bocsáss meg, óh, uram!

Ady mind a világ-, mind a magyar irodalomban oly gyakori „élet – tragikus színjáték" –toposzt írja meg. A vers sok irodalmi előzménye között ott lehet Poe, *A győztes féreg* című műve is, melyben a mennybéli színház angyal-közönsége a „szemfedő függöny" lecsapódása után felállva

> ...szól, míg fátylával időz:
> „Ez az »Ember« című dráma volt,
> S a győztes Féreg a hős." (Ford.: Babits Mihály)

A hangulati és képi párhuzamok sorát az induló Ady verseit vizsgálva folytathatnánk például az „ártatlanság, szűzi fehérség" képeivel is. Figyelmet érdemel az akkor Reviczky által fordított, *Helénához* című Poe-vers fehér ruhás nő alakja és ennek továbbélése Ady költészetében. A Poe versből:

Ezüst, selyemlágy fátyol hullt alá,
Szent békével, szenderrel és homállyal
A fehér rózsák fölemelt fejére,
Kik százával virultak ott a kertben,
Hol a szellőcske is csak lopva rezdül –
A fehér rózsák fölemelt fejére,
Kik meghaltak szelíden mosolyogva,
Kábultan általad s szent közeledtől.
Fehér ruhában ibolyák között
Álltál te. Bűvös holdfény hullt alá
A fehér rózsák fölemelt fejére
S tiédre, melyet fölemelt a bánat!
(Ford.: Reviczky Gyula)

Ady a *Még egyszer* című kötetében szereplő, a *„Még csak kétszer láttam...”* refrénű verse leányképéhez is már a fehérség kapcsolódik:

A sarkon állok lázban égve. Várva,
Merről villan meg hófehér ruhája, (Lázban)

Jelen vannak a poe-i érzések, képek, a hangulatok az *Új versek* hangját ígérő, második Ady-kötetben. A magyar Pimodánt felidéző *Áldomás* című vers olvastán Poe alakjára is gondolnunk kell:

S kik rátermettek messiási sorsra:
Belefúltak mámorba, alkoholba.

Néki is szól a köszöntés:

E gyilkos szeszt tireátok köszöntöm,
Nyugalmatokra: elzüllött zsenik!...

Tovább él itt az első kötetből ismert tehetetlenség, „megátkozottság” érzése:

Engem megfogott egy
Ismeretlen átok! (Ismeretlen átok)

S valahol nagy lehet az átok,
Mert sírni sem tudok.
(Szívek, majd Szívek messze egymástól)

Emlékeztet az érzésvilág Poe Eldorádót kereső „eltévedt lovasának" fátumára is. Ahogy *Tamás Attila* is megjegyzi,[44] rokon lehet az „Ugar-kép" felé mutató sajátos tájábrázolás, a romantikus, borzongató brontë-i ködös lápvilág, mely hangulatával az elveszettség érzését kelti.

Összetartoznak a képek. Poe *Tündérország*-bemutatása:

> Köd-árkok – árnyék-sellők –
> És erdők, mint felhők –
> S könnyek folyvást peregve
> Mossák e képet egybe, (Ford.: Radó György)

*Álomország*ának vidéke:

> E lápoknál és tarlóknál,
> Hol a ghoul jár –
> Mindez átokvert helyekben
> Minden méla szögeletben –
> Rémült utas mi lel itt? (Ford.: Babits Mihály)

Vagy *Ulalume* kriptáját környező táj:[45]

> ...e láp ködös Auber
> És réve a Weir-tövi rév.
> Jól látom, a vérködű Auber
> S vad, rémteli Weir-töri rév. (Ford.: Babits Mihály)

A „sötét, lomha ködbe gázoló" (Éjimádó) Ady „láplakók közt várja fényes reggelét". A táj bemutatása nála így szól:

> Ez itt a láp világa. Szürke,
> Silány szegény világ. Megülte
> Az örök köd, mely egyre rémít.

Később:

---

[44] Tamás Attila Ady költészetének több Poe-ra emlékeztető vonására hívja fel a figyelmet. Ld. T. A.: Varga József könyvéről szólva, Irodalom és emberi teljesség, Szépirodalmi, Bp., 1973. 372–373.

[45] Elemzi Karátson Endre: Asztralte-Diana-Psziché, in: Baudelaire ajándéka, Jelenkor, Pécs, 1994. 190–217.

Rémek között, gomolygó ködben
Elszürkül minden itt a lápon,
(A lápon, majd Vízió a lápon)

Az induló Ady lírájának az Edgar Poe költészetéhez kapcsolódó pontjainak a felsorolása nincs befejezve. Említhetném az Ady későbbi korszakában érdekes, csönd-motívum, mese- vagy tenger-képeinek Poe-éval közös vonásait, de más gondolati, formai kötődéseket is.

Most Adynak az igazi hangját kereső korszakában próbáltam vázlatosan bemutatni a Poe-ra emlékeztető jegyeket.

Ady érett költői korszakában is sokszor átértékeli addigi líráját. Egy-egy képe új és új tartalommal telítődik. Később már jóval nehezebb nyomon követni egy-egy esetleges irodalmi hatást.

Azt elmondhatjuk, hogy az útkereső, a világi célt nem találó, az álmokba, az elmúlásba, a földöntúli létbe menekülő poe-i életérzés visszhangra talált – mint közvetlen magyar elődei – Ady induló költészetében is. Fellelhetjük ennek az életérzésnek a kifejezésében a formai közösséget is.

Ady fejlődésének későbbi szakaszában messze túllép ezen a világszemléleten. Egy-egy Poe-ra jellemző gondolati és formai elemet azonban megőriz.

Ady költői forrásvidékének az előbbi áttekintése kapcsán szükséges lehet vizsgálatot végezni az őt megelőző magyar költészetben a Poe-hatás pontos jelentkezése szempontjából. Helyes volna ezt összevetni a francia szimbolisták közvetítette Poe-képpel. Érdekes lenne megvizsgálni ezek kapcsolódási területét is.

Ady érett lírája is őriz Edgar Poe-ra, a modern költészet előfutárára jellemző költői elemeket.

Hogy többek között a következő sorok is valamiképpen Poe költői világához kapcsolhatók, azt érezhetjük:

Sehol, sehol a régi hajlék,
Ködbe és éjszakába borult
Rét, út, virág, illat és udvar,
Kapu, hit, kedv, mámor, nóta, mult.

Vad bozótok el-elbuktatnak,
Emlékek és borzalmak között
Taposom a vaksötét pusztát,
Sorsomat és a sűrű ködöt.

Vissza, a vén csöndes udvarba
Elsüllyedt azóta mind az út
S távolból hallom, ködben, éjben,
Hogy nyitogatnak egy vén kaput. (Az elsüllyedt utak)

Visszautal a poe-i hangulatra majd az érett költő 1914-ben írt, kiemelkedő jelentőségű műve is, Az eltévedt lovas:

Hol foltokban imitt-amott
Ős sűrűből bozót rekedt meg,
Most hirtelen téli mesék
Rémei kielevenednek.

Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,
Mely a süket ködben lapult
Vitéz, bús nagyapáink óta.

Kísértetes nálunk az Ősz
S fogyatkozott számú az ember:
S a domb-kerítéses sikon
Köd-gubában jár a November.

Erdővel, náddal pőre sík
Benőtteti hirtelen, újra
Novemberes, ködös magát
Mult századok ködébe bújva.

Az ilyen későbbi visszacsengések igazolásához azonban már az Ady-motívumok nyomon követésére, sok szempontú vizsgálatára van szükség. Ez pedig már a következő fejezetek témája.

2. A VÍZ-, TENGER-, TÓ- ÉS A TISZTASÁG-, FEHÉRSÉG-MOTÍVUMOK ALAKULÁSA

Az előzőekben próbáltam felvillantani Ady költői indulásának azokat a jegyeit, melyek Edgar Allan Poe költészetére emlékeztethetik a vizsgálódót. Tartalmi és motívumbeli reminiszcenciákra utaltam, olyanokra, amelyek esetenként Adynál Poe költészetének ismeretét feltételezik, de jórészt inkább a magyar századvég, századforduló költészetében megelevenedő Poe-kultusz hangjainak Ady lírájába való beépülését éreztetik. A felvetés Ady költészetére vonatkoztatott ilyen leegyszerűsítése persze joggal nevezhető elnagyoltnak. Tudjuk, hogy Poe költői világszemlélete újító hatást tett az európai modern lírára, kiemelten is Baudelaire-re és az úgynevezett francia szimbolistákra. S Ady költészetének ilyen kapcsolódásait is ismerjük.

Igaz ugyanakkor az is, hogy a megújuló magyar költészet képviselői: Vajda, Reviczky, Komjáthy lírája gondolati és formai rokonságot mutat Poe-éval.

Poe az angol romantikus költészethez kapcsolódva új gondolatiságot is megjelentetett verseiben. Jellemzője egy, a transzcendens felé forduló idegenség-tudat. Lírájának egy része a polgárosult és nagyvárosi világban helyét és szerepét nem lelő poéta kiúttalanság-érzésének kifejeződése. Ezt az életérzést joggal tekinthette sajátjának a századvég, századforduló magyar költőnemzedékének sok képviselője. Indulásakor jellemzője ez Ady Endre költészetének is. Útkeresésekor sok szállal kötődik hozzájuk, kik megszólaltatói voltak egy nosztalgikus, elvágyódó hangulatnak, s lírájuk álomvilág, halálistenítés hordozója lett.

A majd Ady költészetében is jelentkező dekadens hang mégis sokban különbözik ezen életérzés klasszikus megfogalmazóiétól. Költeményeiben számos, az említett életérzésből táplálkozó kép módosult tartalmat nyerve fejlődik tovább.

Ahogy sokak, így Bóka László,[46] Rónay György,[47] Varga József,[48] Kenyeres Zoltán[49] tanulmányai is rámutattak, Ady lényegében már a *Versek* és a *Még egyszer* kötetek időszakában felkészült az újító hang megszólaltatására, és első két kötetének képei előrevetítik a majdani sajátos Ady-motívumok megszületését. Az állítás elsősorban a *Még egyszer* kötet darabjaira érvényes, melyek közül hatot már az *Új versek* kötetbe is érdemesnek tartott felvenni. Itt már markánsabban előtűnnek azok a képek, amelyek közül sok végigkíséri majd költészetét. Megtaláljuk bennük azt a szomorkás hangot, amely Poe-ra is annyira jellemző, és amely az *Új versek* és a *Vér és arany* kötetekben domináns szerepet kap. Így a „Edgar Poe-i sadness" néha meglepő visszacsengést mutat Ady verseiben is.

E lírai hang okát kutatni nem feladatom. Király István Ady könyvének[50] elemzése bemutatja Ady említett korszakának jellemzőit, rávilágít az „érzelmi forradalmár" költő sokban ellentmondásos világképének sajátosságaira és elemzi ezek költői megnyilatkozásait. De a teljesebbé tétel érdekében érdemes vizsgálni a már korán jelentkező egyes képek, motívumok továbbfejlődését. Ezt teszem a következőkben, elsősorban az *Új versek,* valamint a *Vér és arany* köteteket[51] alapul véve. – Karátson Endre[52] is éppen a két kötetben látja a Poe-hatás nyomon követésének lehetőségét.

---

[46] Bóka László: Ady Endre élete és művei I. Akad. Kiad., Bp. 1955.
[47] Rónay György: Ady Endre. In: A nagy nemzedék. Szépirodalmi, Bp., 1971. 8–26.
[48] Varga József: Ady útja az "Új versek" felé. Akad. Kiad., Bp., 1963.
[49] Kenyeres Zoltán: Ady Endre. Korona Kiad., Bp., 1998.
[50] Király István: Ady Endre. Magvető Kiad., Bp., 1972.
[51] Ahol a motívumfejlődés ezt szükségessé teszi, ott Ady későbbi köteteiben megjelent verseit is figyelembe veszem.
[52] André Karátson: Edgar Allan Poe et le groupe des écrivains du "Nyugat" en Hongrie. Presses Universitaires de France. Párizs, 1971. I. m.

Érzésem szerint, ha ezt a nézőpontot kitágítjuk-szűkítjük egy – a poe-ival is jellemezhető – életérzés megfogalmazódására, akkor többel egészíthetjük ki az Ady e korszakáról már elmondottakat.

A fentieket szem előtt tartva vizsgálom Adynál a *víz-, tenger-, tó-*motívumcsoportot, abból is főleg a tó-képek kiteljesedését, később pedig végigvezetem a *tisztaság-, fehérség*-motívumok fejlődésének egy szakaszát. Bár sokban különböznek ezek a képek, de átalakulásuk a költő világképének változását is jól jellemzik.

*

Ahogy a romantikus költészet egészében, úgy Poe lírájában is nagy szerepet kap a víz, a tó, a tenger egyre inkább szimbolikus értelmű megjelenítése.

A magyar költészetben is vannak ehhez kapcsolódó hagyományok. Petőfitől vizsgálhatnánk a példák sorát. Élnek vele a „modern" francia és a századvégi magyar költők is. Sokféle tartalommal telítődnek ezek a képek. Vitathatatlanul egyike a legfontosabbnak közöttük a „szép elmúlás" vágyával ötvöződő, mely Poe-nál például *A tó.-hoz* című versben így szólal meg:

Ifjúkoromnak reggelén
Olyan helyet kerestem én,
Amely nekem való tanyám –
Úgy csábított a szép magány,
Egy vad tó, zordon szirttetők
És tornyosuló nagy fenyők.
.....
E mérgezett habban halált,
Ez örvényben tárt sírt talált,
Kinek a különc képzelet
Ott vigaszt meríthetett:
Társtalan szív ily tavat
Édenkertté avat. (Ford.: Radó György)

Az érzelmi töltésében hasonló kép Ady korai lírájában is megjelenik. A *Még egyszer* kötetet záró, első Léda-versben így bukkan fel:

Ott hömpölyög holdfényben a folyó,
Tengert keres, rejtett, sötét vizűt.
Két remegő, bús árny úszik azon:
Én, a siratlan fájdalomnak
Szegény, bolond, kopottas hőse
S a könnyek asszonya...
(A könnyek asszonya I.)

A szerelem és az elmúlás a nagy vízhez, a tóhoz kötött megfogalmazása poe-i hangot ütve jelenik meg *A tó nevetett* című versben. A jól ismert romantikus táj ábrázolása adja a kép alaphangulatát. A rövid sorok újítóan éreztetik a költő zaklatottságát, a környező világtól való elszakadási vágyát. A menekülést kínáló környezet még az angol romantikusok, Poe vagy Adam Mickiewicz költeményeibe illően tűnik fel. A szerelem halálban való beteljesedésének ötlete is elődök sokaságánál követhető nyomon:

Havas ormokról
Zúgtak a szelek,
A tó harsogott,
Hivott, kiabált,
Zúgott, jajgatott,
A tó nevetett.
Szálltunk, hajóztunk,
(A kínjainkat
– Súgtam csendesen –
Oldjuk végre fel.
Szent sír ez a tó,
Szerelmes karú.
Titkot őriző.
Ez ölelni tud,
Örökre ölel
És áldva ringat.
Nem tudja senki,
Ha ő átkarol,
Zuhanjunk, gyere.)

A „zuhanás" felvillanó lehetőségével a költő az egyén számára megnyugvást. hozó, „a nagy halál, a szent halál" utáni vágy érzését, menekülési lehetőségét építi a tó-képbe.

A hívó mélység, a habok vonzásával az elvágyódást éreztető messzeség igézete Adynál is a tenger képekben teljesedik ki majd. – Király István[53] összegzi helyét, eredetét az Ady költészetben. Joggal tárgyalja, mint az avantgard modernség megújította romantikus képek egyikét, melynek fontos helye van Ady költészetében.

A motívum új s új tartalmat kap, és többfelé ágazik. Kísérője marad Ady szerelmi költészetének a Léda verseken át a „másik partot" már el nem érő, „távozó léptű férfiember" alakjáig és tovább. Ott él a „Holnap hőse" lendületében, az Értől az Oceánig eljutni vágyás „bús merészségében" s „Az utolsó hajók" fáradt búcsújában.

De az idézett, a romantikusokéra emlékeztető tó-kép tartalma fejlődést mutat. Megtartja hangulati töltésének bizonyos jellemzőit, de már korán új jellegzetességeket hoz. Mutatja a költő világképének változását is. Egyrészt kitágul a horizont a tenger, az óceán, az új, a mindenség, a végtelenség felé a kép továbbvitelének több típusában. Ugyanakkor a tó-motívum fejlődése egy, a mocsárhoz, a láphoz kapcsolódó korlátozó, szűkítő, az Ugar-képpel nagyon rokon szimbolikus értelmet is kap.[54]

Olyan érzésvilágnak a képei élnek itt tovább, amelyek valamikor Edgar Poe-nál a *Halál-város* pokolra süllyedésében jelentkeztek. – Misztikus tájábrázolás eleveníti ott meg az elkerülhetetlen vég beteljesedését. A mozdulatlan, komor vizek véget sejtetően csillognak:

---

[53] I. m.

[54] Megjegyzendő, hogy *A tó nevetett*ben megjelenő romantikus tó-képhez hasonló még később is felbukkan. Ld. pl. a *Betemetik a tavat* c. verset.

Köröskörül bús-csüggeteg
Feküsznek a komor vizek.

E város éjére soha
Nem száll a szent ég sugara;
De a fakó tenger ezer
fényt vet a kis tornyokra fel:
Fel, csúcsra, messze és közel –
Dómra – kúpokra – isteni
Csarnokokra – babiloni
Falakra - .....
(Város a tengeren, ford.: Szabó L.)

A jellegzetes hangulat, mely több más Poe-darabban is nyomon követhető *(Nyugtalanság völgye, A kísértetes palota),* Gomorra pusztulásának képével érezteti a költő ítéletét az őt körülvevő világról. A végítéletre megérett, ellenséges környezet, a kiúttalanság érzése itt az, amely meg-megújulva bukkan fel a magyar költészetben, s majd az Ady versekben is visszacseng.[55]

Ady – a beteljesedést, a halállal megnyugvást hozó – tó-képe azonban már új irányú változáson megy keresztül. Nem lesz többé a „szerelmes ölű, áldott karú", de sokkal inkább ködös, mocsaras, undorító.

Változik a kép hordozta mondanivaló, a *Vízió a lápon* életérzéséhez kapcsolódik, „A gaz lehúz, altat, befed"-sorral rokonítható tartalmat kap. A menekülés kényszerét és vágyát tükrözi a „pocsolyás víz" megjelenítése. Ott van ez a *Megáradt a Tisza* című versben, mely jól mutatja a megváltozott tájszemléletet. Már nem Petőfi fenségesen romboló Tiszája ez, de megáradásában is kicsinyes, taszító:

Megáradt a rest, magyar Tisza,
Vize Lajtáról Oltig szalad,
Ujjongnak a ludak, a gémek
S azok a rabló, azok az ősi
Griff-madarak.

[55] Nagyon rokon képi megformálást találunk pl. Ady a *Délibáb-ősöm Köd városban* c. versében is.

Ár, szürkeség, víz-gőz, pocsolya,
S a nagy magyar Alföld felett
Fészketlenül, kiverve röpdös
Riadt szívekkel egy szép énekű
Madár-sereg.
.....

A felemelően pusztulást hozó rejtelmes tó „bűzlehű", „kígyó-fejű, éhes halakat" tápláló, Magyarországgal, a magyar viszonyokkal azonosítható „Halál-tóvá" válik. Ellenséges ez a tó. Nem megnyugvást hozó véget, de szerencsétlen elmúlást ígér. Változtathatatlanságot sugall, lehúzó ereje van:

.....
Hiába minden, mind lehullunk,
Húz a Halál-tó: elveszünk.
Hiába lelkünk, lángolásunk,
Szerelmünk, jóságunk, eszünk.
Erőt mi rajta nem veszünk:
Halál-tó marad Magyarország.
(A Halál-tó fölött)

Ugyanakkor ezek a sorok már Ady szociális kiútkeresését is magukban hordozzák. A tó szimbolizálta pusztító erővel szembeszáll az akarat. Bár a küzdelem kilátástalannak tűnik, de a tó ölelése már ellenállásra késztet. Egy magasabb szintű gondolatiság az, mely Adynál a megváltozott, ellenséges tó-képpel kap hangot. A *Margita élni akar* visszaemlékező sorai is ezt az átalakult Halál-tó jelképet használva jellemzik Ady akkori szembenállását, harci kedvét:

Sok politika és sok szerelem
S kavarogjon a holt, magyar, pimasz tó,
Sok buja vers, utazás, papfalás
Volt tervem és sok hangos nép-riasztó
Zenebona, rivalgó ujítás;
.....

A századvég, századforduló, illetve Ady induló költészetére jellemző világszemlélet kitágul. Az egyéni kitaszítottság-érzés, menekülési vágy közösségi tartalommal ötvöződik. Ez a képek változásán is lemérhető. A tó-motívum ilyen alakulása is példa erre.

*

Bár rövid áttekintésre, de az előbbihez hasonlóan emeljük ki Ady *fehérség-tisztaság* motívumát is.

Tamás Attila[56] felhívja a figyelmet Adynál a nő- és a fehérség-motívum kapcsolatára és a képek Poe-éival rokonítható voltára. Ő is idézi Ady egyik Poe-ról írt sorát: „...Olyik verse szinte őrült megimádása a nőnek és a fehérségnek..."[57]

– Adynak e megállapítása szinte bizonyosan a Reviczky által fordított *Helénához II.* című Poe-versen alapult. Itt jelenik meg a lány „fehér ruhában, ibolyák között". Sok más hatás mellett előképe lehetett ez az Ady versekben a nő és a fehérség összekapcsolódásának. Ő ebben a kapcsolatban végig a fennkölt tisztaság képzetét jeleníti meg. A későbbi fehér asszony, fehér lány előképei már 1899-ben írt verseiben megjelennek. A *Tatjána írt* és *A sárban* című*ekben ilyen sorokat találunk:

Tatjána sír... Van még Tatjána,
Rajongó lelkű, hófehér,
Aki szeret félőn, titokban,
Ki szeret – a szerelemért...
(Tatjána írt)

Az első dal egy lányról szólott.
Fehér lány volt, ki félve adta
A könnyfakasztó, szűzi csókot.
(A sárban)

[56] Tamás Attila: Varga József könyvéről szólva. Irodalom és emberi teljesség. Szépirodalmi, Bp., 1973. 372–373.
[57] Az idealizmus. A.Ö.P.M. III. Bp., 1964. 162–163.

Ehhez kapcsolódik a *Finita* című vers „Ártatlanság, szűzi fehérség" gondolata, vagy a *Még egyszer* kötetben megjelent *Lázban* című vers leányképe. Ilyen értelműek a *Fantom (Az én menyasszonyom)* záró sorai is:

Bűn és szenny az élet,
Ketten voltunk csak tiszták, hófehérek.

Ez a romantikus tisztaság-fehérség kép jellegzetesen kíséri végig az életművet. Egyik típusa annak a színszimbolikának, mely jelen van a századvég, századforduló magyar irodalmában.

Szabó Zoltán[58] és P. Dombi Erzsébet[59] tanulmányai is rámutatnak, hogy a szecesszióval egybeeső impresszionista, szimbolista törekvések kedvelt színhatása a fehér, illetve az ebből kinövő fehérség-mítosz. A romantikusok fehérség képei a századforduló magyar költői és írói hatásaként is tovább élnek Ady novelláiban és a már idézett korai verseiben is. Mindig egy menekülési vágy által keresett magasztosság, fennköltség megjelenítője. Olyan valami, ami felmenthet, erőt és kapaszkodót adhat. A fehérséget itt az asszony képviseli védőn és erőt adón. Így él ez a Vajda János-i sorokra is visszacsengő *A vár fehér asszonyá*ban:[60]

(Csak néha, titkos éji órán
Gyulnak ki e bús, nagy szemek.)
A fehér asszony jár a várban
S az ablakokon kinevet.

Ezt érezzük a *Hiába kísértsz hófehéren* „fehér köntösös, szűzi árnyú" asszony-képében.[61] Az erőt, a megváltást szimbolizáló asszony és a fehérség összefonódásáról másutt ilyen sorok vallanak:

---

[58] Szabó Zoltán: Impresszionizmus és szecesszió a századforduló prózájában. In: Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Szerk.: Szabó Zoltán, Kriterion, Bukarest, 1976. 49–88.
[59] P. Dombi Erzsébet: Színhatások a századforduló prózájában. Ld. az előző jegyzetet. Uo., 5–48.
[60] Alaposan elemzi: H. Nagy Péter: Ady-kollázs, Kalligram, Pozsony, 2003. 13–42.
[61] Részletesen vizsgálja: Halász Előd: Nietzsche és Ady, Ictus, Szeged, 1995. 73–79.

Könnyesen, csöndben és fehéren
A bús csodáknak ligetében
Egy asszony jött fényben felém
S én ráemeltem arcomat.
(A Léda szíve)

De az üdvözülést hozó szerelem-halál képhez is a „fehéren" határozó társul a Temetés a tengeren című versben. Vagy idézhetnénk az „özvegy legények" fehérségét, Az alvó csók-palota elérhetetlen, fehér, szép asszonyait is. Hasonló hangulatúak és tartalmúak a már későbbi, *A fehér kendő,* a *Fehér lány virág-kezei* című Ady-versek, és előtűnnek majd *A Hágár oltárá*ban a „fehéren, maflán" bérmálkozni induló kislányok, a „jövendő asszonyok".

De az asszony-fehérség képekkel párhuzamosan és majd az előbbiekben rejlő gondolatiságot kitágítva él Adynál egy másik fehérség-szimbolika. Éreznünk kell ebben is a romantikus, illetve szecessziós menekülési vágy megfogalmazódását. Itt azonban nem az asszony és a szerelem oltalma a megváltó fehérség, de több: egy hit, egy gondolat, egy erő. Ady útkereséseiben gyakran bukkan fel így. Misztikus képekben jelenik meg, hatalomhoz, szabadulást hozó eszmékhez kötődik.

A sokszor idézett és elemzett *A fehér csönd,* Léda-versként is egy ilyen másfajta misztikának a megszólaltatója:

Fehér ördög-lepel hullott miránk,
Fehér és csöndes lesz már a világ,

Az ilyen sorok emberfeletti erő végzetes súlyát éreztetik. A félelmetes hangtalanság, mely a „Nagy-nagy szűzi, csönd" képben vagy a „tíz-öles Jó Csönd-herceg" alakjában is megformálódik itt a csönd-fehér lepel vízióban jelenik meg. A „fehér csönd" szinesztézia ellenséges, megtörhetetlen hatalom jelenlétét érezteti. Lehet ez is a Poe-nál megjelent „testet öltött

Csönd"-nek[62] a fehérség-hatalommal ötvözött tovább élése. A csönd-motívum folytatása pedig még több helyütt, például Ady nagy forradalmi verseiben jelentkezik.[63]

Felszabadító, győztes erőt rejt az *Ádám hol vagy* című versben az Isten képe. Megjelenítéséhez hozzátartozik a gyász barnáját megtörő fehérség:

> Oszlik lelkemnek barna gyásza:
> Nagy, fehér fényben jön az Isten,
> Hogy ellenségim leigázza.

Az előbbiekhez hasonlóan az *Új versekben* megjelent, *A Mese meghalt* „Minden-asszonyának mese árnya" is mágikus erőt kap az ismétlődő „csodasápadt" jelzőtől. Azonban az idézett, az úr megjelenését kísérő „fehér fény"-képe Adynak már más típusú világszemléletéhez, útkereséséhez kapcsolja a fehérségben megjelenő tisztaságot, erőt és hitet.
Ady világszemléletének alakulását mutató lírájának következő szakaszai megtartják a fehérség szimbolikát.
A halál képek rettenete súlyt kap a hozzákapcsolódó „sápadt", „fehér" jelzőktől. A halál lovai ijesztő álomvidék félelmetes égi útján nyargalnak, s a döbbentő képhez a fehérség járul:

> S aki előtt megállanak,
> Elsápad és nyeregbe száll
> S fehér úton nyargal vele
> Holdvilágos éjjeleken
> Új utasokért a Halál.
> (A Halál lovai)

E megőrzésnek szép példája lesz majd *A fehér lótuszok* című vers, melyben az igaz, a tiszta élet és gondolat a fehérséggel kap kifejeződést, erősíti a „bűnös, láp-lélek" és a hit, az alkotás kontrasztját:

---

[62] E. A. Poe: Csönd-szonett.
[63] Ld. pl. a *Barangolás az országban* vagy a *Rohanunk a forradalomba* c. verseket.

Fehér gondolatok, virágok
Terülnek el. A sáros habok
Mintha olvadt ezüst lennének
S én pedig forrón, lihegőn
Áldott, szent, tiszta élet vagyok.

Egyre inkább felváltja már az idegenség, a menekülési kényszer életérzését Adyban az előrevivő cél keresése. Ez lehet majd a fehérség. Olyan, melyhez a jövő, a társadalmi változást és az egyéni megváltást hozó holnap kötődik. Ady sokat változó, de szinte egész költészetén végigvonuló holnap-jövő motívuma szinte szükségszerűen ötvöződik e magasztos tartalmat hordozó fehérség-képpel. A holnap több lesz, mint „a bús, nagyszerű Sötét". Abban az Árgyilus-Adyt ébresztő jövendő, a még gyermek „víg kicsi nép" is felfedheti már titkát: „itt jár, köztetek él Árgyilus, az álmok királya". Ez a jövő-holnap győzhet a Halál-tón, a „Tegnap cafra seregén", a költőt megfogó „ismeretlen átok" felett. Jelentheti így a mindenséget, a győztes fehérséget.

A Hágár oltárában leírt fehér ruhás szüzek, „kútfői a Jövőnek" jelképpé lettek. A majdani asszonyok hitet adtak. Hitet adott ekkor egy közösség, egy prometheusi sereg, „aki mást akar, mint mi most van". S ezek az erős „szűz proletár-seregek" a tisztaságot, a megváltást jelentő holnap letéteményeseivé váltak Ady szemében. Kellett, hogy a bár sokat változott, de mindig valamely kiutat jelentő fehérség-kép kapcsolódjék hozzájuk. A Jövendő fehérei lettek, győzők, újítók és továbbvivők. Őket tudva a színek nem, csak ez a fehérség fontos:

Meghalok, de zöld epe nélkül,
Fehéren látva. Nincs terűm,
Mely nem fehér, nem ragyogó.
Színek nélkül, úgy egyszerűn
Eltávozok.

Ady fehérség-szimbolikája talán épp e versben teljesedik ki először. A sorok a sok színnel ábrázolható, „Szivárvány, álom és soha"-világ talmi voltát és a fehérség-jövendő „boldogságát" állítják szembe. Felmutatják a hitet a jövendő fehér letéteményeseiben, kikkel a „kötést a Sors akarta", s kikben bízhat az „elmenőben lévő":

Fehér Bábel, óh, drága Élet,
Mely utánam is itt marad,
Fehér csók, szer, bú, alkalom,
Fehér, nagy kuvik-madarak,
Daloljatok.
.....
Amit akartam, zord magasság,
Amit elértem, ostoba,
Színekkel tarkált semmisem,
Szivárvány, álom és soha.
Most hagyjatok.

Egy érdemem van: mélyre láttam
S szerettem, aki szenvedett.
A Jövendő fehéreit.
Óh, szűz proletár-seregek,
Daloljatok.[64]

Ahhoz, hogy Ady ilyen gondolatokat önthessen formába, világképének és művészetének nagy átalakulása kellett. Összetevőit nem szükséges elemeznem. Része és mutatója azonban ennek a fehérség-motívumban bekövetkezett változás.

A vázlatos áttekintés nem zárulhatna itt le, hiszen a kép tovább él Ady költészetében. Régi tartalmait is felelevenítve jelentkezik még sokszor. Ott lesz majd, mint az élet elvesztett szépsége, tisztasága is, talán már a visszatérésre hiába intő üzenet, *A Patyolat üzenete:*

[64] Ld. Láng Gusztáv a „szín-szimbolikát" kibontó elemzését: Kiskatedra, Vas Megyei Pedag. Int., Szombathely, 1992. 187–191.

Harmincnégy esztendős, vén koromba,
Mindenek túlján,
Undorodván s szépen butulván,
De, jaj, mégis tudván sokat,
Sírva nézem, hogy kendőt lenget
Késetten az én bűnös lelkem
S egyetlen, igazi szerelmem:
A Patyolat.

*

Két motívum fejlődésének egy szakaszát áttekintő, és annak vázlatszerű bemutatása volt a fenti. Ady gondolkozásának változásával költészete is átalakult. E kettő a megváltozó képek bizonysága szerint is összefonódik. A fenti sorok ennek a kapcsolatnak a felvillantására voltak hivatottak. Az elemzett motívumok korántsem egyedülien jellemzőek, és minden bizonnyal nem is a legfontosabbak Ady Endre költészetében. Jellegzetesek azonban azért, mert mind a tó-, mind a fehérség-képek romantikus hatásokat továbbvivőn élnek Ady költeményeiben. Megjelenésükkor egy kései romantikához, a már megújult és idegenné lett világot elutasító költői életérzéshez kapcsolódtak. Az Ady induló költészetében megjelenők leginkább a magyar századvég, századforduló költészete által is közvetített, Edgar Allan Poe világszemléletével rokoníthatók. Ady lírájának szuverén fejlődésében azonban az egyéni megváltás kereséséhez kapcsolódó formákon át a világot átalakító, társadalmi változást kereső hitekhez is kötődtek. Megtartották közben eredeti jelentésük sok jellemzőjét. Ugyanakkor bemutatói lettek ezek a képek is annak a vívódásnak, amely a költőnek a megtörhetetlen, „ismeretlen átokkal" való harcától a *Küldöm a frigy-ládát* hitéig vezettek. Új és új eszmék kifejezőiként jelzik az utat *A Halál rokona* dekadens megnyugvásától *A Tűz csiholója* „mást akarni"-ra felszólító parancsáig és tovább.

3. A CSÖND-NÉMASÁG-, VALAMINT AZ ÁTOK-RONTÁS-ÁTKOZÁS-MOTÍVUMOK ALAKULÁSA

Ady Endre költői világa, irodalmunkban meghatározó szerepet betöltő életműve a kutatóit folyamatos elemzésre ösztönzi. Bár az oeuvre-el kapcsolatos irodalom valóban könyvtárnyi, mégis szükséges lehet újra és újra analizálva kézbe venni az Ady-köteteket. Még akkor is, ha a vizsgálati szempontok nem ígérnek olyan megállapításokat, melyek lényegesen módosítanák az eddig kialakított Ady-képet, csak egy-két ponton finomítják azt.

„Ady Endréről beszélni – Juhász Ferenc szavaival – annyi, mint a Mindenségről beszélni. De lehet a Mindenségről beszélni? Létét és lényegének értelmét fölfogni és megérteni és újra-mondani annyi, mint Mindenség lényegét és jelentését, föladatát és szerkezetét, részleteit és csodáit megérteni, fölfogni és szívünkre akasztani roppant ősi terheit a Mindenségnek..."[65] Átérezve a költő dilemmáját, mégis úgy gondoljuk, hogy a legkisebb adaléknak is szerepe lehet a talán soha át nem fogható egész megközelítésében. Bátoríthatnak Király István szavai is, aki egy interjújában így fogalmazott: „Ady a [...] legtöbb, amit kilicitált magából ez a nemzet. S az ilyen nagyságok mindig kincsesbányák. Minél többet és többen foglalkoznak velük, annál több érték kerül felszínre belőlük. Csak ezen az úton sajátíthatja el maradéktalanul a múlt örökségét a nemzeti tudat."[66]

Most – részben a már megkezdett gondolatmenet folytatásaként – Ady két, a romantikából eredeztethető motívumának alakulását próbáljuk vázlatosan nyomon követni.

---

[65] Ady – Léda és Csinszka, Bevezetés: Vázlat a Mindenségről. Szépirodalmi, Bp. 1969. 5.

[66] Király István: Latinovits, az előadóművész (interjú), in: Hegyi Béla: Latinovits – Legenda, valóság, emlékezet. Gondolat, Bp., 1983. 242.

Röviden vizsgáljuk meg a *csönd-némaság-*, és hozzájuk kapcsoljuk az *átok–rontás–átkozás*-motívumok előfordulásait, használatuk és tartalmuk változását Ady 1912-ig tartó korszakában. Így a példákat és a megállapításokat jórészt ebből a költői periódusból idézzük, illetve erre az időszakra vonatkoztatjuk. Ugyanakkor nem tekintjük ezt az időpontot feltétlenül meghatározónak, hiszen a vizsgálódásban szereplő motívumok fejlődési vonalának bemutatását, megformálásuk általunk megítélt csúcspontjainak jelzését is fontosnak tartjuk. – A vázlatosság itt azt is jelenti, hogy itt sem kíséreljük meg a motívumhordozó művek – talán később szükséges – elemzését, jórészt csak a képek, a szövegkörnyezet felelevenítésével éreztetjük e motívumok hangulatteremtő erejét, funkcióinak változását. Hisszük, hogy rendeltetésük alakulását lényegesen meghatározza a romantikából is hagyományozott szerepük, melynek egy-egy jellemzőjét végig megőrzik Ady költészetében.

Most csak jelezzük a motívumok magyar, illetve világirodalmi reminiszcenciáit, de talán erőteljesebben kiemeljük közülük az Edgar Allan Poe költészetében megjelenő egy-egy jellegzetesen romantikus előképet. Érdekes lehet felemlítésük azért is, mert minden bizonnyal formálták nemcsak a francia lírát, de hatásuk volt a „modern" magyar költészet kialakulására is.

Témánkhoz közelítve szükség van néhány gondolatot előrebocsátani a romantikának a modern magyar költészetben való tovább éléséről. A magyar irodalomtudomány többféleképpen ítélte meg e problémakört.

Felvetői közül Halász Gábort emelhetjük ki. Azért is, mert A líra halála című írásában ő éppen ennek a romantikus költői szemléletmódnak a jellemzőit mutatja ki Ady lírájában. Megállapításaiban azonban téved, amikor Ady líráját egy hanyatló alkotásmód utolsó felvillanásának tartja: „Nálunk Ady volt az utolsó, aki hallatlan egyéni tehetségével egy hanyatló irodalmi tradíciót – már mint a romantikát és a romantika én-kultuszát – a

kezdet magasába, Vörösmarty mellé emelt; de az egyes versek mámorító illatán keresztül lehetetlen nem éreznünk a műfaj rothadását."[67] Sokkal inkább egyet kell értenünk Lukács Györgynek a már 1909-ben megfogalmazott soraival: „Így áll előttünk a harmincéves Ady Endre, mint a legerősebben, a legbiztosabban a jövőbe mutató magyar író valamennyi között. Az ő – a legmélyén – egészen időtlen lírája, mint szociális hatásaiban az egyedül számba jövő, mint az emberileg a legmélyebben megrázó, mint a formailag legizgatóbban aktuális mai magyar költészet"[68] Ezzel azért is egyetérthetünk, mert Ady költészetének romantikus jegyei jól kimutathatóan szociális gondolatiságba ágyazódnak, és egy egészen új költői alkotásmód formáit előlegezik. Tamás Attila megállapításával: „»Mitológiája« mindvégig megőrzi a romantika bizonyos vonásait: A Titok arat rémalakja odaállítható Shelley félelmetes Zűrzavara mellé, a Megállt a Sors Vajda kétségbeesett vízióival rokon – mindez mégis közeli rokonságot mutat a modern lélek látásmódjának olyan sajátosságaival, amelyek Apollinaire költészetében jelennek meg teljesebben."[69]

Hogy a kor irodalmi mozgalmainak magyar jelentkezéseit, Adynak esetleges kötődéseit hozzájuk felvázoljuk, erre a téma kapcsán nem vállalkozhatunk. Azok a művészeti mozgalmak, melyek egymással gyakorta összefonódva jelentkeztek – impresszionizmus, szimbolizmus vagy az azt követő mozgalmakkal közösen nevezhetően: a szecesszió – kevésbé mutatnak tisztán megjelenő magyar előfordulást. Megállapíthatjuk azonban azt, hogy mindegyikük őrzött és továbbvitt a romantikából ismert jegyeket. Az úgynevezett szecessziós életérzés, melynek alapja – Kispéter András szavai szerint – „kétségkívül a talajvesztettség, a korábban

[67] Halász Gábor: Az értelem keresése. Franklin-Társ. Bp., é. n. [1938] 53.
[68] Lukács György: Ady Endre. In: Magyar irodalom, magyar kultúra (Válogatott tanulmányok). Gondolat, Bp., 1970. 52.
[69] Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig. Akad. Kiadó, Bp., 1964. 102.; Második kiad. Csokonai Könyvtár, Debrecen, 1998. A mű részletező bemutatását ld. Papp István Géza: „Egész világ szőttje kibomlott", Magyar Napló, 1999/1. 49–50.

egységesnek vélt világkép felbomlása, széttöredezettsége",[70] megfogalmazódásában romantikus eszközöket is alkalmaz. – Egyetérthetünk Király Istvánnak azzal a megállapításával, melyben e sokféle irányzatot közös tartalmaik alapján a modernizmus gyűjtőfogalommal illeti[71]. Az elnevezés jogosultsága a magyar viszonyokra még inkább érvényes és Lukács György jogosan állapítja meg Ady Endre költészete kapcsán: „...az összes ilyen stíluskategóriákkal szemben nagyon szkeptikus vagyok. Főleg, ha Adyval kapcsolatban szecesszióról vagy Jugendstilről vagy más ilyesmiről beszélnek".[72] Ha az új mozgalom megindulásának történetét nézzük – azonosulva Kispéter András megállapításaival[73] – azt mondhatjuk, hogy nem fogadható el kiindulópontnak egyedül Baudelaire és a francia modernek költészete. A magyar századvég, századforduló, a későbbi Nyugat-mozgalom költészetére, vagy Ady Endre lírájára még inkább áll ez a megállapítás. A meglévő hatás jelentőségét nem kisebbítve, távolabbi gyökerekhez is vissza kell nyúlni. Ady motívumainál többek között a magyar népmesék, a régi magyar kötészet világához, de aláhúzottan a magyar romantikusokon túlmenően a századvég közvetítette angol romantikához is, illetve említhetjük például az amerikai Edgar Poe-t, kiről Komlós Aladárnak A szimbolizmus című kötet bevezetőjében a következő megállapítását olvashatjuk: „...Poe a híd a romantika és a modern költészet közt".[74] Érdemes a Poe-képünket itt kiegészíteni Lutter Tibor összegző szavaival:

---

[70] Kispéter András: Ady és a szecesszió. In: Tegnapok és Holnapok árján (Tanulmányok Adyról). Petőfi Irod. Múz. és a Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1977. 193.; Ld. még Tamás Attila: A szecessziós természetkultusz és forralmiság összefonódása az Ady lírában, It, 1993/1–2. 214–229.

[71] Király István: Ady Endre. Magvető, Bp., 1972. (2. kiad.) I. 256–268.

[72] Lukács György: Ady jelentősége és hatása. I. m., uo., 608. Ld. még Diószegi András: A szecesszióról (Az Ady vitához); Ady, Csáth és a szecesszió, in: Megmozdult világban, Szépirod, Bp., 1967. 7–26, 88–101.; Kun András: A lírai modernség változása a Nyugat-korszak előestéjén, KLTE, Stud. Litt. Tom. XIII. 1975. 113–129. Továbbá Peter Faulkner: Modernism, The era of Modernism, 1910–1930, Reprint Methuen and Co. Ltd. London, 1980. 13–29.

[73] Kispéter András: i. m., uo., 197.

[74] A szimbolizmus. Gondolat, Bp., 1977. (2. kiad.) 48.

„Börtönnek érezte kora Amerikáját – és a legamerikaibb módon fejezte ki e börtön szomorúságát. Üzenetét más országok értették meg igazán."[75]

„A Csönd fog itt mindent megváltani"
(Csönd–némaság motívum)

Ady csönd-képeinek megjelenési formáit vizsgálva, elsőként azok különböző jellegű kötődését, tartalmi sokszínűségét kell megállapítanunk. Kézenfekvő a fehérség-motívummal meglevő kapcsolódási pontok felvillantása, hiszen sokak számára első gondolatként ébredő példa lehet A fehér csönd című Ady-vers. Hogy eltérő jellegzetességeket is találunk az természetesen adódik a szó tartalmi jegyeiből, gyakoriságából. Szimbólumépítő szerepe látszólag kevésbé jellegzetes.[76] – Az eddigiekben Ady költészetének kutatói így kevés figyelmet fordítottak a csönd-motívum szerepére, holott alkalmazásának, használati módjának változása sokban jelzi Ady gondolkodásának, versépítésének fejlődését is. (Földessy Gyula, Ady minden titkai című művében sem veszi fel a költő motívumrendjének sorába.) Az érdektelenséget talán az magyarázza, hogy a föl-fölbukkanó, majd eltűnő kép sok változás után, illetve többféleképpen kap igazán szimbolikus erőt, s válik sok más mellett (Ugar, Jövendő, Holnap stb.) s velük egybejátszva, egymást kiegészítve Ady kulcsszavainak egyikévé. – Nem olyan képpel van természetesen dolgunk, mely a költészetben Ady előtt nem kapott volna jelentős szerepet. A romantikát megelőzően is felfigyelhetünk költői eszközként való alkalmazására. A romantikusok pedig gyakran élnek hangulatteremtő erejével. (Itt nem foglalkozhatunk a „hallgatás", az elnémulás, a szótlanságnak a költői modernitásban megjelenő problémájával. E kérdést alaposan tárgyalja Hauser Arnold: A

[75] Edgar Allen Poe: Összes versei, Bp., 1959. I. m., bevezető 31.
[76] A József Attila-kutatás nagy súllyal foglalkozott e motívummal. Ld. pl. Szigeti Lajos Sándor „A csöndbe térnek a dalok", in: A József Attila-i teljességigény, i. m., 249–340.

művészet szociológiája című művében.)[77]

Nem feladatunk most a csönd stiláris eszközként való alkalmazásának áttekintése az európai irodalomban sem. Utalunk csupán az angol romantikusok csönd-motívumaira, a például Shelley alkalmazta „megalázó jeges csönd"[78]-képre, vagy a Goethenél gyakran előtűnő „ijesztő csönd" használatára ilyen sorokban:

Semmi nyoma semmi szélnek!
Csönd, halálos rémület!
Az iszonyú messzeséget
egy hullám se töri meg.
(Szélcsend a tengeren, ford.: Szabó Lőrinc)

De hasonlóképpen van jelen híres versében, a Vándor éji dalában is:

Immár minden bérce
csend ül,
halk lomb, alig érzed,
lendül:
sóhajt az éj.
Már kibúvik a berki madárka,
te is nemsokára
nyugszol, ne félj...
(ford.: Tóth Árpád)

Idézhetnénk a magyar költészetből is a példák sorát. De itt elég, ha utalunk az Ady által igen szeretett Vörösmarty víziós képére az Előszó „Most tél van, és csend és hó és halál." – sorára vagy a közvetlen magyar elődök közül a Vajda János használta „fölséges csönd" szavakra. – Ahogy Baudelaire-ék csönd-misztikája, úgy a századvég, századforduló magyar költőinek hasonló képei is romantikus előzményekre vezethetők vissza. Ezek között jelentős szerepet kap a sokban átmenetet képviselő poe-i költészet is. A Poe-nál jelentkező földöntúli, misztikus csönd használata a

[77] Hauser Arnold: A művészet szociológája, Gondolat, Bp., 1982. 861–870.; Idézi Szigeti Lajos Sándor: A József Attila-i teljességigény, Magvető, Bp., 1988. 290, 335.
[78] Shelley: Egy hervadt ibolyára, de ld. még pl. Shelley csönd-képeit: Nyári este a temetőben, Az Éjhez, vagy az Epipszükhidion c. műveiben.

kiúttalanságban, az idegesség-tudatban megnyilvánuló, a transzcendencia felé forduló életérzést jelzi. A csönd erejének ábrázolása összefonódik nála a halál-isten-álom képekkel, a kétségbeesés hangulatával. Jellemző példái ennek a prózában írt Csend című költeménye', de még inkább a Csönd-Szonett, ami Lutter Tibor szavaival „rímbe font tiszta filozófia",[79] s melyben a kettős és testet öltött hangtalanság jelenik meg:

Néhány tulajdon – testetlen dolog –
Két életű, vagyis valóra vált
Ikerszerű lény, mint eggyé folyott
Fény és anyag; árnyék s egyben szilárd.
Van kettős Csönd – mint tenger s partfoka –
Mint test és lélek. Egyiken – magányban –
Friss fű nőtt, benne ünnepélyes báj van,
Néhány emléknek könnytelen nyoma,
Ezért nem rémít, s úgy hívják: „Soha".
A testet öltött Csönd: kárt nem tehet:
Rossznak tartalma benne sohse volt;
De ha a sors (időtlen végzetünk!)
Az árnyékhoz visz (névtelen kobold,
Mely ott kísért, hol még nem lépkedett
Ember), ajánld Istennek lelkedet!
(Ford.: Radó György)

Mítoszt teremt itt Poe a csöndnek, ahogy Ady is így jár el a maga csönd-motívumával. Erről a folyamatról Huizinga így ír: „Mihelyt egy metafora hatása azon alapszik, hogy egy állapot, vagy történés leírásánál olyan fogalmakat használ, amelyek eleven életből valók, már a megszemélyítés útján jár. Testetlen, személytelen dolgokat személyként ábrázolni minden mythos és csaknem minden költészet lényege."[80] De másutt is szerepet kap Poe-nál a borzongató csend víziója. Például az Al Aaraaf című költeményében, melyet Elek Artúr joggal nevez „kozmikus tájképnek"[81], ilyen sorokat találunk:

[79] Edgar Allan Poe Összes versei. Bp., 1959. Corvina (Kétnyelvű Klasszikusok), i. m., bevezető 24.
[80] J. Huizinga: Homo Ludens, ford. Máthé Klára [1944] (Reprint) Universum Kiadó, Szeged, 1990. 146.
[81] Elek Artúr: Edgar Poe – Két tanulmány. Nyugat Kiad., Bp., 1910. 99.

A csönd hangja! riadt fülhöz süvöltő,
Mit „szférák zenéjé"-nek hív a költő!
Világunk csak szó; a nyugalmat, tudjuk,
Mi puszta szóval mind „Csönd"-nek hazudjuk
(Ford.: Devecseri Gábor)

De nem utolsó sorban idézhetjük A holló jól ismert sorait. Itt is nagy hangulati erőt hordoz a csend folyamatos jelenléte, hangsúlyozott volta:

Ám a csend, a nagy kegyetlen
csend csak állott megszegetlen,
Nem búgott más, csak egyetlen
szó: „Leonóra!"
(Ford.: Tóth Árpád)

Tudatosan alkalmazta, és erre bizonyíték lehet A műalkotás filozófiája című közismert írásának néhány sora: „Viharos éjszakát választottam, először, hogy indokoljam, mért kér a holló bebocsátást, s másodszor, a szoba – fizikai értelemben vett – nyugalmával való hatásos ellentét kedvéért."[82] – A Poe-költeményekben így megformált[83] csönd-élmény is minden bizonnyal tovább élt a rá jól figyelő magyar költészetben, s inspiráló hatással volt Ady Endre verseinek csönd-ábrázolásaira is. Az elődök ilyen kezdeti hatását joggal vélhetjük felfedezni, hiszen Adynál a csend, a feszült hangtalanság megjelenítése – jellegéből adódóan is – az indulástól végig megőrzi romantikus, misztikus jegyeit, még akkor is, ha alkalmazása, hangsúlya jelentős tartalmi változást mutat.

Vizsgálva a csend-kép megjelenési formáit, jelentéshordozó szerepét, elsőként az induló Ady köteteit kell kézbe vennünk. A Versek című̈ben még lényegében nem találjuk a szokványostól eltérő, igazán figyelemreméltó megjelenítését. Talán A műhelyben című vers romantikus csengésű szavai jeleznek valamit az elkövetkezőkből:

[82] Poe, E. A.: A műalkotás filozófiája, i. m., 321. Ford. Babits Mihály.
[83] Megjegyezzük, mi is úgy hisszük, hogy Poe e sokat idézett írása mégsem fogadható el egészen alkotói módszerét bemutató hiteles vallomásként. Vö.: Rába György: A szép hűtlenek. Akad., Bp., 1969. 246.

Lelkem nem ad választ szavára,
Szívemben kínos, néma csend...

A Még egyszer kötetben megjelent Éjimádó következő sorai azonban már figyelemfelhívóan éreztetik a későbbi Ady csönd-miszitkáját, csakúgy, mint A könnyek asszonya negyedik részének – a századvég költőire emlékeztető, a csöndességgel szembeszegülő kirohanásaikat idéző[84] – első két sora:

Átgázolom a bokrot,
A száraz, árva bokrot,
S bekiáltom a csöndbe,
Az édes, szörnyű csöndbe:
Elmúltak a virágok,
Elmúltak a leányok:
Én itt vagyok, maradtam
És úr vagyok a csöndben.

A másik példánk:

Add a kezed, most induljunk csöndben...
Nem! ... Rohanjunk, míg vágyunk nem lohad.

Az Új versek kötetben azonban már megjelenik a csönd alkalmazása, mint igazi feszültségteremtő eszköz, elsősorban szubjektív rettegések sajátos érzékeltetőjeként. A korban elutasító döbbenetet kiváltó erotikus vers, a Vad szirttetőn állunk kimondatlanul is él a hallgatás, a csönd feszültséghordozó erejével:

Nincs jajunk, könnyünk, szavunk:
Egy ingás és zuhanunk
.....

[84] Többen felhívják a figyelmet a századvég, majd Ady költészetének erre a vonására. Ld. Schöpflin Aladár: Ady Endre, Nyugat, Bp., 1934. 18–19.; Rónay György: Ady Endre. In: A nagy nemzedék. Szépirod. Kiad., Bp., 1971. 8–9.

Míg csókolsz, nincsen szavunk,
Ha megszólalsz: zuhanunk.

Bár más tartalommal, rokon ez A fehér csönd-ben megjelenő ábrázolással. A fehérséggel ötvöződő csönd-misztika ilyen sorokban kap hangot:[85]

Nem volt ilyen nagy csönd még soha tán,
Sikolts belé, mert mindjárt elveszünk,
.....
Megöl a csönd, ez a fehér lepel:
Űzz el magadtól, vagy én űzlek el.[86]

„A csöndbe zúgó falusi kis harang" (El a faluból), „Nekropolis süket őszi napja", melynek ravatalos csöndjét a „halottan is szeretett Valaki" nevetéssel töri meg (Költözés az Átok-városból) szintén a csönd-motívum korai használatának példái. De már jelzik alkalmazásának tartalmi kettősségét is. Jelzik azt, hogy az egyéni félelmek ábrázolásán túl a nemzet, a társadalom süllyedése, az e fölötti ítélet megjelenítésére is alkalmassá válik a kép. Jól mutatja ezt A magyar Ugaron című kulcsfontosságú versben alkalmazott kijelentés. Az utolsó versszakot indító tőmondat állandóságot sugall, ítéletet hordoz:

Csönd van. A dudva, a muhar,
A gaz lehúz, altat, befed
S egy kacagó szél suhan el
A nagy Ugar felett.

A folytatás és a lezárás a „nagy Ugar" csöndje felett átsuhanó kacagó szél a „Csönd van". „Így rendeltetett"-jére felel, mint a tovafutó Duna gúnyos kacagása A Duna vallomásá-ban.

Az Egy párisi hajnalon Komjáthy lírájára emlékeztető sorainak indításában a csönd riad meg:

---

[85] Hatvany Lajos elemzi a képet: Ady II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1959. 269–273.

[86] A „csend-ellenséges hatalom" – gondolat Ady kapcsán épp e versre utalva jelenik meg először Horváth János tanulmányában: Ady s a legújabb magyar lyra, in: Tanulmányok. Akad. Bp., 1956. 550.

Sugaras a fejem s az arcom,
Amerre járok, száll a csönd, riad,
Fölkopogom az alvó Párist,
Fényével elönt a hajnali nap.

A megtört hajnali némaság győztes erőt éreztet, ahogy erőt mutat a Búgnak a tárnák-ban a „lélek hegycsúcs" hallgatása is:

Fent, fent a csúcson: nagy-nagy szűzi csönd,
Gondolat-manók csoda-tánca,
Lent: a rémeknek harsogása.

Itt azonban a csönd éppen az igaz, a hivatott erő szimbóluma a gondok, kínok tárnáival, rémeivel szemben. De él a csönd-motívum A sárga láng „süket estjében", ott van a Vér és arany kötet nagy halálverseiben és a Párisban járt az Ősz ilyen soraiban: „Egy perc: a Nyár meg sem hőkölt belé." Ott érezzük ebben az impresszionisztikus megformálásban, mert az „Egy perc" a dermesztő pillanat csöndjét is sugallja. Sokszor bukkan föl Adynál persze a csönd vagy szinonimáinak jelzőkénti alkalmazása, mint például „egy csöndes álom-lovag" (Szent Margit legendája); „...süket falak Őriznek egy diákot" (A befalazott diák); „egy csöndes éjen" (Páris az én Bakonyom); „zengett az Avar-domb Őszi csöndes éjeken" (Az Avar-domb kincse); „néma szolgákkal" (Sírni, sírni, sírni) stb. A csönd-misztika egyfajta kiteljesedésének mégis egyik legeklatánsabb példája a Jó Csönd-herceg előtt című vers. – Ahogy sokan rámutattak, gyermekkori élmények megjelenítése a vers alapötlete. Mégis Csönd-herceg alakjának megformálása sokkal többet is éreztet ennél. Álljon itt két versszak:

Holdfény alatt járom az erdőt.
Vacog a fogam s fütyürészek.
Hátam mögött jön tíz-öles
Jó Csönd-herceg
És jaj nekem, ha visszanézek.

Óh, jaj nekem, ha elnémulnék,
Vagy fölbámulnék, föl a Holdra:
Egy jajgatás, egy roppanás,
Jó Csönd-herceg
Nagyot lépne és eltiporna.

Elemzése helyett[87] csak egy megállapítást: A testet öltött ijesztő némaság képe – egyetérthetünk Király Istvánnal[88] – az individuális kiútkeresés példája, ugyanakkor azonban jelzője is, hogy Ady megkülönböztetetten vonzódott a csönd-képhez, mint olyanhoz, mely számára alkalmas volt, a feszültségteremtési eszközön túl, többféle tartalom szimbolikus megjelenítésére. Alkalmasnak találta – ahogy majd látjuk – arra, hogy használatával gondolatsorokat éreztessen meg a versolvasóval, individuális és társadalmi kérdésekről egyaránt.[89]

Az előbbivel rokonítható az Álom álom helyett című vers is. A táncoló manóseregre utaló sorok pedig többek között – ahogy Földessy is megállapítja[90] – emlékeztetnek egy más szempontból is érdekes vers, a Búgnak a tárnák képeire. – Érdemes figyelmet fordítani az itt megjelenő csönd-ábrázolására is. Riadt feszültségeket kelt, a „valaminek jönni kell" kényszerét jelzi, rettegés, zilált félelmek bemutatását erősíti:

---

[87] Ld. pl. Schöpflin A.: i. m., 138–139.; Balogh László: Jó Csönd-herceg előtt. In: Mag hó alatt (Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe). Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 48–56.; Király I.: i. m., I. 315–318.; Rába György: Csönd-herceg és a nikkel szamovár, Szépirod. Bp., 1986. 7–16.
[88] Király I.: i. m., I. 318.
[89] Ld. a költői képről írottakat pl. Wellek-Warren: Az irodalom elmélete. Gondolat, Bp., 1972. 276–279.
[90] Földessy Gy.: Ady minden titkai. Magvető, Bp., 1962. 71.

Egy óriás jön messziről felém,
Gyilokkal egyedül.
.....
Ismét csönd. Jön már? Várom zsibbatag,
Nyögve, sírva hívom.
Most dalba fog a manó-sereg
S táncol a pilláimon.

Igaz, Ady „csöndjei" nem mindig a félelmetes várakozáshoz kapcsolódnak ekkor sem. Lehet ez a csönd „alkonyos, áldott, enyhe" is (Bolyongás Azúr-országban). – De mégis egyre többször a dermesztő volta dominál, mint Az alvó csók-palota érezhető némaságában, vagy más jelleggel a pénz-versek több darabjában is. Vészjóslóan cseng a Lázár a palota előtt soraiban:

S csönd, Lázár hallgat.
Tapsot a dalnak.
És tapsolnak a gazdagok,
Hahotáznak a gazdagok,
S csönd, Lázár hallgat.

A csönd elidegenítő erőt is rejt, mint az álmokat, vágyakat megtestesítő „kincs-madarak" némaságában:[91]

Hangtalanok, büszke némák,
Könnyes némák.
Lehullnának, ha egy hangot ejtenek,
Szürkén, mint a szürke sorsú
Verebek.
(A néma madarak)

Ilyen szerepe van több Léda-versben is, így a Csolnak a holt-tengeren című̈ben, vagy a Lédával a bálban csöndben belépő néma párjának ábrázolásában. – De él azért jótékony vágyként is, mint az Álom egy méhesről indító soraiban és hasonlóképpen van meg az Egy jövendő karácsony béke-óhajában. Az Illés szerekén kötet első ciklusában, mely

[91] Ld. Király I. elemzését, i. m., I. köt. 379.

Ady ún. „istenes verseit" tartalmazza – Király István nézete szerint a „tévesztett útkeresésének dokumentumait" – szintén egy megváltó nyugalomhoz és erőhöz kötődik a csönd és némaság:

Az Isten könyörületes,
Sokáig látatlan és néma,
(Az Isten balján)

Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.
(Az Úr érkezése)

A csöndnek ilyen gondolatisághoz kötött megjelenési formái mellett azonban ekkor kell felfigyelnünk egy másfajta világszemlélet költői objektiválódásában megjelenő csönd-képre és hatásra is. Az útkeresés szociális, társadalmi kérdésekhez vezető vonalában, Ady Endre forradalmasodó gondolkodásaként olyan versek születnek, melyekben a csöndnek továbblendítő és feszültséghordozó szerepe van. Amennyiben rokon, úgy különbözik is ez a némaság-kép A magyar Ugaron-ban megformáltétól. Hiszen annak lemondó, statikus hallgatásával szemben ekkor már például a Magyar jakobinus dalában megjelenő sorok mozgósító akaratot hivatottak csöndjükkel erősíteni:

Dunának, Oltnak egy a hangja,
Morajos, halk, halotti hang.

Hamisítóan tévednénk, ha azt állítanánk, hogy ettől az időszaktól kezdve a romantikus indítású csönd-képek csak ennek a társadalmasodó gondolatiságnak, egyedül kiemelhetően csak a forradalmas hitnek a megjelenítésében kapnak hangot. Hisz benne élnek egyre jellegzetesebben Ady személyes lírájában is. A vizsgált korszakban sok példa mutatja ezt. – A Magyar jakobinus dalával egy ciklusban megjelenő versben a „mély

titkok" gyónásához a „csöndes nagy sugdosás" adja a mindennel szembenézés súlyát (Kis falusi ház).

Az Illés szekerén kötet Léda-ciklusában újra feltűnő halál-szerelem motívum hangsúlyt kap a csönd képétől.

Csönd van a lakodalmas házban,
A vendégek csak isznak, esznek,
És néha nagyokat nevetnek.
(A mi Násznagyunk)

De a szerelem beteljesedésének hite is a csönd-motívum használatával ábrázoltatik, válik ünnepélyessé:

Csönd legyen akkor az Ég alatt,
Bomolva, szökve, válva rügybe
Mi leszünk a Tavasznak üdve.
(Lédával a Tavaszban)

A Csönd, az Ég és a Tavasz nagybetűs kiemelése összetartozásukat is erősíti a versben. A Halál lovainak a romantikára visszacsengő misztikus képei is kiemelten őrzik a csönd-motívumot. Feszültséget sugallnak a nesztelen paripák, néma lovagok:

Nesztelen, gyilkos paripák
S árnyék-lovagok hátukon,
Bús, néma árnyék-lovagok.

Ezt érezhetjük még több helyütt is, így az Egy vidám tor csöndjében. De ha másképpen is, hangot kap A muszáj Herkules parancsában, a „Jó lesz egy kis hódolás és csönd" – sorban, vagy előző megjelenési formáira visszhangzóan, A legjobb ember című vers „Hogyha csönd jön, majd elringat" – sorában.

Hasonló tartalommal csendül a Szeretném, ha szeretnének kötet Szelíd, esti imádság-ában (Rendben van, Úristen ciklus). Figyeljünk fel azonban ilyen

szempontból is a még ugyanebben a kötetben közölt, a Kocsi-út az éjszakában címűre, mely minden bizonnyal Ady kulcsversei közé tartozik. A kései romantika eszközeit használó, egy új világ kiúttalanság-érzését szimbolizáló képekhez a rejtelmességet fokozóan járulnak a hangtalanság jelzései:[92]

Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
.....
Félig mély csönd és félig lárma,
Fut velem egy rossz szekér.

A világ értelmetlenségének szimbolikussá emelt csöndje itt ez, amelyből ha van szabadulás, az már egy másféle némasággal párosítható. – Olyannal, amelyik megtörik majd. Ahogy a kötetzáró, a Most pedig elnémulunk egyik sorában hittel hangzik: „Fogunk talán még csöndbe törni." De addig is a csönd még egyéni zaklatottságot, legyűrhetetlen rémeket, vagy el nem érhető békét hordoz.

Így bukkan fel a poe-i, A hollóra emlékeztető, A rém-mesék uhujában.[93] Vagy majd jóval később újra, a kép időleges eltűnte után, a Télbe-hulló ember vágyában és A békés eltávozás „Bukjam csöndbe omoltan:" – sorában. (A menekülő Élet)

Hasonló tartalma lesz az Áldásadás a vonaton csendes búcsújának, a Valaki útravált belőlünk, fájdalmas férfi-vallomásában megjelenő képnek, a vár-motívumot ébresztő nagy termek üresen kongó némaságának. (A magunk szerelme) – Nyugalomvágyat tükröz az Ada-szerelem versének csöndje a Hűség aranyos korá-ban, de a hallgatás parancsaként is megjelenik, a Mikor Szulamit alszik háromszor ismétlődő: „Csönd, jaj, vigyázat"-

[92] A vers fontosabb elemzései pl. Révai József: Ady, Szikra, Bp., 1945. 46–47.; Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig, i. m., 96–98.; Szigeti Lajos Sándor: Egy Ady-vers értelmezéséhez, Act. hist. lit. Hung. Tom. XV. 1977. 123–143. In: Modern hagyomány. Lord, Bp., 1995. 32–45.

[93] Tamás Attila felhívja a figyelmet Poe, A holló c. és Ady e versének rokonságára. Varga József könyvéről szólva. I. m., 372–383., és másutt is jelzi. Ld. pl. Költői világképek... i. m., 98.

sorában. S ide sorolható Az angyaloknál becsületesebben című versben a csönd-őrzést kívánó könyörgés is:

Ha elpihenvén szállna ránk a csönd
S csak úgy álmomban sírnék föl jajongva.
(Ugye, rájuk rántanád lágostorod
Az ablakon betévedt angyalokra?)

Szívesen használt motívum, fontos hangulatkeltő elem tehát Ady vizsgált köteteiben a csend. A félelmek, hitek, vágyak hordozója, s mint már láttuk, ilyen értelemben is szerepet kap, individuális érzések mellett, a társadalmi problémák felvillantásában. Az idézettek mellett jelen van a csönd alkalmazásának ez a formája az Ady forradalmasodó gondolkodásmódját tükröző verseiben is. – Emlékeztetünk itt A magyar Ugaron, a Magyar jakobinus dala után megjelenő olyan költeményekre, mint például az Álmodik a Nyomor, melyben a nagyvárost csöndre szólító sorok fenyegető intést is hordoznak:

Csitt, most valahol, tán Újpesten,
Húszesztendős legények vackán
Álmodik a nyomor.

De még tisztábban láthatjuk a csönd-motívum ilyen alkalmazását a Rettegésben a falu című versben:

Retteg most a magyar falu,
Csönd legyen, mert most mindenütt kémek
Leskődnek a téli mezőn,
Nagy csönd van a faluban most: félnek.

De hó alatt, falu fölött
Majdnem tavaszi szelek dudolnak:
Holnap már derülés jöhet
S nem lesz már ilyen csönd holnap, holnap.

Az idézett versszakokban a feszült, várakozó csönd, a „valami készül”

hallgatás A Hadak Útja lendületére utal vissza. Összekapcsolódik itt a csönd- és a szabadító holnap-motívum, s előremutat a nagy forradalmi fellángolást erősítő költemények felé.

Vizsgálva a kép fejlődését, a költő egyéni megújulását, a közösséghez kapcsolódó hitét is kifejező példákat találunk. Láthatjuk ezt a Télbe-hulló ember vágya című versben, ahol a csöndes elszántság tavaszi hiteket vár:

> Napjaim: koldus, Télbe-hulló,
> Csöndes, elszánt betegek,
> De vidáman zúgnak körültök
> Tavaszi csergetegek
> S futó hó alól zöld kacsint

Hasonlóan jelenik meg majd a Köszöntő az Életre soraiban is, és feltűnik a motívum a szerelmi beteljesülést váró versében, a Vérmuzsikás, csodálatos harc című̈ben is, mégpedig a csönd feszültségére kényszerűen következő riadalom idézéseként, a „furcsa csöndre jön riasztó zaj"-soraiban. Ez pedig, ilyen formájában is, előkészítése a vihar előtti csönd ábrázolásának, mely a forradalom előtti feszült várakozás képben teljesedik ki.

Amikor a '10-es évek fellendülő – majd megtorpanó – forradalmi hulláma bekövetkezik, Ady önmaga kiúttalálását, megújulását is remélve áll a tömegmozgalom oldalára.[94] – Erről tanúskodnak mozgósító versei is, mint a Szent Lélek karaván̈ja ciklusban megjelent, Rengj csak, Föld; Új, tavaszi sereg-számla; A Tűz csihol̈ója stb. És köztük olyanok is, melyekben kiemelten, harcra hívóan használja a csönd-motívumot. Olyan értelemben mind támogatót, harcostársat, de elutasítón is, mint a lendületet megfékezni akaró csönd parancsát, a Mi kacagunk utoljára „azértis"-hangulatában. A sok formában és tartalomban kiérlelt csönd-képek ekkor is romantikus hangzásúak. De tartalmuk nem nosztalgiát, nyugalomvágyat hordoz, nem a

[94] Ld. a korszak bemutatására többek között Varga József: Ady és kora. Kossuth, Bp., 1977. 268–286.; Vezér Erzsébet: Ady Endre, 2. átdolgozott kiadás, Gondolat, Bp., 1977.; Részben Bölöni György: Az igazi Ady, Magvető, Bp., 1955.; Legújabban: N. Pál József: Ady – az irodalmi modernség s a progresszió viszonya, I–II. Kortárs, 2008/3. 1–32., 2008/4. 37–58.

kilátástalanság-érzés fásultságát őrzi, de hitet és erőt mutat. Kötődnek az Ady költészetében is hozzájuk kapcsolódó romantikus érzelemvilághoz, de itt egy megújuló forradalmi romantika képeit erősítik. Ady most is használja őket, mint a feszültség egyik legjobb jellemzőit, mint előlegezőit a megváltozó világnak. Ez feszül az Élet aratás előtt csönd-képében:

Indul a vén, magyar tespedés,
Pattan a feszült, ostoba húr,
Nagy gőgök félve összebújnak
S a tisztes, nagy csönd meglapul.

Ez a sokféleképpen használt motívum adja a Barangolás az országban lázító erejét:

Ma is élnek, de most lelkük: a Csönd,
Csönd van, igaz, de soha ilyen csöndet:
Fél-ország nehéz melleiből
Fekete és vörös bosszúk hörögnek.
Falura város csönd-jellel köszönt
S szörnyű szava lappang e néma jelnek:
A titkos átkok halk tárnáiban
Sohse hallott pokolgépek hevernek.

A Csönd fog itt mindent megváltani,
Süket ölén alusznak robbanások
S ez a kicsi, ezerszer lekötött
Ország robban. Mikor télbe beásott
Bitorlói meg fogják áldani
Meleg sarcát e hideg, csöndes rögnek,
Váratlanul, taposóan, hirtelen
A titkos ágyuk dühvel feldörögnek.

A vers kulcsszava, a nagybetűs Csönd itt igazán nyomatékos, a megváltó erő, az „újakra készülés" kiteljesedett szimbóluma. Ez a csönd ekkor Ady számra a mindenség. Már nem statikus, de maga a lendület, a feszült izgalom. A látszat csönd, a rezzenetlenség itt már szinte egy a forradalommal:

Csönd van, mintha nem is rezzennénk
S rohanunk a forradalomba.
(Rohanunk a forradalomba)

Most ennyit a csönd-kép fejlődési vonaláról. Elmondhatjuk azonban még azt, hogy ha később nem is tűnik el teljesen, mégis háttérbe szorul Ady költészetében. Itt éri el megformáltságának csúcsát, s átadja a helyét más, Ady gondolkodását jobban kifejező motívumoknak.

Ez az áttekintés azonban talán jelezte fontosságát és részben a változásának ívét is. Szeretném most is felhívni a figyelmet arra, hogy Ady motívumai, szimbólumai – mint többek között ezt Schweitzer Pál is jelzi[95] – új és új tartalmat is kapnak. Ahogy a csönd-motívum is mutatja, – bár egy korai élményvilághoz kapcsolódva – fejlődésükben az indulásukban meglévővel ellentétes érzések kifejezőivé is válhattak.
Példánk lehet erre a csönd-rettegés-regresszió kapcsolattól, a csönd-forradalomig vezető, Ady költői világképe változásában és ezzel együtt a motívum alkalmazásában végigjárt útja.

*

„Jól átkozzatok..."
(Átok–rontás–átkozás motívum)

Szemügyre veszünk most egy másik, a romantikából áthagyományozott Ady-motívumot, az előzőtől sokban eltérő átok vagy – a Földessy jelezte kapcsolatban – az átok–rontás motívum jelentkezéseit.[96] – Eredete épp úgy kapcsolódik az ősi hitvilághoz, mint a népmesékhez és a babonákhoz. Nagyon sokszor azonban biblikus indítású. Előfordulása a magyar és a világirodalomban gyakori. – Ha csak a közvetlenül Adyt előző időszakot figyeljük is, már szép számmal idézhetnénk példákat. Közismerten

[95] Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben. A háborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívum-csoportjai. Akad. Kiadó, Bp., 1968. 95.
[96] Földessy Gyula: Ady minden titkai. Magvető, Bp., 1962. 337.

jellemző a megátkozottság érzése Baudelaire-ékre. Megjelennek a „megátkozott költők" nálunk is, akik átoknak tekintik a küldetést, az életet és művészetet. Sokáig él ez a motívum. Van ki – a nyugatos első nemzedék alakja, Somlyó Zoltán – Az átkozott költő címen jelentet majd meg kötetet. – De már Reviczkynél is találunk ilyen sorokat:

Meddig leszel még vágy-beteg?
Mikor szűnik meg sorsod átka
Megbabonázni véredet?
(Magammal évődöm)

Komjáthy is gyakran él vele:

Tombolt a kéj, az átok:
S én meg se mozdulék.
(A fatalista)

A Diadalének indításában így:

Legyőztem az átkot,
Kivívtam a pálmát,
Az istenörömnek
Örök tüze jár át.

Ahogy a Poe-verseket másfél évtizedig fordító Baudelaire-nál, úgy nálunk is érződik ebben a romantikus íz, a Poe-élmány. Hiszen ismerték az ő átok-motívumot felvonultató verseit, például a Kísértetes palota ilyen sorait:

De bu-ruhás átkok sereggel
Szállták meg a király honát:
Sirassuk őt! mert soha reggel
Nem süt már az éjszakán át!
(Ford.: Babits Mihály)

Helyes lehet kiemelni itt az Eldorádó című versét, s idézni egy versszakát:

Azóta agg
A szép lovag,
Szívében átok, átok.

Bármerre ment,
Se fönt, se lent
Nem lelte Eldorádót.[97]
(Ford.: Kosztolányi Dezső)

Adynál – különösen indulásának idején – gyakorta tűnik fel, mint saját megátkozottságának képe, vagy olyan, amely a környezetét, világát jellemzi. Az előfordulások jelzésében megközelítően sem törekszünk teljességre. Idézzük a Versek kötetben megjelent sorokat:

S míg ránk tolul a végzet átka,
A mely lelkünkre visszajár –
Szívünk olyan, olyan üres lesz,
Mint a mámort adó pohár.
(Van olyan perc...)

(A kép első megjelenései közül itt csak utalunk az Ismeretlen átok és a Még egyszer kötet, Szívek című versére.) Az Új versek kötetben már megjelenik mint Nekropolisz, a „csúf Budapest", az „Átok-város", jelzéseként a menekülési vágynak: az „otthontalanságnak".
Másutt a szerelem–élet–átok összekapcsolódása így fordul elő:

S átok a csók, átok az élet,
Ha nincs a csóknak mámora.
(A csókok átka)

A Vér és arany kötet indító, Az anyám és én című versnek fő mondandója is a megátkozottság érzése. Király István elemzéséből idézünk: „Középpontba helyezte versében a költő az átok szót. Egyszer az anyjáról, egyszer önmagáról szólva ismételte meg (»Bizarr kontyán ült az átok«; »ő szülje az átoksarját«), mintegy jelezve, hogy anyáról fiúra szállt ez tovább: az emberi sorshoz tartozott hozzá. A romantika emlékét idézte a szó áthagyományozott széles pátosza, de ott sejlett benne az a nem vádoló,

[97] Megjegyzendő, hogy az eredetihez képest a fordító megerősíti az átok-motívumot, azaz a „shadow" (árnyék, homály, *kísértet,* árny, stb.) jelentésű szót Kosztolányi következetesen „átok"-ként ülteti át. Vö. Rába György: A szép hűtlenek, Akad., Bp., 1969. 246.

hanem inkább szorongásos érzés, melyet József Attila később a »bűn« szavával fogalmazott meg."[98]

Általában lemondó beletörődést jelez itt az átok-motívum használata, mint A percek aratója című versben, melyben a „Miért az élet, miért a viadal?" – kérdésre így hangzik a válasz: „Nyilván akarja valami vak átok."

Halál-képeiben is megjelenik. A nagy álomban „szent átkozott"-nak nevezi az elmúlást. A költészet, az írás gyakorta átokkal terhes. „Egy csúf rontás" nem engedi az „új, nagy látások" megírását. A befalazott diák megkötő átka az övé, „a nagy magyar átok", melyet talán majd nem érez a „jövendő költő".

– „Igaz az átok" – kezdi a mesét a Duna (A Duna vallomása), kimondva a Duna-táj népeire a „Sohse lesz másként" – szentenciát.

Ady különböző jellegű átok-képeit igazán nem választhatjuk el egymástól. Ugyanakkor költészetének kezdeti szakasza után mégis érezhetünk két, valamelyest elkülönülő tartalmat az átok-motívum gondolatiságában. – Az egyik, a romantikusokét inkább megőrző, lemondó elkeseredettség-érzést rejt, míg a másik, az előbbi jegyeit is mutatva, egy olyan emberi, költői menekülést jelez, mely kitörési vágyban jelen vannak már társadalmi változásokat kívánó, forradalmasodó hit mutatói is.

Ady átok-képei sokáig pusztán egy általános válság-életérzés mutatói. Olyan válság-élményé, mely Poe-nál, Baudelaire-nél, vagy, ahogy erre már Horváth János is felfigyelt,[99] Reviczky, Komjáthy lírájában is megtalálható. Ez utalhat az írás kényszerére, a meg nem értettség érzésére, de ábrázolója lehet az idegenné lett, megújulásra képtelen világnak, Magyarországnak, a „Köd-ország hajónak", a „Kompországnak". Ilyen értelemben szólal meg az Öröm-város volt a hazám című versben:

---

[98] Király I.: i. m., I. 490.

[99] Horváth János: Újabb költészetünk világnézeti válságai 1. Reviczky Gyula 2. Komjáthy Jenő, in: Tanulmányok, Akad. Kiadó, Bp., 1956. 466–481.

Futok. Futok. Zengő városom
Átkot szórt a bus pártütőre.

E sorok az Elűzött a földem gondolatával rokoníthatók, és nem pusztán a menekülés képét ábrázolják. Kulcsszó lesz ez egy másik, pénz-versben is, az Uzsorás Khiron kertje címűben. Az átok szó kapcsolódik a költő halott alakjához Az én két asszonyomban, és Az én sírásomban ismét megjelenik nála az „Élet-átok" kép is. A Vén diák üdvözlete a versírás ős átkát említi fel a „Ma is átok még az ős görög átok" – sorban, s az alkotás fátumát és hitét jelzi a költemény záró két sora:

S én jó mesterem, szeretném a kezed
Áldva – átkozva, sírva megcsókolni.

Valamint „ősi nagy átoknak" felel majd a riadozó kacagás a Kacagás és sírásban. „Engem egy nagy átok borít" – mondja a debreceni önmagát kereső versében. (A Maradandóság városa). Csüggedést jelez a „Hajh, be átok, hogy visszatértem"-sor (Idő előtt elmúlni), s a szülőfalu is az átokkal jellemezhető a Séta bölcső-helyem körül vallomásában:

Mindszentnek hívják hasztalan,
Mert minden gonosz rajta van,
S itt, jaj, átkos, fojtó az élet.

Hasonló életérzésre vallanak a szavak a Monte-Carlóban írt, az Északi ember vagyok című versében is:

Ha én szólok, Észak beszél,
Fagy és fátum fogja számat:

Olyan önmagát vagy verseit stilizáló művekben, mint Az elátkozott vitorla, vagy az Ázott széna-rendek fölött címűekben is ez a kép a kifejezés eszköze:

Madár volt, egyszer nagyon fázott
S elgubbasztott a templom-tornyon.
Megláncolta a madár-átok
S ott forog most a templom-tornyon.

A másik költeményben pedig versei rendjéről írja le a szavakat: „átokkal kaszáltam". Idézünk még a Magyar vétek bíborban című versből:

Vállalom, ami sorsom,
Vállalom, ami átkom,
Vétkeimet nagy büszkén
Bíborba öltöztetem

A magyar sors „Így rendeltetett"-sége, megváltoztathatatlansága zeng itt is a költő fátumában, s bíborba öltöztetett bűnei, a versek is ezt a „szent sorsot" mutatják fel.

Az Illés szekerén kötetben bővült[100] tartalommal jelenik meg az átok-motívum, az átkozottság érzése. Kapcsolódik hozzá egy lázadó gondolatiság, olyan, amely előbb így nem jellemezte a motívumot, s a romantikus elődök közül talán Petőfi költeményeiben előfordulókkal rokonítható. Az átok-motívumot már így eleveníti a parasztság megújuló erejébe vetett hit a Hárman a mezőn című versben. Az isten, az én és a paraszti düh, az átok hozhat megújulást:

Hárman vagyunk csupán a nagy Mezőn:
Az Isten, én és egy paraszti átok.
.....
A nagy Mezőn nem fordulhat csoda,
Csak ha kitartunk mi hárman, mi hárman

[100] Schöpflin is ezt írja a kötetről: „Az Illés szekerénnel kezdődik Ady tulajdonképpeni politikai költészete." I. m., 141.

Magyarsága „átkozott" és „igazi" – vallja (Az én magyarságom). Ez a „keserű", „sirató" magyarság-vallás nemcsak lemondást, de átkozott voltával is továbblendítő akaratot éreztet. – A sokat emlegetett költőt, az elődöt idéző versében is a „Vitéz", a „nagy magyar" jelzőkhöz úgy kapcsolódik az átok, mint a nemzetet felrázni akaró erő jelképe:

Aki fajtáját átkozta
S aki magyar volt, nagy magyar.
(Csokonai Vitéz Mihály)[101]

Az Illés szekerén kötetnek Az utca éneke ciklusát indító vers, a Dózsa György lakomáján is hasonló értelemmel használja az élet-átok motívumot. Ez az átok új vezérért, új Dózsáért kiált, s jelzi a lázadás-hitét a „megvált Bennünket a Dózsa trónja" lezárásban.

Úgy él ekkor tovább az átok-kép, mint amely nem rezignált belenyugvást jelez, de a költő változást sürgető akaratának eszköze.[102] Így van jelen a „vörös Nap" fölkeltét kívánó fohászban is:

Sokáig lesz, sokáig tart még
A régi sors, a régi átok?
Késlekedő, tunya, vörös Nap
Hozzád kiáltok.
(A vörös nap)

A proletárokat, a „Jövendő fehéreit" ébreszti itt az átok. „A mi új világunk" (A legszentebb csók) eljövetelét sürgeti a versben. – Mozgósító ez az átok-érzés. Önmaga küzdelem-kényszerét is motiválja.[103] Egyszerre jelzi a harcra redeltetettség fátumát, s jellemzi a világot, mely a harcot kihívja. – „Engem ős átkok harcba küldtek" sor is ilyen jelentést mutat már (Harcos

[101] Ady Csokonai-képéhez ld. Fried István: Csokonai és Csokonai között, Ady Endre költészetfelfogásához. In: Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, Anonymus, Bp., 1999. szerk.: Kabdebó Lóránt et al., 66–78.

[102] Ld. Király István és Varga József munkáit Ady e korszakának bemutatásához. Király I.: i. m., II. köt. 587–632.; Varga J.: Ady és kora, i. m., 264–275., valamint N. Pál József, i. m.

[103] Ld. Révész Béla emlékezése: Ady trilógiája, Nova Irod. Int. Bp., 1935. 35, 39.

ember szíve), s így, több értelmet is hordozón, teljesedik ki majd később. – A proletáriátushoz írt versekben kap még többször szerepet. Jó példa erre A Jövendő fehérei ciklus (Szeretném, ha szeretnének kötet), a Varjak, szent madarak című verse, amelyben e szavak átkozást, rontást egyszerre jelölnek, s a sorok mindkettő gyengeségét, bukásra ítéltségét éreztetik:

S megfullasztjátok az átkot,
Mit utánatok küldenek,
.....
Ti vagytok: a boldog élet,
Az átkozott irigyeltek.
Gyertek felém, gyertek, gyertek,
Varjak, varjak, szent madarak.

A sokértelmű átok megjelenítésének igazi kiteljesedése is ilyen kapaszkodókhoz, ehhez a reményhez kötődik. A tömegekhez vezeti a költőt. Hozzájuk, kikkel a kötést „a Sors akarta", s kikkel, az ő szavait idézve: „Egy a Napunk gyönyörű égen". Küldi a frigy-ládát, hisz kényszeríti hivatása, az átka. Az, ami itt „áldott", „nagy", „úri", „vad" és „egyetlen", de olyan is, amelynek már nincsen hatalma rajta. – Ez az átok már jótevő is, mert megváltóan vezet a közösséghez, a harchoz. Olyan rontás, amely önmagát töri meg, saját pusztulását hordozza. Álljon itt erre példának a Menekülés úri viharból című vers:[104]

Minden vihar, úri vihar,
Áldott átok.
Közelebb hoz tihozzátok.

Mindig jobban veri szívem
A nagy átok:
Miért nem megyek tihozzátok?

[104] Ld. Király I. részletes elemzését, i. m., II. 27–32.

Mit ér az én rongy-életem?
Úri átok.
El kell mennem tihozzátok.

Hogy fogadtok egy jövevényt?
Átok, átok.
S mégis futok tihozzátok.

Nincs már a magyar ég alatt
Csak vad átok.
Szabad mennem tihozzátok?

Hajt felétek nem gyávaság,
Csak egy átok.
Mehetek-e tihozzátok?

Óh, én rab atyámfiai,
Nem fog átok:
Elmegyek én tihozzátok.

Itt most ennyit a romantikus indítású átok-motívum fejlődési típusairól, tartalmi és hangulati változásáról Ady költészetében. – Talán képet adnak a fentiek arról is, hogy miként bővült egy-egy, az indulásnál is meglévő motívum jelentéstartalma. – Példa arra is, hogy azonos időben jelentkezhetnek Ady képei más-más szimbolikus értelmet hordozva, jelölve olykor a világkép kettősségét, a letisztulásért vívott küzdelmet is.

*

Érdemes lehet kiegészíteni az eddigieket az átok–rontás motívumhoz szorosan kapcsolódó, Ady életművében fontos szerepet játszó *átkozás* megjelenési formáinak felvillantásával. – Az ősi hitvilágból a néptudatban máig élő meggyőződés, hogy a „rontáshoz", annak megtöréséhez elhivatottság, varázsos igék ismerete kell. Ilyen az átkozás is. Művészete van, melyet a választottak tudnak csak igazán.[105]

[105] A témáról ld. Barta János: Khiméra asszony serege (Adalék Ady-képzet és szókincséhez) [1948], in: Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok, Akadémiai, Bp., 1976. 452–471.; Értékes

Ady mestere volt ennek a tudásnak. Vonzalmát a borzongató átok-rontás, az átkozás megjelenítéséhez hozhatta gyermekkora népmeséiből,[106] a falusi téli estéken hallgatott beszélgetésekből. Költészetének érett korszakában is használja ezeket az elemeket. Használja akkor, mikor az én, az egyéni elmúlás megrázó képzete száll rá, s felvetődik a „lehet-e, lehet-e?"-kérdés, és – Király István szavaival – „az egzisztenciális magányosság"[107] ijesztő érzete. Az itt maradókra elmondja a biblikus, szörnyű átkot:

Átkozott legyen az,
Aki helyemre áll majd,
Innyére méreg hulljon,
Két szeme megvakuljon.
Álljon el a szíve,
Süketen tétovázzon,
S ha tud majd asszonyt lelni,
Ne tudja megölelni.
(Aki helyemre áll)

De Ady tudja az átkot harcra hívóan, az ügyért kiáltani. Elmondja Tisza Istvánra a „gyújtogató, csóvás emberre" (Rohanunk a forradalomba), a „bujtó, új kan Bátori Erzsébetre" (Rengj csak, Föld). A vers címe is műfaji meghatározás: Enyhe, újévi átok. – A négy versszakból három kezdődik az átok szokásos „hogy"-kötőszavas(?) indításával, s a sorok Ady akkori forradalmi gondolkodásának és az átkozás-költészetének példái lehetnek:

megállapításokat tesz a kérdés kapcsán Szigeti Csaba: „A rombolás az én Beatricém", in: A hímfarkas bőre, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993. 96–98.

[106] Ld. Ady Endre erre utaló több novelláját, pl. a Mózesné, a Múzsa címűt (1907) Ady E. Összes Novellái. (Sajtó alá rend. Bustya Endre) Szépirod., Bp., 1961. 656–659.

[107] Király I.: i. m., II. 156.

Hogy ragya verjen, marjon mindenütt,
Hogy jöjjön a döghullák varja
.....
Hogy tébolyodva lelje meg eszét,
Hogy lásson egy rövidke órát,
.....
Hogy fussanak rá minden nyavalyák,
Hogy a törés jókedvvel törje,
Akarásunkat durván az, aki
Bánatokig és átkokig gyötörte:
Ez a gazember még lakolni fog.

Valóban misztikus jelentőséget tulajdonított Ady az átkozásnak. Segítségül hívta és figyelmeztetett fontosságára. A megtorpant forradalom ébresztőjének tartotta és üzente a Piros gyász ünnepének némaságában az ifjúságnak:

Ki fog csordulni a magyar kehely
És negyvennyolc óta is fog az átok:
Jól átkozzatok és jól készüljetek

Ha másként is, de használja még Ady e motívumot később is. Az „Ember az embertelenségben" magányában is az átkozó prófétákhoz fordul.[108] Úgy, ahogy ezt teszi majd az utód is, mikor a borzalmak egy másik korát kell megélnie az „Embernek". Mikor majd Radnóti Miklós a saját világát ilyen szavakkal jellemzi:

mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, –
a rettentő szavak tudósa, Ésaiás.

(Töredék)

[108] Vö.: Havasréti József: Ady prófétikus költészetének megítéléséről, ItK, 1995/5–6. 212–230.

III.

ADY HÁROM MOTÍVUMÁNAK TELJESSÉGRE TÖREKVŐ ÁTTEKINTÉSE

1. „LEGSZEBB CSIKÓNK..."

Ady ló-lovas motívumának szimbólumértékéről

„Segítsd meg, Isten, új lovaddal
A régi, hű útra-kelőt,"

Sok-sok körülmény sarkallhatja a mai olvasót az Ady Endre-i életmű újbóli kézbevételére, részbeni vagy általánosabb szempontú újraértékelésére. Maga a változások hangulata is kikényszerítheti ezt. Hiszen – mint már annyiszor – a sorsfordító időkben az ő hitvallása, költészete lett talán a legtöbbet citált eszmei támogatója a legkülönbözőbb szellemiségeknek és/vagy szándékoknak. Ilyenkor érezzük megint, hogy a rétorok az életműnek nem az értését akarják valójában, csupán annak epidermiszét szándékolják érinteni. Használni szeretnék azt, az Adyénál sokkalta felszínesebb, vagy részigazságaik támogatására. – Ebbe már bele kell nyugodnunk a költővel együtt, aki az alkotással egyszersmind végérvényesen kiszolgáltatta magát. Védelmét nem bízhatja az „egy bús harcosra", bízhatja csupán a versek rendjére, az „álmoknak légiójára". Az ő szavaival mondhatjuk most is: „Hja, öreg, ha neked tetszett kiválni..."[109] – Aztán meg az ember – mégha „adysta" is – nagyobb toleranciával viseltetik az efemer iránt, mikor már régen elmúlt annyi idős, amely korban Ady már „az igazi halványak táborában vezérkedett".

– De azt tiszte szerint persze föl nem vállalhatja, hogy ne vágjon megint az „új hinárú útnak" s ne próbálja bővíteni az Ady-értelmezések lehetőségét.

---

[109] Egy ravatalnál. Ady Endre Összes prózai művei III. S. a. r. Koczkás Sándor és Vezér Erzsébet. Akadémiai, Bp., 1964. 26–27.

Hihető, hogy szükség lehet erre koronként, még akkor is, ha olykor már valljuk, egy-egy összegzés teljeset, esetleg véglegeset mondott az életműről, vagy annak bizonyos szakaszáról.

Most egy sokat vizsgált Ady motívum, a *ló-lovas* képzet elemzését kísérelem meg ismételten. Erre biztatást Király Istvántól és Halász Előd től kaptam az 1980-as évek végén, mikor már úgy gondolhattam, hogy nincs a kérdésben mit mondani többé.

Tehát a témára térve, mintegy prekoncepcióként rövid megállapításokat teszek: Úgy tűnik, hogy Ady költészetének korai szakaszától jelen van a ló-lovas képi motívum. Ez a későbbiekben egyre markánsabb jelleget ölt, mind több asszociatív elemet hordoz. Egy időszakban – talán legközelebbi rokonához –, a hajó-motívumhoz[110] hasonlóan jellemzője lesz az alkotónak. Kiteljesedésekor sokszor jelenik meg más, ún. „kulcsmotívumokkal" együtt. (Azonos kötetben, ciklusban, versben!) Időleges lappangása után viszont úgy bukkan fel ismét, hogy ereje, „holdudvara" már minőségileg változtatja meg az eredeti képet, s teszi azt igazán jelentőssé. Ezzel lehetőséget ad az alkotónak, hogy egyik legfontosabb szimbólumaként értékelje, és ennek megfelelően használja.

Helyes ismét megállapítanunk, hogy – mint erre számosan és már igen korán felhívták a figyelmet – Ady motívumai és szimbólumai folytonos változásban érlelődnek és nem ritkán előző megformálásukkal szemben, éppen ellentétes értelmű szerepet is kaphatnak.[111]

A téma Adynál elsősorban *Az eltévedt lovas* című verse kapcsán kapott hangsúlyt a szakirodalomban. Elemzésre ennek ellenére viszonylag későn szánták rá magukat a kutatók. A centenárium tette ismét fontossá a kérdést és talán nem tévedünk, hogy akkor is politikai szempontok motiválták az

[110] Bemutatását ld.: Székelyhidi Ágoston: Ady hajói – Magyarázatok huszonhét vershez, Alföld, 1977/11. 59–72.

[111] Ld. a téma kapcsán: Király István: Intés az őrzőkhöz 1. Szépirodalmi, Bp., 1982. 553. (Későbbiekben: Intés...), illetve még általában: Földessy Gyula: Ady minden titkai. Magvető, Bp., 1962.

értelmezését.[112] Nem érdektelen, hogy Szerb Antal 1934-ben kulcsfontosságúnak értékelte a verset és magát a motívumot. A Magyar irodalomtörténetében így zárja az Ady-fejezetet: „A Keletről idedobott társtalan és tanácstalan fajta nagy együtt-elhagyatottsága, a sors legsötétebb éjszakáján itt van.

Vak ügetést hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak.
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.

Hogy került ide ez a lovas? És mit akar itt?... azután az Üdvözlet a győzőnek jött..."[113] Máig fel-felötlő és régi aktualitású kérdés ez a magyar szellemi életben. De fontos a felvetés Ady fejlődésének szempontjából is, amelynek, sok közt, egyik jelzője a ló- és lovas-kép alakulása.

Nos, maga a képzet természetesen szinte az emberi civilizációval egyidős és világirodalmi párhuzamok után sem kellene hosszan kutatnunk. Talán fontosabb, de szintén közhely számba megy, hogy a magyar kultúrában más népekéhez képest viszonylag nagyobb szerepe van, és a ló-motívumra irodalmi példát Balassitól Petőfiig, Adytól Nagy Lászlóig és tovább is bőven találhatunk. Érdemes felfigyelni viszont arra a tényre, amit Király István így összegez: „... a ló mint kép a világ szimbolista lírájában nemigen szerepelt, semmi esetre sem volt lényegi motívum. Adynál viszont azzá változott. Magyar jelleg tartozott hozzá: hozta magával a szülőföld

[112] Fontosabb elemzései: Keszi Imre: Az eltévedt lovas. In: Miért szép? Századunk magyar lírája verselem-zésekben. Gondolat, Bp., 1968. 88–98.; Balogh László: Mag hó alatt. Bevezetés Ady költészetének jelképrend-szerébe. Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 153–163.; Tamás Attila: Egy késői Ady versről (Az eltévedt lovas). ItK, 1976/3. 345–351.; Király István: Az eltévedt lovas. Kortárs, 1977. 11. sz. 1812–1822. In: Intés „. 1. 551–571.; Kemény Gábor: Az eltévedt lovas. Hozzászólás egy Ady-szimbólum értelmezéséhez. Magyar Nyelvőr, 1977. 3. sz. 324–329.; Veres András: A tragikum problémája Ady háború alatti költészetében (Az eltévedt lovas) in: "Akarom: tisztán lássatok" Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján. Szerk.: Csáky Edit. Akad. Bp., 1980. 137–145.; Utóbb: Kormos Mária: Ady Endre: Az eltévedt lovas (verselemzés), in: Az elemzés kalandjai. Szerk.: Balassa Péter–Kovács András Bálint. ELTE Esztétikai Tanszék, Bp., 1985. 17–28.; Müllner András: „Az eltévedt lovas..." It, 1996/3–4. 461–476.; Lőrincz Csongor: A retorika temporalitása, Az eltévedt lovas, mint intertextus, Iskolakultúra, 1999/2. 69–81.; Hozzászólás e munkához: Szirák Péter: Az olvasás „visszatérése", uo., 82–84.

[113] Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet, Magvető, Bp., 1972. (5. kiad.) 456–457.

melegét."[114] – Megjegyezzük azonban, hogy az európai (amerikai) romantikának illetve posztromantikának egyes szerzői szívesen éltek a ló-képpel, köztük olyanok is, akik ideig-óráig felkeltették Ady érdeklődését és így esetleges hatásuk feltételezését sem vethetjük el.[115] És persze ott él ez az álombeli magyar lovas, máig hatóan a századelő levegőjében, Beöthy Zsolt „volgai lovasában"[116] stb. Kicsit a turáni múlt ez, mellyel jó lehetett néha egynek lenni, s amit kellett még többször megtagadni. Akárhogy is van, igaz Mészöly Gedeon 1930-as – hajdan oly szeretettel olvasott – cikkének, a Mióta lovas nép a magyar?-nak az alábbi mondata: „Íme a ló, mint a nemzeti öntudat fontos tényzője."[117] Adyban ez a kötődés persze a szülőföldet is idézhette, a gyermekkort, a mesék világát, azt a környezetet, amelyet leginkább novellái elevenítenek. A novellák, amelyekről, érdemtelenül kevés szó esik, s melyek közül sokban találhatnánk meg egy-egy fontos versmotívum kulcsát.[118]

Most a figyelmet azonban a lónak és a lovasnak az Ady-versben való előfordulására fordítjuk. Elöljáróban egyfajta tipologizálással próbálkozunk, amely már csak az anyag mibenlétéből adódóan sem lehet egyértelmű, de talán a rendszerezés okán mégis előbbre vihet. Megjegyzendő már az indulásnál, hogy több esetben az asszociatív körre is figyelünk, ami persze az önkényesség gyanúját keltheti. Ugyanakkor nem lehet vitás, hogy olyan képek, szófordulatok, mint például a futás, rohanás, vágtatás vagy az utak, kocsik, szekerek stb. emlékeztetnek rá, sőt időnként szoros rokonságot mutatnak a ló-lovas motívum fő jellemzőivel. – Természetes továbbá, hogy itt verselemzésre nem vállalkozunk és meg kell

[114] Király I.: Intés... 1., 570.

[115] Sok romantikus alkotó közül kiemelt szerep juthat itt pl. Edgar Allan Poe-nak (Ló-lovas kép: Poe: Eldoradó). A témához ld. Karátson Endre: Edgar Allan Poe et Ie groupe des Écrivains du "Nyugat" en Hongrie. Presses Universitaires de France. Párizs, 1971.; Tamás Attila: i. m., 348.

[116] Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kistükre, Bp., 1896.

[117] In: Népünk és Nyelvünk, Szeged, 1930. 205.

[118] Ld. Bustya Endre: Jegyzetek. In: Ady Endre Összes novellái. Szépirod. Bp., 1961. 1287–1381.; Földessy: I. m., több helyén; Károly Sándor: Ady prózája és lírája. in: Magyar Nyelvőr 1977. 3. sz. 269–286.; Az Ady-novella és vers kapcsolatának bemutatására (A Halál lovai – A halál kis négyesfogata) remek példa: Szekér Endre: Stilisztikai szöveggyűjtemény és példatár. Tankönyvkiadó, 1970. 229–230.

jegyeznünk, hogy – bár törekszünk rá – nem tarthatjuk be mindig a versek keletkezési sorrendjéhez igazodó tárgyalási módot sem. Ennek oka az Ady-líra jellegében rejlik, továbbá abban is, hogy a kötetbe, illetve ciklusba szerkesztésnek, a vers elhelyezésének Ady esetében igen nagy fontosságot kell tulajdonítani.

Áttekintve Ady „lovas verseit", melyeknek száma, a fent jelzett „asszociatív körrel" együtt mintegy hatvanra tehető, arra a következtetésre jutunk, hogy azok témájuk szerint lényegében három csoportba sorolhatók. Ugyanis az egyéni, a nemzeti, és az emberi egész problémakörét érintik. E ponton csak megerősíthetjük Király István állítását, aki *Az eltévedt lovas* elemzése kapcsán – bár sommásan – lényegében erre a végkövetkeztetésre jutott.[119] – Feladatunk szerint itt kell azonban továbblépni. Abban tudniillik, hogy megvizsgáljuk a verscsoportok, a más-más időszakban született motívumok viszonyát egymáshoz és fényt derítsünk arra, hogy valóban egy törvényszerű és kiszámítható fejlődés-e az, amely változásukat jellemzi, vagy ez az átalakulás eddig még nem tudatosított specifikumokat mutat. – Hisszük, hogy az utóbbiról van szó, és nem egy körkörösen táguló mondanivaló-bővülésnek vagyunk tanúi. Jellemzően öntörvényű ez a metamorfózis, amelynek most csak vázlatos bemutatására és nem sokszempontú értelmezésére vállalkozunk.

Az Ady-lírában e motívum első előfordulásai az Új versek és a Vér és arany kötetekben regisztrálhatók. – Hihetőnek látszhat, hogy a kép megválasztásában nincs tudatosság s leginkább a hangulati elemek azok, amelyek megformálásukban dominálnak. Hozzájárul ehhez az érzéshez az is, hogy valóban elsődlegesen individuális tartalmakat jelenítenek meg. A Léda-versekben kapnak helyet és az Ugar-Párizs motívumot hivatottak erősíteni. Látni kell azonban, hogy Ady már ekkor fontos szerepre szánja azokat. Így az *Egy ócska konflison,* a *Lelkek a pányván,* az *Este a Boisban* a

[119] Király: Intés... I. 557.

ciklusokon belül kitüntetett helyen, – számszerűen is – a középpontban jelennek meg. A „csikói tűzben", „pányvás mén"-lélek hasonlat sem lehetett pillanatnyi szeszély szülötte, hisz épp úgy mint a kocsin való utazás leírása, ez is kiemelt funkciót nyer a későbbiekben. A Vér és aranyban megjelenő ló-képek (látomások)[120] csak erősíthetik ezt a meggyőződést, amely a további kötetek vizsgálatakor teljesebb bizonyosságot nyerhet.

A Halál rokona ciklus borzongató víziója, *Az én koporsó-paripám* című vers már sokkal többet éreztet a kép küldetéséből, mint azt a vele rokon halál-versekkel való kapcsolata révén feltételeznénk. Kulcsjelentőségű itt a vágtatás, visszavonhatatlanul szimbolikus értelmet kap a lovaglás megjelenítése. – Halász Előd máig alapvető fontosságú tanulmánya[121] emlékeztet arra, hogy e vízió megformálásához, a szimbólum létrejöttéhez hozzájárulhatott Ady Nietzsche-élménye is, amely egyébként költészetének sokszor bizonyítottan egyik megtermékenyítője volt. Méltó itt is rövid bemutatásra Halász professzor könyve. A mű keletkezésekor huszonkét éves szerző szelleme most is vibráló elevenséggel süt át a könyv lapjain. Ennek ellenére az elmúlt évtizedekben, maroknyi irodalmárt nem számítva – hasonlóan pl. *Vajthó László, Barta János* és mások Ady-elemzéseihez -, nemigen vettünk tudomást erről az esszé-tanulmányról sem. – *Király István* mindenre figyelő, „grandiózus" Ady-kötetei meg sem említik, és ha itt-ott mégis dicsérő szót kapott, kapcsolódott ahhoz az obligát, kicsinylő megjegyzés: „... minden kvalitása ellenére sem tudja áttörni módszerének korlátait." – Azért már előfordul értő hivatkozás is a műre. (Utóbb *Kenyeres Zoltán* Ady-könyve.) Való igaz: Halász Előd könyve a „szellemtudomány pszichologizáló változatával" tart rokonságot, magán

[120] Horváth János támasztja alá a kifejezés létjogosultságát: Ady szimbolizmusa. In: Tanulmányok, Akadémiai, Bp., 1956. 548–549.; Vö. Görömbei András: Horváth János Ady-képe, It, 2004/1. 82–98.

[121] Halász Előd: Nietzsche és Ady, Danubia Kiad., Bp., 1942. Második, átdolgozott kiadás: Ictus, Szeged, 1995. A teljes könyvről ld. Papp István Géza: „Be megjártad itt, oh Zaratusztra", Magyar Napló, 1998/2. 47–48. – Erről az élményről vall Ady is többek közt a Nietzsche és Zarathustra c. írásában. A.Ö.P.M. IX. Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet. Akad. Kiad. 1973. 182–184, 469-471.; Mátrai László viszont a hatás hangsúlyozását túlzottnak érzi: Ady és a korabeli eszmeáramlatok in: „Akarom..." i. m., 13–24.

viseli a nálunk leginkább *Thienemann Tivadar* nevével fémjelzett iskola hatását. De bizonyos, hogy e két roppant életmű értelmezésére, rokon vonásaik felmutatására ez az egyik legjobb, és talán legszemléletesebben is alkalmazható módszer. Nem pozitivista hatásvizsgálatról van szó, nem egyezések bemutatásáról, melyeknek felidézése azok számára sem jelenthet gondot, akik a két szerzőt csak felszínesen ismerik. – Ady bizonyos képeiben, hangulataiban a nietzschei ihlető forrást – bár annak bagatellizálására voltak kísérletek – nem észrevenni vakság volna. Kínálkoznak a példák a Dionüszosz-Apolló-képzettől, a „Széttörve minden kőtáblát és láncot" – fordulaton át az *Ének a porban* című vers konkrét utalásáig. Ugyanakkor ott van persze, az aktualitását máig nem vesztett, a „Minden Egész eltörött" életérzés megfogalmazásában is, és még folytathatnánk a sort. – Halász Előd elsősorban mégis a két művész „lelkialkati" hasonlóságaira irányítja a figyelmet. A mindkét alkotót „predesztináló erőket" tárja föl világszemléletükben és alkotói módszerükben. A könyv *hat* fejezetének szinte mindegyike a párhuzamos elemzésnek ezt a hatékony formáját alkalmazza. Még a bevezető részben is (*Az Én*), ahol Nietzsche önszemléletét, annak a német filozófiához és művészethez, elsősorban Goethehez való kötődését mutatja be, valamint a filozófus németség-felfogását, az „allzudeutsch" (túlságosan is német)-kérdést világítja meg, érezzük az előremutató szándékot: Ady magyarságtudatának vizsgálatát vetítik előre ezek a gondolatok. Vagy például a germánságnak a Dél utáni vágyakozásáról olvasva, Ady Dél-mítoszát és annak adys változatait érezzük megelőlegezettnek (*Várnak ránk Délen, Jártam már Délen, Hogy Délre jussunk* stb.). – Az egyik *Az Alkotás* című fejezet, amely az Ady Endre-i műteremtés gyötrelmeit, jellemzőit és fázisait tárja fel máig talán a legplasztikusabb módon. Bizonyítja például, hogy „Ady kifejezési formája [...] a legtisztább vizualitás." Ez az – Halász Előd szavával – „Ady-kozmosz" népesedik be mítoszok sokaságával,

melyek egymással is küzdő lényegük ellenére egységes teremtést alkotnak. Kikényszerítik azt, hogy bárha a részekre, az egyes darabokra figyelünk, mindig érezzük mögöttük az egészet: magát a teljes Ady-művet. A vizualitást hangsúlyozva többször is figyelmet szentel a színszimbolikának, mely Ady egyik legfontosabb költői eszköze. Ennek kapcsán emeljük ki a *Hiába kísért(e)sz hófehéren* című vers – szinte máig visszhangtalan – briliáns elemzését! A majd mindig pusztán Léda-versként (az is?) idézett opust – Ady egyébként többször vett fel egy-egy ciklusába oda nem vagy részben illő darabot – Halász Előd értelmezése nyomán ma már bizton az alkotói dráma, a belső folyamat bemutatásaként foghatjuk fel. – Egy másik fejezet, *A Szent Kelet* kapcsán röviden elmondható, hogy érzékeny megvilágítása az ambivalens magyarság-élménynek, mely Ady egész életművének központi gondolata. Halász Előd – természetesen itt egyszerűsítjük a más fejezeteken is végigfutó gondolatmenetét – rámutat arra, hogy Ady Kelet-, ős-, vér- és Jövő-mítosza stb. mind-mind a magyarság-érzésben ölt testet. Megállapításaiban Balázs Béla, Ady mitikus látásmódját invenciózusan elemző, de néha már feledett tanulmányainak továbbgondolását is felfedezni vélem. „Ady és magyarság szinonim szavak" – szögezi le. Ezt a végzetes egybefonódást *A befalazott diák, a Bihar vezér földjén, a Hunn, új legenda, Az utolsó kuruc* – csak párat említek – című versek elemzésével is bizonyítja. Annak az életérzésnek a részletező megokolását is megkapjuk tehát a könyvtől, amely Ady kései, igen fontos versében, *A fajtám sorsá*ban is hangot kap.

Folytatva most a ló-motívumról írottakat, észre vehetjük, hogy megjelennek Adynál az „álom-fickók", a halál képzettel ötvözött ló-szimbolika. Magánfélelmeket hordoznak, de azzal az erővel, amely a gondolatformálás sok variánsát ezekre a motivikus alapokra kényszeríti majd ismét:

„Kacagj, amíg a hajnal ejön,
Vágtass azzal a táltos lóval."
És én kacagva nyargalászok
Vérverő álom-fickók között
Paripámmal, a koporsóval.

Itt is helyes emlékeztetni arra, amit Vajthó László úgy fogalmaz, hogy (Ady) „Rögeszme erejével tér vissza újra meg újra ugyanazon témához. Az eredmény aztán az, hogy egy-egy motívumból aztán több vers származik..."[122] 'Ilyen megfontolásból is a ló-lovas motívum egyik kiindulási-visszatérési pontjaként értelmezzük *Az én koporsó-paripámat.*[123] Ezt idézi majd *A Halál lovainak* ügetése, a *Bolond halálos éj* „vén gethes paripá"-ja, vagy az *Absolon boldog szégyene* című vers „harci ménje", a „Rohanok, rohanok / Fekete paripán" látomásossága. Az ebben a versben felhangzó: „Gyí, gyí, kergetem a koporsót" sorra visszhangzanak a *Futás a Gond elől* bíztató ismétlései („Gyí, gyí csoda-ló"), és a hangulat majd később hasonlóan tűnik fel a *Dalok tüzes szekerén* két sorában: „Gyí, keselyem: fiatal Bűn / Gyí, jó lovam: fekete Álom" stb.

A fentiekkel együtt jelenik meg már az első kötetekben a motívum egy másik típusa: az idegen, az ellenséges lovas képe. Eleinte csak úgy, mint a *Szent Margit legendája* soraiban: „Zúgott a vár, prüszkölő kun lovak / Hátán érkeztek hetyke magyarok. / Ó nem jött: egy csöndes álom-lovag.", vagy, mint az ezzel rokon megjelenítés a *Gyáva Barla diák*ban, ahol „zúgva nyargal a hősi sereg", és ő „maradt, rótt, szántott, álmodott..."[124]

E verseknek más szempontból is érdekes szerepük van, hiszen ahhoz a gondolathoz kötődnek, amely már az *Egy párisi hajnalon* c. versben felbukkant: „Gyűlölöm dancs, keleti fajtám, / Mely, hogy kifáradt, engemet adott, / Ki sápadtan fut Nap- nyugatra", és egyfajta kiteljesedést a

[122] Vajthó László: Én, Ady Endre, Széphalom-kör kiad. Szeged, 1929. 43.
[123] Belohorszky Pál invenciózusan elemzi a művet: Haláltánc a Vérrel, Ady lírai kozmogóniája, Kortárs, 1977/11. 1738–1751. i. h. 1746–1747.
[124] A téma több variánsát is említhetnénk. ld. Földessy: i. m., 61.

Szeretném, ha szeretnének kötet első versében az *Ond vezér unokájá*ban kap:

> Nyeregben ült kozák ló hátán,
> Rabolt ló hátán dölyfösen
> .....
> Más a lovam a vérem, álmom,

A fenti lovas-képek támasztják már alá a „fajából kinőtt magyar"-életérzést ekkor. Egyszersmind erőteljesen jelzik a turáni kötődéssel való leszámolást is.[125] Ez az idegenség (magárahagyottság)-élmény ettől a verstől tapad szinte végérvényesen a ló-motívumhoz. – Ady költészetének első korszakáról van itt szó, de olyan periódusról, amely mint gondolkodásának, formai érésének forrásvidéke, meghatározó lett a teljes műre vonatkozóan is.

Igazat kell adnunk Németh Lászlónak, aki Az Ady-vers genezise[126] című tanulmányában így fogalmaz: „A szellemfejlődés öntudatlan mozdulatai fontosabbak az eszesen irányítottaknál. Amit fejlődésünk nagy eredményeinek tartunk, néha csak váratlan learatása annak, ami állítólagos stagnáló korszakunkban érett."

A Vér és arany időszakára már Ady a költészetének lényegében teljes motivikus tárát felmutatja, s megjelennek ekkorra a tudatosan összegző versek is *(Harc a Nagyúrral, A Duna vallomása* stb.). – E helyt, témánk szempontjából, *Az ős Kaján*t kell kiemelnünk. Talán a legtöbbet elemzett Ady-vers ez,[127] melyben, ha úgy tetszik, „kellékként" van jelen a ló-

---

[125] A kérdésről ld. 116. jegyzetet, továbbá Rónay György: Ady és lírája, in.: A nagy nemzedék, Szépirodalmi, Bp., 1971. 63–64.; Király István: Ady Endre II. Magvető, Bp., 1972. 126–130.

[126] In: Kiadatlan tanulmányok, Magvető, Bp., 1968. 12.; Grezsa Ferenc, elemezve Németh László Ady-tanulmányainak jelentőségét, joggal állapítja meg: "Az író Ady-portréján nem nehéz fölfedezni az önvallomásos karakterjegyeket..." In: Grezsa Ferenc: Németh László Tanú-korszaka. Szépirodalmi, Bp., 1990. 96.

[127] Király: Ady Endre I. i. m., 540–556. és többen, így Ilia Mihály: Egy Ady-vers értelmezésének lehetőségei (Ady Endre: Az ős Kaján) in: Act. hist. lit. Hung. Tom. VI. Szeged, 1966. 45–52.; Uő: Egy Ady motívum tanulságai. in: Act. hist. lit. Hung. Tom. XV. Szeged, 1977. 107–121.; Láng Gusztáv: Kiskatedra, i. m., 192–197.; Utóbb: Tverdota György: Kicsida az ős Kaján? ItK, 1999/3–4. 398–408. és Sümegi István: Az ős Kaján és Dionüsszosz, ItK, 2004/5–6. 682–691.

motívum, de feltételezhetjük, hogy mégsem mellékesen. Ahogy az egy évvel korábban született küldetéstudat-versnek, a *Dalok tüzes szekerén*nek is fő jellemzője az Apolló-képhez rendelt paripa-motívum,[128] úgy teljesebb értelemben, szimbolikus erőt sugárzón már elválaszthatatlan az „ős Kaján" alakjától is. – Nincs szándékunkban Az ős Kaján-értelmezések kapcsán állást foglalni, csak megjegyezzük, hogy a művet Ady egyik legteljesebb magyarság-verseként értékeljük. Központi gondolatát, a „Mit ér az ember, ha magyar?"-sort pedig olyannak, amely az *Üdvözlet a győzőnek*ig változatlanul kitüntetett szerepet kap az életműben. Egyetértünk Ilia Mihállyal[129] abban, hogy – szemben Földessyvel, bizonyos mértékig Király Istvánnal is[130] – nem azonosítja az itt megjelenő ló-képet a „poézis pegazusával", inkább annak „nagyon is magyar jellegét" erősíti. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a motívum többértelműségéről sem, és mivel a vers frazeológiai összegzés is, helye van a felvetésnek, hogy itt a ló legalábbis kettős szerepet tölt be. Egyszerre lesz az életet, a költészetet, az embert továbbvívó ősi táltosparipa, s lesz az ellenséges, az idegen, a kegyetlen győző segítője. – „Ki az ős Kaján?" – kérdezték talán Adytól. Válasza pedig ez lett volna: „az Élet vagy ha úgy tetszik: a Költészet."[131] – Ehhez a meghatározáshoz illik a diadalmas megérkezés: „Jött boros kedvvel, paripásan, / Zeneszerszámmal, dalosan." A ló megjelenítés később hozzátartozik az eleve diadalmas ellenfél képéhez: „Korhely Apolló, gúnyos arcú, / Palástja csusszan, lova vár, ...", és végül a győztes távozásához is:

---

[128] Elemzi: Barta János: Vallásos élmény, életélmény és küldetéstudat Ady lírájában. Studia Litteraria Tom. XV. Debrecen, 1977. 104–105. In: Évfordulók – Tanulmányok és emlékezések, Akadémiai, Bp., 1981. 175–198.

[129] Ilia Mihály: Egy Ady-vers értelmezésének ... i. m., 45.

[130] Király: Intés ... 2. 275.

[131] Mint az előbbi utalásban is: Földessy: i. m., 69–71.

S már látom, mint kap paripára,
Vállamra üt, nagyot nevet
S viszik tovább a táltosával,
Pogány dalok, víg hajnalok,
Boszorkányos, forró szelek.

A költő, a magyarság, a humánum legyőzetése és/vagy győzelme ez egyszerre: az „álom-lovagé", kinek „más a lova, a vére, álma", s aki majd a „Valahol utat vesztettünk" magányában marad a küzdőtéren. – Nem tarthatjuk tehát az itt megjelenő lovas alakját az összegzésben sem lezárásnak,[132] sőt, inkább a motívum szimbólumértékű megújulását előlegző megformálásnak.

(Amikor most a „szimbólumértékű" megfogalmazást használjuk vagy szimbólumokról beszélünk, – jelenleg részletezőbb elemzés nélkül – leszögezzük, hogy egyetértünk az Ady par excellence értelemben vett szimbólumaival kapcsolatos fenntartásokkal, és általában azokat sajátosan „adys" költői képeknek értékeljük: Talán csak Ady Endrére jellemző szimbolikus szemlélettel alkotott „akusztikus vízióknak" véljük.)[133]

A ló-lovas motívumra visszatérve megállapíthatjuk, hogy a Vér és arany kötet után kevésbé vagy másodlagosan jelentkezik egy ideig az életműben, de korántsem tűnik el teljesen. Több asszociatív előfordulása van akkor is, melyek jórészt az út-utazás, kocsi-kocsiút motívumokban jelennek meg. Részben olyan megformálásban, mint a *Krisztus-kereszt az erdőn* soraiban, vagy direktebb rokonsággal a ló-metaforához például *Az Illés szekerén* prológusában, biblikus motívumhoz rendelve:

Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sújt és szeret:
Tüzes, gyors sziveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.

---

[132] Vö. Ilia Mihály vélekedését. In: Egy Ady-motívum tanúságai, i. m., 119–120.

[133] A kérdésről sokan, így pl. Németh László: Ady összes versei (1930) in: Készülődés I. Magyar Élet Kiad. Bp., 1941. 254–256. – Utóbb Rába György igen fontos munkája: A drámaelvű líra (Ady - túl a szimbolizmuson) in: Csönd-herceg és a nikkel szamovár, Szépirodalmi, Bp., 1986. 17–48.

Képileg szerves itt a kapcsolat a *Dalok tüzes szekerén* látomásosságától előremutatóan *A távoli szekerek*hez, majd egészen a már a háború kitörése utáni rettenetben született vers, *A csillag-lovas szekérből* imádságáig: „Szekered fusson, gyí, gyí csillag-lovak / S mi, szegény lelkek kerekeid pora, / Zápor-vert bizodalommal / Örök humusszá iszapodjunk össze."

Ekkor születik a teljes oeuvre szempontjából is igen fontos, ebbe a motívumkörbe is illeszkedő, 1909-es vers, a *Kocsi-út az éjszakában.*[134] Nem kerülhette meg hát az Ady-irodalom soha, és koronként óvatos, máskor releváló hatású, de mindig igen fontos értelmezései születtek.[135] – Azok közé a kulcsversek közé tartozik, amelyeket napjainkban is szükséges lehet ismét, elemzően kézbe venni. – De talán most is Tamás Attila munkájának[136] alapgondolatával kell egyetértenünk, hogy tudniillik a vers középpontját alkotó sor: „Minden Egész eltörött." meghatározó a korra és Ady-lírájára vonatkozóan egyaránt. De jellemző a vers olyan értelemben is, hogy az út – a röpke három strófa alatt – az „Én"-tól a „Minden"-ig visz. Ez az, ami nem változóan a legjellemzőbb az Ady-műre. Bizonyíték rá a ló-lovas motívum is, hogy a szubjektum, az „Én, Ady Endre" jelenti ekkor is a mindenséget, és viszont. A közbülső terrénumok „zendülései" nem rendítik meg ezt az életérzést. A Kocsi-út... valóban előremutató, de már ekkor sem előzmények nélküli vagy társtalan költemény tehát.

Nem szakad meg így a „lovas-versek" sora elhalkulásuk idején sem. Jelen van a motívum olyan darabokban, mint a *Gálás, vasárnapi nép* „S előttem egy holt magyar úr / Táltos lovon üget.", vagy a ló-ellenség-pusztítás képzetben: „Fiaim, lányaim paripák taposták...", illetve „S tipornak szilaj

---

[134] Példák még a szekér-kocsi-motívumra: Pannónia grófnő szekere, A hosszú hársfa – sor, Torony az éjszakában, Az izgága Jézusok stb.

[135] Ld. Révai József: Ady. Szikra kiadás, Bp., 1945. 46–50.; Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig, Akadémiai, Bp., 1964., 2. kiad. Csokonai Universitas Könyvtár, Debrecen, 1998. 96–98.; Király István: Ady II. 228–231.; utóbb Szigeti Lajos Sándor írta meg a vers legátfogóbb elemzését: Egy Ady-vers értelmezéséhez (Kocsi-út az éjszakában). Act. hist. lit. Hung. Tom. XV. Szeged, 1977. 123–143. In: Modern hagyomány, Lord, Bp., 1995. 32–45.

[136] I. m., 97.

vihar-lovak / Véres, őszi virágos-kertemen" (*A Szerelem eposzából, Az én virág-halmom).*

Még jellemzőbb a felbukkanása azonban *Az utolsó kurucban,* ahol időlegesen, ismét a magyarság problematikához társul:[137] „Poroszkálva vitt a ló / Már a ló is eldőlt / És a gyalog járás / Nem vén embernek való", majd pedig, bár egyéni „utatvesztettséget" kifejezve, *A vén csavargó* és a *Vén, bolond úr* című versekben.

Komolyabb figyelmet érdemel mégis a képnek az „istenes versekben" való jelentkezése. Említhetjük itt – a későbbi – *A Patyolat üzenete* egy képét, mely egyértelműen Az Illés szekerén kötetben használt formákra rímel („Bomolva, romolva / Vágtató, tüzes fogat"). A motívumfejlődés szempontjából nekünk mégis többet mond *A pócsi Mária* egy versszaka:

> Mária a nagy, fehér jégtorony,
> Mária a zászlóknak szent zászlója,
> Mária a mennyei paripa,
> Ha vágtatva visszaköszönök róla.

A Minden-Titkok versei-kötet, egy időben, talán legtöbbet idézett verse ez. 1910 szeptemberében jelent meg a Nyugatban, a *Gálás, vasárnapi nép*pel és a *Hajh, őszi magyarság* cíművel együtt. Mindkettőnek van kapcsolata az út-ló képhez.[138] Azonban a Mária-versben megjelenőt minőségileg másnak, többnek érezzük. – Nem vizsgáljuk most a vers paradox voltát Ady szemléletében, és nem elemezzük a költő gondolkozásának jellemzőit sem a vers születésének idején.[139] Azt akarjuk csupán érzékeltetni, hogy a fent idézett felsorolásban, (talán) fokozásban egyszerre van jelen az egyéni és a közösségi, a teljes emberi megváltásnak a „síró vágya". Mert Mária a „...mindennek egyesítő, nagy mása.", ő itt az „...és mégis ez a minden."

---

[137] Megjegyzem, hogy érdekes lehetne megvizsgálni az állat-képek szerepét Ady költészetében. Jellemző ebből a szempontból az említettnek rokon verse, a Pimasz szép arccal két sora: „Vagy elvérzünk névtelenül, / Mint a kóbor tigrisek serege?"

[138] Az előbbit már idéztük, az utóbbiban ilyen szavakat találunk: „...néha hazudva / Értem patkószöges őszi útra."

[139] Ld. Király: Ady II. 330–334.

Megmentő és győző mindenek felett, és így nem véletlen, hogy Ady sajátos logikájának a legmegfelelőbb megjelenése a „Mária, a mennyei paripa"-kép lesz. Ez a megváltó vagy elveszejtő paripa-ló-kép viszont tovább vezetheti az elemzőt majd talán egészen az *Új s új lovai* szintéziséig is, ahol a ló-„szimbólum" már ismét, amint itt is, „maga az Élet".

Addig persze még sokfajta tartalom formába öntésére használja Ady a már kiérlelt motívumkört. Esetenként természetesen olyan leágazásait is indítja, melyeket lényegében folytatás nélkül, lezáratlanul hagy. Nem térhetünk ki ezek mindegyikére, viszont felemlítjük egyes ébresztéseit a ló-lovas képnek. Ezek – a meglehetősen önkényes, de a téma szempontjából talán most elfogadható kategorizálással – a magyarság-forradalmiság csoportba tartoznak. Nézetünk szerint ugyan éppen erre a verskörre jellemző leginkább – legalábbis egy időben – a motívum „kellék" jellege, de még így is, a más hasonló elemeknél lényegesen nagyobb erőt mutat. – Nagy merészség mégis példákat említeni, két okból: Az egyik természetesen az, hogy Adynak minden bizonnyal ez a legnagyobb hatású gondolatköre és teljességgel elválaszthatatlan költői alkatától. Olyannyira az, hogy nehéz nem szólni róla részletezőn, ha az életmű bármely apró szeletét is vizsgáljuk. Ezt kell pedig tennünk, mert csak *egy* motívum fejlődését vehetjük itt alapul és nem akarunk a még súlyosabb felszínesség hibájába esni.[140]

A másik dilemmát pedig csupán egy figyelmeztetéssel próbáljuk meg feloldani. – Ugyanis a forradalmi és a magyarság-versek – ezek sok esetben azonos, vagy hasonló indíttatásúak, és nem ritkán tartalmaik is egy művön belül kapnak megformálást – fontosabb előfordulásaikban erősen kötődnek a szubjektív érzésvilághoz, ugyanakkor „összemberi" vonatkozásokat is érintenek. Alaposabb elemzések bizonyíthatnák, hogy gyakorta mind a három – négyfajta kötődésükről joggal beszélhetünk.

[140] A kérdésről többen, így Király I.: Ady I–II., Intés ... 1–2.

A ló-lovas motívum illetve a kapcsolódó asszociációs képek, mint már említettük, sok esetben nem mutatnak az előzőekhez képest alapvető változást. Az utolsó kurucra is emlékeztető magyarság és elhivatottság-vers az *Ezüst patkós paripáinkon.* Szinte kiteljesedése, pár-verse ennek a *Lovatlan Szent György.* Az Ady-féle gőg kapcsolódik itt a magyarság-szeretethez.[141] Úgy, hogy a ló képe az elsőben erősíti az elszánást („Néha lovakat cserélek, / – De leghűbben vágtatok. rajta"), míg a másikban épp a ló hiánya az, ami a magyar-, a kuruc-lét tragikus voltát hivatottt érzékeltetni: „Aki gurít, aki görget, / Mint egy lovatlan Szent Györgyet / Erről s néha túl a Lajtán, / Nem én vagyok, de a fajtám."[142]

Hasonló érzésvilág elevenedik meg majd *A menekülő lovas*ban és az ezekkel a versekkel rokon hangütésű, – az utóbbival azonos időben született (1913. február) – *A ló kérdez* című sok szempontból elhíresült Ady-versben is. – Ajánlása így szól: „Nagy Endrének: a magyar Parlamentnek" – A két versszakból álló mű több okból is felkeltette a figyelmet. A jellegzetes „adys" intonálás mégis már egyfajta másságot ígér: ritka példáját a kötő irónikus hangjának. A vers csattanóját pedig a kérdésben megjelenített megszemélyesítés adja, mikor a ló töri meg a kocogás monotóniáját. Szükségképpen választalanul veti fel: „Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?" – Vitára adott persze okot a neologizmus is: „... mert minden ellovan"[143] (elmúlik, véget ér). Hisszük, hogy ezt ma már egyértelműen Ady egyik briliáns hangulatfestő szóalkotásának kell értékelnünk.

Egyéni és közösségi kiúttalanságot villantott fel itt a költő, míg másutt elsősorban a magánszféra kedélyvilágát érzékeltetik a lovas-képek: „Nyitott hintó, sárkány-lovakkal" (Város megvétele után), vagy „S fogtam legvadabb paripád / S nyargalásztunk / S ma is dobban." (Hajh, Élet, hajh)

[141] Király I.: Ady II. 697.
[142] Rokon versek még pl.: Bujdosó kuruc rigmusa, a Magyarbánó magyar aggyal stb.
[143] Ld. Földessy: i. m., 195.; Vajthó László: i. m., 44.

stb. Rokon jellegük miatt említést érdemelnek még az *Utólszor még Párisba* és a jellemzően előremutató, a *Holnap is így* c. vers két sora: „Hogy tévedtem utatvesztve, / Még se bánom:"

Sorjáznak még tovább a ló-képek a forradalmi, a magyarság-kuruc-versekben egyaránt. Közülük fontos lehet említeni a Ki látott engem?-kötet, a *Véres panorámák tavaszán* ciklusának egy blokkját, melyben a kurucos hagyományhoz természetszerűleg tapadnak a ló-megjelenítések. Ez az időszak az, mikor ismét – most megerősödve – éled a motívum, és már többé nem is szűnik meg kiemelt szerepe Ady költészetében. Fordulópont ez: az én-től az emberiségig, a mindenségig tágul a költő szellemi horizontja. Király István ezt állapítja meg a kuruc-képekről: „Hagyományos magyar hősei voltak ők a felelősségnek, s be nem hódolásnak. S az összemberi fenyegetettség időszakában nem pusztán a magyar, de a humánus dacnak is hordozói lettek."[144]

Egy évvel a háború kitörése előtt, tehát már a vég előérzeteként, megjelennek a ló-képek is a *Minden rém ringat* indításában:

> Minden rém riogat,
> Nagy kisértet-lovak
> Száguldnak az Ég boltján.

És jelen van az elfáradást, a csüggedést és az „ifjúság babonás hitét" is jelzőn olyan versekben, mint a *Lesz más lakodalom,* a *Csillagos vén csatalovak,* vagy a forradalmat ébresztő, *Az izgága Jézusok* soraiban: „Idegen lovasok / Portámat tapossák"; „Szép átkú s csillagos, vén / Csatalovak.", majd a „...nem csöndes szamárhát kell / De tűzszekér égig robogva." – Ebben a frazeológiában még tovább él tehát az a lelkes hang, amely egy évvel korábban, a nagy forradalmi verseket jellemezte. Ott volt

[144] Király I.: Intés... 2. 65.; Tverdota György Király fölfogásával szemben bizonyítja, hogy a „kuruc-versek", a kuruc-szerep sokkal inkább az „eltévedésnek, a tétovaságnak, a tanácstalanságnak" a megjelenítése, semmint a „helytálló hűségnek", a „mégis-morál"-nak, „Rákóczi, akárki, jöjjön valahára", Iskolakultúra, 2006/7–8. 34–40. i. h. 37–38.

akkor győzedelmes harci társként a ló-motívum is. Az előbbi, de lemondó értelemben is szerepelt pl. a *Hogy ma vagyunk*ban.[145]

Futótűz volt a sárkány-paripánk,
Bevett vár minden óvhatatlan szándék

– csendül fel az *Új, tavaszi sereg-számla* soraiban. Egyszerre tölt be kettős szerepet: a forradalmi mozgalom és az Ady-versek szimbóluma, valamint pillérként is szolgál a kép ívéhez a „Mária a mennyei paripá"-tól a „De ültesd szebb lóra az embert" könyörgő hitéig.

Nem feledkezhetünk meg persze arról sem, hogy Ady olyankor is szívesen használja a ló figuráját, mikor szinte csak a cselekményszövés megkönnyítését szolgálja a metafora. Így például a *Margita élni akar,* A Margita fia fejezetének indításában.[146] Másutt meg a gyakori mese-motívumokban alkalmazza: „De mesekirályfik táltosai fújnak," *(Levél-féle Móricz Zsigmondhoz).*

Elérkeztünk ezzel Ady háborús költészetéhez, amely már – minden vitán felül – lírája csúcsát, valódi kiteljesedését jelenti. Igazat kell adnunk Schweitzer Pálnak, aki Ady e korszakát vizsgáló könyve bevezetőjében kijelenti: „A háborús évek Ady-verseiben a motívum-csoportok száma a korábbi időkhöz képest jelentősen kevesebb, a költő szimbolikus motívumai sokkal egyneműbbé és egységesebbé válnak. A szimbólumok sokszínű világa egyszerűsödik, és ha szélességéből veszít is, sokszor nyeri ezt vissza mélységében."[147] – Mindjárt hozzá is tesszük, hogy – mint látjuk – vitathatatlanul ezek közé a kezdetektől megőrzött szimbolikus motívumok közé tartozik a ló-lovas is.

Az elkövetkezőkhöz ismételten szükségesnek látszik előrebocsájtani, hogy

---

[145] "Kardok, puskák és lópaták: / Tobzódjatok csak össze-vissza,"

[146] "Hogy bántva-tartva lanyhán haladok / Leszerszámolt paripám, Vakmerőség, / Szaladjon el most nyergeletlenül / S hordja össze az ének minden hősét..."

[147] Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben, A háborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívum-csoportjai. Akadémiai, Bp., 1969. 6.

a kronológikus tárgyalással szemben – épp Ady állásfoglalása alapján – elsőbbséget kell adnunk a ciklusba szerkesztéskor tett kiemelésnek. (Ez természetesen már csak *A halottak élén* kötetre érvényes, a postumus, *Az utolsó hajók* esetében már nem támaszkodhatunk Adynak alkotó-szerkesztő géniusára.)[148]

Az Ember az embertelenségben ciklus első darabja az 1917 márciusában, a Nyugatban megjelent *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című vers lett. Jelentőségét sokan taglalták,[149] s most e dolgozat szempontjából egészítjük ki csupán az értékelést. Bár a háború kitörése után közel három évvel keletkezett a mű, mégis egyértelműen arra a '14-es nyár-éjszakára utal. Az elemzők mindegyike a költemény művészi jelentőségét a „fordulat" bemutatásának víziós képeiben látja, joggal. Kevesebb figyelmet szentelnek viszont talán arra, hogy az „otthonos kisvilág kísértetiessé torzult képei" (Keresztury Dezső), a sorok, melyeket „még valószerűként elfogad tudatunk" (Szappanos Balázs)[150] a személyes rettenet ábrázolásával talán többet jelentenek az alkotó és a befogadó számára, mint az elvontságukban általánosabb tartalmú biblikus, apokaliptikus képek.

Kigyulladt öreg méhesünk,
Legszebb csikónk a lábát törte,
Álmomban élő volt a holt,
Jó kutyánk, burkus, elveszett
S Mári szolgálónk, a néma,
Hirtelen, hars nótákat dalolt:

Hiszen ezek mindegyike az „...élt s volt világnak" attribútuma, elvesztésük pedig a mindenség pusztulását is előrevetíti. Ady gyermekkori

[148] Emlékeztetünk Babits vitájára Földessyvel A halottak élén kötet kapcsán. Babits Mihály: Utolsó Ady könyv. In: Élet és Irodalom. Athenaeum Kiad., Bp., é. n., 118–125.

[149] Keletkezésének körülményeről: Csinszka visszaemlékezése. In: Vitályos László: Ady – Léda – Csinszka, Magy. Tud. Akad. Könyvtár Közl. 1977. 69, 105.; Idézi: Király: Intés... 1. 391–392., elemzi: Király: i. m., 389–402.; Keresztury Dezső: Emlékezés... in: Miért szép? I. m., 79–87.; Szappanos Balázs: Ady Endre: Emlékezés... in: Seres József–Szappanos Balázs: Verselemzések. Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 132–139.

[150] Keresztury Dezső: i. m., 85.; Szappanos Balázs: i. m., 136.

otthonélményének képeiről van szó, melyek itt szimbolikussá magasztosulnak. – Csak emlékeztetünk a Vér és arany kötet, *Álom egy méhesről* idilljére. Fontosabb számunkra azonban a csikó-motívum ébresztése: „Legszebb csikónk a lábát törte." A felsorolásban kiemelt helye van ennek. A csikó-lélek metafora már a korai, a *Lelkek a pányván* című versben kitüntetett helyet kapott (1905. nov. 12. BN.): „Kipányvázták a lelkemet, / Mert ficánkolt csikói tűzben,". – A háború kitörését megelőzően, majd később is feltűnik hasonló értelemben a pányvás, béklyós paripa. Ismét foglalkoztatta Adyt a kép: „Hát eloldalak, béklyós paripám, / Szaladj bele a meg nem ért jövőbe:" *(Távolról a Mostba).* Két év múlva pedig így fogalmaz: „S mégis talán ha nehéz béklyók alatt, / Jó megmondani amit ma csak lehet:" *(Ifjúság babonás hitével).*

Az *Emlékezés...* több motívuma is hosszan érlelődött. Csak egyet említünk még: a különösség-, a furcsaság-víziót előlegezte jóval korábban *A csodák esztendeje:* „Valaki megőrült az Űrben, / valamely Nap járja bolondját, / Valaki mindent összezavar / S üstökösök jövését mondják." Majd a '14 tavaszán megjelent, *A csodák föntjén,* mely több ponton előképének tűnik az *Emlékezés...*-nek. Látomásos (mámoros?) sorai egyértelműen visszacsengnek ott: „Csillag-zuhító angyal-trombiták / Piros hangjára addig-addig lestem, / Míg megérkeztek a káprázatok / S csodáit küldi, pirítva a testem, ..."

A ló-lovas motívum és asszociációs megformálásai pedig ezekben az években, az eddig nem tapasztalt bőségben, gyakran előfordulásuk variációjaként elevenednek meg. A halottak élén és Az utolsó hajók-kötetekben számos előfordulásukat sorolhatjuk. Együtt idézzük ezeket a verseket a már említett megfontolásból, és emlékezve Babits Mihály megállapítására. („A két kötet így csak együtt teljes és együtt adja ki azt a nagyszerű szenzációt, amelynek talán nincs párja a világirodalomban: egy valóban nagy költő érzékenységének reagálását egy valóban átélt

világkatasztrófára."[151]): „Holdnak, mint minden jó vitéz, / Holdnak vágok és nyargalok tele Holdnak,"; „Szilajul, veres fenevadján / Nyargal részegen"; „Lovas, gyalog s törtető gázló."; „Újból és újból megnyergelték a lovat, / Minket tiporva, hogy tessenek Bécsnek,"; „Zsebrák-láb vagy kozák ló-pata / Taposnivalót egyként nem talál majd." stb. [152] – Példa lehet a kocsi, kocsi-út motívumnak a ló-képpel asszociálható megjelenítésére a *Hűvösvölgyemből sebten, rohanón* című vers vagy a *Papp Viktor valceréhöz* ilyen sora: „Fut a kocsi, űzve fut velem..."[153] stb.

Visszatérve a – már láttuk – nem elszigetelten álló csikó-képhez: a ló – a csikó pusztulása (mert a „lábát törte" egyértelműen ezt jelenti) a személyes fájdalmat, a lélek összetörtét és egyszersmind a világégés „véres, szörnyű lakodalmát" sűríti egy szimbolikus motívumba. Mintegy a sok tragikus non plus ultra egyikeként összegzi benne Ady az én és a mindenség közös bukásra ítéltetését. *Az eltévedt lovas* kozmikussá transzformált magánya vibrál a sorokban.

Mielőtt, befejezésül rátérünk a záró, a nagy „lovas-versek" motívum-szempontú értékelésére, nem felesleges talán megtenni egy rövid kitérőt. A Nyugat 1915-ös, újévi számában jelent meg, (a *Boldog új évet* és a *Bóbiskolván lehajtott kardomon*nal együtt), a *Vér: ős áldozat* című Ady-vers. A már jórészt lezárt turáni, pogány és őskeresztény misztika támad itt fel egy időre. Hihetőleg egy kapaszkodót, kiutat kereső tájékozódás részeként: „Vért fröccsenteni a tűzbe / S leszúrni a fehér lovat." – zengnek a sorok, visszautalva nem annyira az „Ond vezér"-hez hasonló képekre, mint inkább *A Hágár oltára* engesztelő áldozására: „Gyermekded kost, fehér gerléket, / Első-fű-bárányt, vért és velőt / Áldoztam..."[154]

---

[151] Babits Mihály: i. m., 120.

[152] Az idézetek sorrendjében: Vágtatás a Holdnak, A Titok arat, Levél ifjú társakhoz, A Tűz ünnepén, Nincs itt ország.

[153] Két motívum (vizek-hajók) szoros kapcsolatának elemzésére példa: Baróti Dezső: Az Értől az Oceánig (A vizek motívumhálózata Ady költészetében). In: Tegnapok és Holnapok árján (Tanulmányok Adyról) Petőfi Irod. Múz.-Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1977. 107–137.

[154] Elemzi: Barta János: Vallásos élmény, életélmény és küldetéstudat Ady lírájában. (Változatok egy régi

Gondolati és motivikus összegzésként született a háború kitörését követően (1914. október-november) a két ellentétes értelmű, mégis oly rokon Ady-vers, az *Új s új lovat* és *Az eltévedt lovas.* – Az utóbbinak fontosabb elemzéseit már említettük. az előbbivel kapcsolatban elsősorban Király István könyvéhez utaljuk az olvasót:[155] – Az első, ha úgy tetszik, a hit verse, a második pedig a kilátástalanság-életérzésében fogant.

A ló-lovas motívum is más-más értelmet kap bennük. Láthatjuk ugyanakkor, hogy Ady életművében mindkettőhöz vezet út a kép használatában. Nem ismételjük most a korai versektől sorjázó példákat. Jelezzük csupán a korszakra jellemző előfordulásokat. Az *Új s új lovat* lendületével rokonítható *A Kraszna völgyén* kocsi-útja, *Az Ősz dicsérete* nem csak hangulatában: „Én tömeg-Mának nem adtam magam. / Nekem az Ember egy folytonos ember." – Ehhez a körhöz tartoznak a már idézettek, valamint a *Vágtatás a Holdnak* és mindenekelőtt *A csillag-lovas szekérből* (1914. okt. 16. Ny.): „Uram, ki hajtod csillag-lovaidat / S meg-megsuhintod, űzöd némelyiket, / Hadd nézzek bizodalommal / Borzasztó dübörgésű szekeredre." – A vers közvetlenül az *Új s új lovat* előtt keletkezett és a fent idézett intonálása látványos összetartozást mutat annak imádságos hangütésével:

Segíts meg Isten új lovaddal
.....
De ültesd szebb lóra az embert,
.....
Ne állítsák meg új lovát
Emberednek, hogy hadd nyargaljon
Előbbre és tovább.

Mint már hangsúlyoztuk, az egyes művek elemzésére e dolgozat keretében

---

témára), in: Évfordulók – Tanulmányok és emlékezések, 175–198.; A képekkel kapcsolatban 1d. Földessy: i. m., 120.; 1d. Mészöly Gedeon: i. m., 205–214. – Megjegyezzük, hogy az "Első-fű-bárányt"-első,-fű-csikót nem ismeri a szakirodalom, hihetőleg Ady analógiás képalkotása ez a másodfű, harmadfű csikó-forma alapján. (Nyíri Antal professzor úr szíves, személyes közlése, 1992.)

[155] Király: Intés... 2. 270–278, 281–282.

nem vállalkozhatunk. Itt mégis egy rövid kitérőt teszünk egy értékes elemzés kapcsán. Bíró Béla vizsgálta a művet a füst árnyéka című kötetében, A végesség hallhatatlansága címen.[156] Az ő értelmezéséhez kulcsot adó Halász Előd-idézet és a Nietzsche-utalás telitalálat. Szól még a szerző több megközelítésről, a felszínes Földessy-kommentártól, Görömbei András értő analíziséig. Sajnálatos azonban, hogy áttekintése során említetlenül hagyja Barta János igen jelentős megjegyzéseit. Nem szerencsés az sem, hogy maga is Király István bűnébe esik, és figyelembe se veszi joggal bírálható könyvének, maradandó értékű elemzését, melynek több megállapításával egyetért. (Az elemzéseket méltán értékeli Görömbeitől H. Nagy Péterig több Ady-kutató.) A dolgozatíró remek szerkezeti vizsgálattal igazolja, hogy „A végesség: halhatatlanság"-paradoxon a vers kulcsmondata. Ugyanakkor úgy véli, hogy a sor „a vers értelmezői által következetesen félreértett". Ezt viszont méltánytalanul túlzó megállapításnak gondolom. Hatvany Lajos feltehetően valóban nem értette akkor. De érdemi jelentését mára már többen interpretálták, bár talán nem fejtették ki kellően az Ady-életműből. Valószínű, hogy ez az elemzés sem jár el körültekintően. Érthető és most is rokonszenves buzgalma – őt idézem – „a vers konkrét jelentésvilágának" értelmezéseként „kijavítja" a költőt is. Ady prófeciája ismételten igazolódni látszik: „ ... ha megértik, jaj nekünk, mert akkor nem értették meg még csak igazán."[157] – Az Új s új lovat, *Az eltévedt lovas* ellentétes értelmű párdarabja, Ady ló-lovas-motívumának az egyik kiteljesedése. Mindkettő hosszabb időszak gondolati építkezésének eredménye. Ennek a műnek is szinte valamennyi szava, axiomatikus mondata visszavezethető előzményekre, értelmezhető a körötte született ún. „támogató versekből". Bíró érzi az „Ady-kozmoszt",

[156] Pallas-Akadémiai Kiadó, Csíkszereda, 2003. 30–44. A teljes kötet bemutatását ld. Papp István Géza: Idők és mítoszok, Magyar Napló, 2004/6. 49–52.
[157] A magyar Pimodán, in: Ady Endre az irodalomról, szerk. Varga József és Vezér Erzsébet, Magvető, Bp., 1961. 215.

és jól értékeli pl. a nagybetű használatot (Ember; Ma; Élet; Öröm; Halál stb.). Megfejti és plasztikusan mutatja be a kettős idő alkalmazását, egybejátszását a versben („lineáris"-„átfogóbb kozmikus ciklikus"). Megnyugtató az Isten – és „a nagy Nyíl" – szimbolika kifejtése is. „ A végesség: halhatatlanság" – gnóma előtt azonban értetlenül áll. (A gnómaként értelmezhetőségre egyébként Király utal egy mondattal.) Igaz, hogy a megértést – Bíró szól erről! – Hatvany gátolta először, mikor kiszakított a verset eredeti közegéből, kivéve a kötetből (A halottak élén), elkülönítette pl. *Az Ősz dicsérete* című párverstől is. Adynak most romantikus „hirdető beszédként" (Kulcsár Szabó Ernő) felfogott axiómái már korán értetlenséggel találkoztak. Emlékeztetek, a szerkesztők által egyetlen versszakra redukált prológra, A Minden-Titkok versei teljes nyitányára (1910), melyben ilyen sorokat lelünk: „Már tudom én jól, hogy Halál nincsen / S hogy semmi sincsen, mi nem hasonló... De már tudom: a Titok – az Isten." stb. (Foglalkozik a „vezérverssel" Schweitzer Pál, 1977; Török Lajos, 1998.)[158] Ady az alkotói processzus során több versen át „küzdi ki" a gondolat végső sűrítését. Leírja azt a szintén Vörösmarty – reminiszcenciájú a *Szent Lehetetlenség zsoltárjá*ban is: „S nem várok mást, mint várhatatlant: / Óh, véres kínok, véres kínja ez... Agyam fölforr, torkom rekedt...".

A vizsgált sor gondolati előzményei közül minden bizonnyal az itt lezárt enthüméma (retorikai szillogizmus) egyik premisszájaként igazán fontos Az Ősz dicséretének a következő sora: „Nekem az Ember egy folytonos ember", mert végességében is halhatatlan – egészítem ki. (A vers csak egy hónappal keletkezett az Új s új lovat előtt.) Tudjuk, hogy Ady jól ismerte és kitűnő érzékkel alkalmazta a klasszikus retorikai alakzatokat,

[158] Schweitzer Pál: Ady vezérversei (Álomások a művészi önszemlélet alakulásának útján), in: Tegnapok és holnapok árján (Tanulmányok Adyról), Petőfi Irod. Múz.–Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1977. 71–105.; Török Lajos: A hang és a titok, Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, szerk.: Kabdebó Lóránt et al., Anonymus, Bp., 1999. 141–146.

írásművészetében gyakorolta azt, amit Pascal így fogalmaz: „A kihagyás szépsége, az ítélet szépsége"[159] Egyetlen szava, itt a „halhatatlanság" sem – nem „pejoratív" és nem is glorifikáló tartalmú fogalom! – helyettesíthető (értelmezhető) mással, a Bíró kínálta „élhetetlenség"-mintájú „létkategóriával" sem. A kifejezésnek, a következtetésnek pontos az értelme. A gnómát teljes enthümémává pedig – a most említetteken kívül – költészetének számos, előző darabja teszi még. Gadamerrel szólva: „Sose szabad lebecsülni azt, amit egy szó mondani képes nekünk. Hiszen a szó a gondolkodás olyan teljesítménye, melyet az már előttünk elvégzett."[160] Különösen nem tehetjük ezt a nagyon tudatos alkotó, Ady Endre esetében. Nem a konkrét verssel, hanem az oeuvre-rel magával magyarázható „A végesség: halhatatlanság"-ítélet is. (Ahogy pl. a Hunn, új legenda „mérsékelt csodák"-képét Babits a Petőfi-tanulmányból vezeti le.) – A fentiek ellenére, etalonként ajánlhatom az elemzést, melynek módszerével feltétlenül egyetértek, summáját pedig újabb és újabb megfontolásra ajánlom az Ady-kutatóknak.

Visszatérve a motívumunkhoz, Király István ezt írja az Új s új lovat című műről: „Az ember szolgálatára volt rendelve ez az Úr: nem kellett neki hízelgés, jóindulatkérés. Egyetlen funkciójának tűnt, hogy az ember számára 'új s új lovat' adjon. Ez a motívumkapcsolat az embert röpítő lovak képzetével való társítás jelezte az istenszimbólum valós szerepét."[161]
Felfogásunk szerint, másrészt azt is jelenti, hogy a ló-lovas motívum is „megérkezett": Ady egyik legerősebb szimbólumává érett. Így – bár kitérőkkel – de mégis lényegében egyenesen vezetett az útja *Az Illés szekerén*től *A pócsi Márián* át egészen az „Embered, ha nem ma-ember / Kapjon új s új lovat" – megformálásig. Az egyént, a magyarságot és az emberi teljességet azonosító szimbólum lett a ló-lovas költői kép.

---

[159] Blaise Pascal: Gondolatok, Gondolat Kiad., Bp., 1978. 15.
[160] Hans-Georg Gadamer: A szép aktualitása, T-Twins Kiadó, Bp., 1994. 23.
[161] Király: Intés... 2. 275.

A másik megérkezést még több útvesztő nehezítette. – *Az eltévedt lovas* frazeológiája kapcsán emlékezhetünk olyan korai versre is, mint a cikluscímet is adó, *A Holnap elébe:* „Vágok a sűrű bozótnak, / Holdnak, pokolnak, fellegeknek, / És egyedül és egyedül." *Az elsüllyedt utak*ban is megtaláljuk a vers előképét: „Vad bozótok el-elbuktatnak, / Emlékek és borzalmak között / Taposom a vaksötét pusztát, / Sorsomat és a sűrű ködöt." De a céltalanság, az eltévedtség igazából csak most lett sajátja a lovas-képeknek. Igaz, ott volt már csírájában a *Futás a Gond elől*ben, a *Lovatlan Szent György*ben, *A menekülő lovas*ban és persze az Ady által nagyon szeretett,[162] *A ló kérdez* érzésvilágban is. Bizonyára élt már előbb is Ady hangulataiban. Tóth Kálmán híres nótája volt pl. egyik kedvence („Befútta az utat a hó – Céltalanul fut a a fakó...") – Vajthó László írja: „...egyszer Ady azt jegyezte meg, hogy olyan, mintha Grieg írta volna."[163] Ekkor azonban felerősödik a ló-kép ilyen értelmű használata. *Az eltévedt lovas* rokonának kell tekintenünk a *Fáradtan biztatjuk egymást* sorait, de a ló-motívumának megvannak a kapcsolatai ebben a korszakban, pl. a későbbi, *Bóbiskolván lehajtott kardomon* című verssel: „És holnapig céltalanul fut / Betyár-ló, hős-ló, szép pej vagy fakó." – A *Bercsényi marsall huszárja* évek múltán is tovább viszi a kurucos képet: „Pejkó lóról hull egy magyar, / Halott, levitézlett // Sarkantyúzza meg a lovát / Pokolnak ereszteve." És e rokon kuruc-verseknek a Szeretném, ha szeretnének kötettől egy évtizeden át élő folyamatossága csak ekkor, szinte a költő halálával zárul le, mikor megszületik (1918. vége) a *Két kuruc beszélget,*[164] a „Most már nagyon jó..." kezdetű Ady-vers.

Az eltévedt lovas a világirodalmi és magyar reminiszcenciái ellenére

---

[162] Ld. Földessy Gyula: Adalék Ady verseinek keletkezéséhez. In: Ady-Múzeum II. szerk.: Dóczy Jenő és Földessy Gyula. Athéneum, Bp., 1925. 188–189.

[163] I. m., uo.; Ld. még: Király: Intés... 1. 570. – Ady több versében is megtaláljuk a népdalok, nóták reminiszcenciáit (pl. kuruc-versek, A cigány vonójával, stb.), 1d. továbbá: Dr. Nagy Mihály: Ady-emlék. In: Ady-Múzeum II. i. m., 135. ("Gacsaj Pista...")

[164] Mint szóltam róla, Tverdota György bírálva Király István nézetét, új megvilágításban láttatja Ady Endre kuruc-verseit, s kiemeli ezt a művet „Rákóczi, akárki, jöjjön valahára", i. m., 40.

sajátosan „adys" vízió. Motívumait, szimbólumépítését vizsgálva – az *Új s új lovat* c. vershez és több ilyen jellegű elődjéhez hasonlóan – tudatosan összegző versnek kell hinnünk. A táj, a ló és lovasa erős rokonságot mutat ugyan a magyarság-, a kuruc-versekkel. Mégsem tekinthető valójában azok körébe sorolhatónak.[165] Mondhatnánk a vers csak érinti ezt a szintet, de át is lépi azt. Ismét Keresztury Dezső már idézett megfogalmazását használva, „az otthonos kisvilág kísértetiessé torzult képei",[166] az egyéni tragédia lesz ismét eggyé az emberiség „eltévedtségével". A ló-lovas-csikó motívumoknak ez az összetetten alakuló fejlődése is bizonyítja Király Istvánnak a tájjal kapcsolatban leírt, de általánosabb érvényű igazát: „Érmindszentre mint jelentéshordozó, szimbolikus tájra volt a versben szükség. S ez a szimbólum ekkor már elsősorban nem magyar, de az összemberi tragédia hírhozója volt."[167]

Hajdani, eltévedt lovas
Vág neki új hínárú útnak,
De nincsen fény, nincs lámpa-láng
És hírük sincsen a faluknak.

„Mit akar itt ez a lovas?" – kérdezte Szerb Antal. – Az Ady-mű akkor sem adhatta meg a választ. Talán az máig várat magára. Azért Ady megszenvedett és kiküzdött kérdései és „némelykori" feleletei eligazítást adnak az újabb és újabb válaszok megkísérlőinek. – Életműve tragikus lezárultakor a választás és a váltás lehetőségét mutatta. Több okból is fordulópont előtt állt. Ez is érződik a ló-lovas szimbolikus motívumkörök kétféle lezárásán. Ehhez eljutnia sokfajta útkeresés eredménye volt. Ezt mutatja a képeknek mindig az indításhoz vissza-visszatérő, de mégis folyamatos változása. Így a ló-lovas motívumnak – az Ady-lírára másutt is jellemző – alakulását a költő gondolkodása, alkotói módszerének jobb

[165] Ld. Földessy Gy.: Ady minden titkai. I. m., 242–243.
[166] I. m., uo.
[167] Király: Intés... 1. 561.

megértése céljából is érdemes áttekinteni. – Ezt kísérelte most meg a fenti részletezőbb vizsgálat, melyet a szerző az Illyés Gyula-i reménnyel zár, hogy ezzel is talán „valami mégis ujdonan / marad kezünkben..." (A költő felel).

2. „HA MOST HÚZNÁD MEG HARANGJÁT SZÍVEDNEK...” Ady Endre harang-motívumáról

„testeddel, véreddel, egész valóddal
te harangozol az egész világnak.”
(Dsida Jenő)

Lassan másfél évtizede már, hogy egy Debrecenben rendezett tanácskozásnak a témája Ady Endre költészete volt. *Görömbei András* előadását[168] paradoxonnal indította: „Én is hallom Ady körül a csöndet.” Igaza volt, sokan éreztünk hasonlóan. Csak Adyt idézve remélhettük: „Fogunk talán még csöndbe törni”. Igény volt az új szellemű, átfogó megközelítésre és a szeretetre. Hiányzott s hiányzik ma is egy Zuboly (Bányai Elemér),[169] aki (a költő írja róla) „nagy válságai idején, egy-egy kötet versével hadonászott utcákon és kávéházakban.” Bizony nagyon kellenének mai költészetünknek is azok a – reméljük nem végleg – kihalt „Zubolyok”. – Majd mégis megtört a csend, és születtek új szemléletű tanulmányok. Ugyan sokan talán nem ezt az irányt reméltük. Megjelent egyrészt *Kenyeres Zoltán*[170] jelentős kismonográfiája a költőről (1998),[171] valamint sorjázni kezdtek a műelemzések, melyeknek legtöbbje a *Kulcsár Szabó Ernő* körül tömörült ifjú irodalomtudósok tolla alól került ki. Köztük is talán a legtehetségesebbiküké, *H. Nagy Péter* értékes műelemzései. (Ady-kollázs címen jelentette meg ezeket a pozsonyi Kalligram Kiadó, 2003-ban.)[172] Megtörtént Ady irodalomtörténeti helyének újabb kijelölése, versei „dekonstruálása” és a konkrét művek szoros olvasással elvégzett

---

[168] Az előadás egyes elemeit ld.: Görömbei András: „Mégis győztes, mégis új és magyar.” A Tiszatáj Diákmelléklete, 6. 1993/3.

[169] Életéről, művéről ld. elsősorban: Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről IV. Akad., Bp., 1990. 30–35.

[170] Kenyeres Zoltán: Ady Endre, Korona Kiad., Bp., 1998. – Emlékeztetek a könyv bibliográfiájára is, különösen az 1988–1997 között megjelent „fontosabb” tanulmányok jegyzékére. A mű bemutatását ld. Papp István Géza: „Száz alakban”, Két könyv az Ady-műről, Magyar Napló, 1998/8. 48–51.

[171] Kenyeres szemléletmódja sok tekintetben összehangban áll Láng Gusztáv tanulmányával: Széljegyzetek olvasván Adyt és Adyról, Utunk, 1977. november 11. 5.

[172] A kötet bemutatását lásd: Papp István Géza: H. Nagy Péter „Ady könyvéről szólva”, Magyar Napló, 2004/11. 65–68.

mikroelemzése. A magyar irodalmi kánon átrendezése, a művek századvégi befogadhatóságának kérdése adta meg az említett munkákkal előkészített miskolci tanácskozás[173] (1998) domináns hangütését. Ekkor már a „hagyományosnak" nevezett Ady –kutatás defenzióba szorult. Mint más költők megítélése esetében is (Babits szavával) „kettészakadt" a magyar irodalomtörténet-írás. Ady művének azonban ez nem ártott, sőt olyan, eddig nem hangsúlyozott jegyei és darabjai kerültek a vizsgálatok homlokterébe, melyek jelentősége a korábbi recepcióban nem mutatkozhatott. Ugyanakkor háttérbe szorult a „gondolkodó Ady" (Görömbei). De feledni látszanak nem csupán az ideológiai, politikai elfogultságuk okán joggal bírálható szerzők (elsősorban Király István), hanem olyan értői az Ady-életműnek is, akik a korábban diktált egyoldalúsággal már akkor szembe helyezkedtek, és a sokoldalú Ady-befogadást reprezentálták. (Halász Előd, Barta János és nem utolsó sorban Tamás Attila) Nem megfelelő a hely és az idő az Ady kapcsán kialakult vitában állást foglalni. – Az Ady-motívumok vizsgálatának marginális voltát érzékeltető szemléletek már-már agresszív térhódítását viszont sajnálatosnak, mitöbb károsnak kell minősítenünk. E munkák elvégzése nélkül nehéz lesz az új típusú Ady-értés is. Figyelmeztetni kell arra, hogy a motívum-vizsgálat úgy „immanens irodalomtörténet" (Szigeti Lajos Sándor), hogy alapjaiban járul hozzá az egyes alkotások lehető leghitelesebb értelmezéséhez. A motívumfejlődés megismerése, tudatosítása is megkímél minket – Tverdota György megfogalmazásával – a konkrét művek kapcsán tehető „fölösleges kalandoktól, amelyek több fals megállapításhoz, mint termékeny felismeréshez vezetnek".[174] – Az Ady-mű kihívása természetesen koronként ismétlődik. A szubjektivitás – erre a mű is kötelez! – soha nem lesz elkerülhető, de kívánatos sem. Szükséges

[173] Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről. Szerk.: Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő – Kulcsár-Szabó Zoltán – Menyhért Anna. Anonymus Kiadó, Bp., 1999.
[174] Tverdota György: A József Attila-kutatás dilemmái. Forrás, 2003/12. 9.

azonban, hogy az elemzőt magának az alkotó világának belső és szuverén, sokszor tudatosan vállalt, olykor ösztönösen alkalmazott törvényszerűségei irányítsák. – Tudjuk, hogy nem előzmények és hatások nélkül jött létre Ady lírája sem. Az is igaz, hogy egységes és lényegében zárt „kozmoszt" alkot az életmű, mely valójában csakis önmagával értelmezhető. Egy-egy részelemzésnek a feladata – mint az alábbi kísérletnek is – az lehet, hogy hozzájáruljon a költői építkezés, az alkotói processzus folyamatának feltérképezéséhez. Egyszersmind a tudatosítása annak is, hogy a vizsgált szegmentum szervesen kötődő és elválaszthatatlanul összefüggő darabja az építménynek, itt jelesül Ady Endre költői oeuvré-nek. Egy ilyen „műszelet" megvilágítását, értelmezését célozza a következő, Ady *harang-motívum*ának[175] bemutatására vállalkozó munka.

A keresztény kultúrának jellegzetesen liturgikus és hangulatteremtő, sokrétűen alkalmazott hangszere a harang és maga a harangszó. Az zenei instrumentumhoz asszociálható emóciós kör szimbolikus jelentéshordozóként is előszeretettel megjelenített tárgya és jelenítő eszköze több művészeti ágnak. Nyilvánvalóan elsődleges az eredendő hivatásához kötődő muzikális használata, de a képzőművészeti megformálására is sorolhatnánk példákat különböző korszakok műalkotásai köréből. A zenei alkalmazáshoz az irodalmi, különösen a lírai szerepe áll kézenfekvően a legközelebb. Jellegzetes előfordulásai – nem előzmények nélkül – legeklatánsabban a romantika korára tehetők. Gondoljunk pl. Schiller, a Harang című versére. Majd e romantikus reminiszcenciák felhasználásával elevenül meg és kap új jelentéstartalmakat a már

[175] Az Ady motívumot vizsgáló tanulmányok közül néhányra hívom föl a figyelmet. Ezeket most nem idézem, de módszerük, megállapításaik segítették munkámat: Schweitzer Pál: Ady vezérversei (Állomások a művészi önszemlélet alakulásának útján) in: Tegnapok és holnapok árján (Tanulmányok Adyról). Petőfi Irod. Múz.-Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1977. 71–105.; Baróti Dezső: Az Értől az Óceánig. (A vizek motívumhálózata Ady Endre költészetében.) I. m., 107–137.; Sára Péter: Meseélmények, mesemotívumok Ady költészetében, i. m., 139–160.; Az Ady motívumok fejlődéséről általában ld.: Rákos Péter: Ady költészetének „statikájáról" és „dinamikájáról". In: R. P.: Prágai őrjárat. Kalligram, Pozsony, 1995. 57–71.; Nem Ady-motívumot vizsgál, de inspirálóan hat és máig példaértékű elemzés: Szauder József: A „Hajnali részegség" motívumainak története. In: Sz. J.: Tavaszi és őszi utazások. Szépirod., Bp. 1980. 249–269.

toposzként élő harang-téma, -metafora a 20. századi költészetben. A „klasszikus modernségben" – sok más költői képhez hasonlóan – az invenciózus ihlető minden bizonnyal Edgar Allan Poe volt. Őt nem kis maliciával nevezte már Emerson is – amerikai kortárs, a 19. század nagyhatású „literary gentlemanje" – „giling-galang embernek", „csingilingi Poe"-nak, éppen A *harangok* című, korán népszerűvé vált versére utalva.[176] Poe költészetének és e művének a hatása is kimutatható Európa több nemzeti irodalmában, részben a francia közvetítés, de azzal egyidejű közvetlen recepció útján is.[177] Emlékeztetünk csupán Vajda János elbeszélő költeményére, a *Mit kongnak, bongnak a harangok...?* címűre (1860!). Bár a harang-képet, -metaforát a magyar költészetben felidézendő, már Petőfit is említhetjük, ahogy Földessy is teszi.[178] Az övénél itt jobb példa lehet 19. századi klasszikusunk talán Adyt is inspiráló sora: „...hisz félrevert harang lázas szívem." (Költői ábránd volt, mit eddig érzék...). De ott van Arany János, a *Naturum furca expellas...* című versének tökharang-versek hasonlatában is. Továbbá, már részben előlegezve a későbbieket, Áprily Lajos költeményét szintén idézhetjük (*Tavaszodik I.*), melyben a szív-kolomp azonosítás erős Ady-hatást éreztet: „Szíved a bomlott, / ócska kolompot / hozd ide, hozd ide, hozd ide már!"[179] Benedek Marcell ír a két költő rokon vonásairól, és igen helyesen megállapítja: „Áprilynak Adyhoz való viszonyában ne azt firtassuk: hány szenvedélynek, hány témakörnek hiánya különbözteti meg az ő költészetének fehér színét Ady szivárványától. Hiszen a fehérben benne van a szivárvány minden színe.

[176] Emersonnal szemben a francia (Mallarmé, Baudelaire stb.) után később már az angolszász költészet is nagyra értékelte poézisét. Yeats írja: „...mindig mindenben óriási lírai költő". Véleményét osztja Esra Pound és T. S. Eliot is. Ld. The Concise Cambridge History of English Literature (The Literature of the United States) by George Sampson and B. C. Churchill, Cambridge University Press (Third Ed.) 1972.; T. S. Eliot: Notes towards the Definition of Culture, Faber, London, 1962. 112.; Fontos Poe-értékelés: D. H. Lawrence: Edgar Allan Poe (1924) in: Selected Literary Criticism, Heinemann, London, 1969. 330–346.

[177] Ld.: Béla Korponai: Edgar Allan Poe in Hungary. In: Angol Filológiai Tanulmányok. Debreceni Kossuth L. Tudományegyetem Germanisztikai Int., Tankönyvkiadó, Bp., 1963. 43–63.; André Karátson: Edgar Allan Poe et la groupe des écrivains du „Nyugat" en Hongrie. Presses Universitaires de France. Párizs, 1971.

[178] Földessy Gyula: Ady minden titkai. Magvető, Bp., 1962. 180.

[179] Ld. Papp István Géza: Ady öröksége Áprily Lajos költészetében, Életünk, 1988/2. 176–183.

Az ő függetlenségi nyilatkozata: a pisztrángról szóló vers. A pisztráng annak a földnek vizeiben él, ahonnan Áprilyt elszakította a sors, s ahová örökös honvágy vonzza. A pisztráng csak tiszta vízben tud megélni. A pisztráng mindig fölfelé, ár ellen úszik. És végül – hogy a függetlenségi nyilatkozat egészen világos legyen – a pisztráng az óceántól indul el, és visszajut az Érig."[180] Fontosabb azonban Dsida Jenőnek a mottóban idézett verse, a *Te harangozol* című. Ott a költő-harang metaforában határozottan az Ady-művek életérzése éled újra. – Amennyiben a harang-képzet történetét és folyamatos jelenlétét vizsgálnánk költészetünkben, nem feledhetnénk Nagy László prózaversét, a *Jönnek a harangok értem* lírai vallomását, és akkor valóban bővítenünk lehetne és kellene a tablót. Ilyen áttekintésbe most nem kezdünk, csak mintegy evidenciaként jelezzük, hogy a magyar-és a világirodalomban a harang mint téma és költői kép rendkívül gyakori. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy újabb költészetünk, talán a képnek már konvencionális jellege miatt, félve használja. A tartózkodást egykor nálunk főleg a „népnemzeti", részben a Petőfi-epigon líra jogosan negatív megítélése okozta, de más megfontolásokat is említhetünk (a romantikus túlzás, szekularizáció stb.).

Barta János – Balázs Bélával összhangban – a mítoszi jegyeket elemezte Ady életművében. A már említett írásánál (1948) majd harminc évvel későbbi, az 1977-es Ady-centenáriumra írt mindhárom dolgozatában folytatja a gondolatot.[181] Ebben az értelemben is joggal tulajdonít kulcsfontosságot a *Rázd meg szívedet* című, a Nyugat, 1911. június 1-i számában megjelent Ady-versnek.[182]

---

[180] Benedek Marcell: Ábes füstje, It, 1959. 136. – Megemlítem még itt, hogy Benedek Marcell kis kötetei, az Ady-breviárium I–II., Dante, Bp. 1924. ma is élvezetes, tanulságos olvasmányok.

[181] Barta János: Khiméra asszony serege (Adalék Ady-képzet és szókincséhez), in: Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok. Akadémiai Bp., 1976. 452–471.; Vázlat Ady Endre arcképéhez; Vallásos élmény, életélmény és küldetéstudat Ady lírájában. (Változatok egy régi témára); A lángelme gesztusai. (Tanakodás egy Ady-vers körül.) In: Évfordulók – Tanulmányok és emlékezések. Akadémiai Bp., 1981. 162–174, 175–198, 199–211. A témához ld.: Görömbei András: Barta János Ady-élménye. It, 2002/1. 25–36.

[182] A versek megjelenési idejét, közli: Földessy Gyula: Ady verseinek időrendje. In.: Ady-Múzeum II.

Jaj, most hallgatsz el, te, világgal megtelt
Mennynek megduzzadt terhes ember-mása,
Sötéten szállongsz, vészharangod alszik
S önmagadnak vagy bús döbbenete.

Olyan gazdag vagy, hogy nyelved megnémult,
Jaj, félsz szakadni szegény, érett felhő.
Kongass elébed, vállald már a sorsod,
Rázd meg a szíved, te: fájdalmas Én.

Ha most húznád meg harangját szívednek,
Halál-angyalok szárnya búgna kórust
Az Élet részeg, égverő dalához
S megtátongna az ördögmély-titok.

Tarajos felhők alatt fojtott szívvel,
Gubbadt szíveddel, e véres haranggal,
Tántorodottan önterhességedtől,
Özönt késleltetsz, vén harangozó.

Sötét a felhő: Istennek felhője,
Bús a harangod: Istennek harangja,
Ontsd a felhődet, kongasd a harangod,
Éld el a sorsod, éld el a szíved.

Égzengéssel vak éjszaka boruljon
Fényes délórán s zuhogjon özönvíz
S megkönnyült végzet szörnyű zsivajában
Sikoltson végsőt a bomlott harang.

Nagyon érdekes a mű képzőművészeti megformálása is, melyre Hubay Miklós hívta fel a figyelmet. A vers ugyanis Ferenczy Bénit ihlette Ady-plakettjének elkészítésére (1929).[183] Az alkotás már a témaválasztás okán is figyelemre méltó. Hiszen viszonylag ritkán idézett műről van szó. De ami igazán fontos, hogy a művész remekül érzi a harangban az

szerk.: Dóczy Jenő és Földessy Gyula. Atheneum, Bp., 1925. 13–30.

[183] Hubay Miklós: Napló. Új Tükör, 1988. aug. 28. 14.; Nagybeteg Ady. Bronzérem. Magyar Nemzeti Galéria – Az érem első oldalán Ady-portré, hátoldalán harang-kép felirattal: „Ha most húznád meg harangját…" ld. a műről: W. Somogyi Ágnes: Képzőművészek Ady Endre halottasságyánál. In: Tegnapok és…, i. m., 376–383.

akusztikus, egyben vizuális szimbólummal megjelenített vészterhes víziót. Természetesen példája ez annak is, hogy a mester alapos ismerője és értője az Ady-életműnek.

Barta a művet többek között a *Hunn, új legenda* (1913) egyik „ellenversének" tekinti, mely a „géniusz kiáradni akarásaként" ellentmond az önmagáért való zseni-lét apológiájának.[184] Olyan döbbenetes erejű önszimbólumot láthatunk itt, melynek gyökerei az Ady-vers forrásvidékeihez vezetnek, és fejlődésének útja – példaértéke okán is! – méltó az áttekintésre.

A harang nem tartozik az Ady-életműben igazán gyakori költői képek közé. Majdani fontosságát azonban már a relatíve korai felbukkanási is előrevetítik. Olyan kép ez, amely többek, így pl. Cs. Szabó László (1939-es!) véleményét látszik alátámasztani: „Ez a középső korszak; az érett Ady legszebb hangja. Megritkulnak a harsogó versek, a királyi üzenetek; Ady életmohósága – amely túlcsordulva mindig a halál közelébe sodorta – átlényegül, vallásos magasfeszültséggé. A *követelő* Adyból kiemelkedik a *számadó* Ady. Ebben az állapotában fogadja el a királyi gőg helyett immár királyi alázattal s összes következményével a magyar sorsot: az örök szorongást s a vértanúság szomját."[185] (Kiemelések az eredeti szövegben.) E versre vonatkozóan és abban az értelemben is igazat adunk a 20. század egyik legjelentősebb esszéistájának, hogy a harang-motívum fejlődése is az életmű középső szakaszában született versekben éri el megformáltságának csúcsát. Ekkor kap lehetőséget a lényegi, a morális tartalmak megjelenítésére, Ady érzésvilágának, önszemléletének adekvát érzékeltetésére. Másrészt azonban a *Rázd meg szívedet* úgy lesz csúcspontja egy motívum fejlődésének, hogy részben formailag, de főként tartalmában előlegezője későbbi és félelmes belső történések szemléletes

[184] Barta János: A lángelme gesztusai, i. m., 207–208.
[185] Cs. Szabó László: Ady (1939) in: Kárpát kebelében, Könyves Kálmán Kiadó, Bp., 1994. 142.

leképezésének. Így Ady háborús költészete gondolatiságának is.

A szív- és a harang-képek – az utóbbi nem ritkán a ködde l kiegészülve – külön-külön, de egymást erősítve is léteznek már előbb az Ady lírában. Mikor Ady korai költészetét e szempontból vizsgáljuk, azaz a harang-motívum megjelenéseit vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy a Versek (1899) és a Még egyszer (1903) kötetekben nem találunk specifikus, a századvég, századforduló poézisétől elütő ábrázolási módokat. Az itt külön említést érdemlő előfordulás is belesimul a korszak hangulati lírájába: Egyedül a gyakran idézett *Karácsony* (Harang csendül) című vers az, amely visszakövetkeztetve, előzményként kaphat bizonyos figyelmet. (Vö.: *Kis, karácsonyi ének,* Nyugat, 1911. dec. 16.) Valódi adys megjelenítések először az Új versek (1906) kötetben bukkannak föl. „A kis harang a régi, / Mely belezúg a csöndbe,"-sorokkal indít az *El a faluból.* A motívum szempontjából Földessy[186] által fontosnak tartott sor tartalmazza már a szív-harang metaforát: „A szívem egy nagy harangvirág / S finom remegések: az erőm." (*A Tisza-parton*) Érdekesebbek és előremutatóbbak azonban a korábbi, az *Elűzött a földem,* az *Egy párisi hajnalon,* vagy még inkább a *Három Baudelaire-szonett II.* sorai. Az elsőben megjelenő képek az Ugar-motívumhoz kapcsolható jellemzőket mutatják. A köd kavarog itt, a csönd, a némaság birodalma ez, s hangjait az elhaló zene, a „köd-harangok búgása" adja. A másik versben, a menedéket kereső Napisten papja áldoz „harangzúgásközt, egy párisi hajnalon". Fontos, későbbi Ady-motívumok első hangütése ez, mely majd a *Pap vagyok én* soraiban erősödik meg és fejlődik egyrészt a *Vér: ős áldozat* pogány képeiig, másrészt *A rabbiság sorsa* küldetéses hitéig. – Jobbára újraköltés, mintsem „fordítás" a Baudelaire-szonettek második darabja, ami először a *Repedt harang* címet kapta. (Budapesti Napló 1904. okt. 21.) A „Míg a harangok búgnak kint a ködben"-hangulatteremtő sor a már idézett és ekkor igen

[186] I. m., 180.

gyakori képet használja. De később már olyan harang-motívum építkezik, mely előhírnöke a szimbolikus kiteljesedésnek: „Boldog a harang, mely vénhedten is cseng / S ifjú torokkal küldi messze tájra / Hívó, szent dalát, mindig bátran, frissen, / Miként őrsátor vén, hű katonája. // Csak az én szegény, bús lelkem repedt el / S ha hideg éjek rémét dalsereggel / Vágyik előzni, hangja csuklik, retten:..."

A boldog és bús harang ellentéte, a harang-lélek metafora, olyan romantikus képi motívum, mely Ady nagy önszimbólumait preformálja. Figyelembe véve a közeli versekben is feltűnő vizuális eszközként való alkalmazását, ekkor már tudatosságot mutat. Ezt sugallja másrészt akusztikai hatásában a *Sóhajtás a hajnalban* harangra emlékeztető „Mennyi öröm zúg,"-sora. Nagyon hasonlóan a majdani, a *Köszönöm, köszönöm, köszönöm* (Nyugat, 1911. márc. 16.) a hálaimát szinesztézia használatával indító első mondatához: „Napsugarak zúgása, amit hallok,". Folytatódik az akusztikus motívum a Vér és arany kötet (1907) sokszor szavalt, *Sírni, sírni, sírni* c. versének atmoszférát teremtő soraiban: „Hallgatni orgonák búgását, / Síri harangok mély zúgását." Az itt megjelenő hangulati elem rokon ezzel a mitikus képpel is: „Bence-nap éjén ködtorony / Fehérlik s kong sülyedt harangja." (*Séta bölcső-helyem körül.*) Érdekes lesz még a *Torony az éjszakában* (1914!) megalkotásakor is. – Láthatjuk majd, hogy Ady puritánabbá váló eszköztárában egyre többször jelenik meg a harang: Az *Álom álom helyett* hallucinációs víziójában pl. „szelek / Rázzák a régi harangokat", a vers káprázatai pedig az 1914-es, *A csodák föntjén* mámoros képeit előzik. – „Harang-szóval cseng az élet" a Vér és arany kötetben közel szerkesztett valójában annál egy évvel később született vers indításában is (*Cseng az élet*). Egy hónap múltán pedig ismét rálelhetünk a formára *Az alvó csók-palotá*ban (Budapesti Napló 1907 szept. 29.), ahol minden addiginál tisztábban és kiteljesedést ígérőbben fordul elő a harang-szív hasonlat. Mítoszi tájon járunk, az „Özvegy legények" világában,

„Halálon innen, Életen túl", jellegzetesen adys kulisszák között: „Ezer szobában ezer asszony, / Fehér, szép asszony várva piheg, / Forró, nagy asszony várva piheg / S mint *tűzharang*, úgy csendül, úgy kong, / Úgy ver a *szíved*." – Sok példát hozhatnánk még Ady asszony-motívumának hasonló megjelenítésére, a kötetben mellé szerkesztett az *Asszonyok a parton* párverstől *A Hóvár-bércek alatt* képeiig és tovább. – Most azonban arra kell figyelnünk, hogy míg eddig jószerivel kellékként élt a motívum és elsősorban hangulati szerepe volt, e versben – részben már a Baudelaire-szonettben – létrejött az asszociatív lehetőség a továbblépésre. Arra, hogy a két kép összeolvadjon, hordozzák egymás jelentését is. Még talán korainak tűnik ez a megállapítás, azonban a későbbiek erősítik jogosságát. A tartalom eltérő lehet, a képzet sajátos eszközként őrzi szerepét, legalábbis fel-felvillan és feledésbe nem merül. – Az Illés szekerén (1908) kötetben még tovább erősödik funkciója. Nemcsak ún. „háttérmotívumként" él, mint még pl. a *Krisztus-kereszt az erdőn* „Csörgős szánkóval" szintagmájában. A ciklus címét adó vers, *A Sion-hegy alatt*ban „a régi ifjúság" gyermeki, istenkereső hangulatához kapcsolódnak a katolikus liturgia emlékei a „Rorátéra harangozott."-sorban. Biblikus s egyszerre mítoszi hangütés jellemző motívuma már a harang. A hit és a megváltás hordozója; az istenképzethez rendelt attribútum is egyben. („Egy nagy harang volt a kabátja... Harangozott és simogatott... S harangozott, harangozott.") Hasonlóan válik fontossá *Az Isten balján* képeiben is. Ez a vers „Szoros összefogása sokféle istenélménynek: katolikusnak, reformátusnak, panteistának, voltaire-i deistának, középkori és modern misztikusnak." – írja Földessy Gyula.[187] „Az Isten van valamiként"-rádöbbenés nyomatékosítását szolgálják a harang-képek, s felbukkan a későbbi, *szív-harang-Isten* szimbolika egysége. Kiteljesedik a „kelléktár":

[187] I. m., 85.

Az Isten van valamiként:
Minden Gondolatnak alján.
Mindig neki harangozunk
S óh, jaj, én ott ülök a balján.

Az Isten könyörületes,
Sokáig látatlan és néma,
Csak a szívünkbe ver bele
Mázsás harangnyelvekkel néha.

Nem célunk e dolgozatban az egyes darabok elemzése; a motívum alakulására fordítjuk a figyelmet. Másutt azonban érdekes lehetne „Az Isten balján" szimbolikus kép eredetének és tartalmának elemző vizsgálata.

Ezután a harang-kép egy időre háttérbe kerül. A kezdeti előfordulásokhoz hasonló, azaz nem szignifikáns, „kellék" szerepet kap, mint a „Ködben harangoztak a tornyok" -sorban, az „ártó hírharang" kifejezésben stb. (*Kisvárosok őszi vasárnapjai, Budapest éjszakája szól*) Azonban a megújulást hozó, A Minden-Titkok versei kötetben (1910), *Az Isten-kereső lárma*, kivált pedig *A pócsi Mária* megtérést hirdető ujjongása ismét az akusztikus harang-motívumot érzi a megváltásélmény alkalmas érzékeltetőjének. A „szüzetlen és bűnös kálvinista" istenre találásában több, más felekezet liturgikus eszköztárából meríti a képeket; a Mária-kultusz harangcsengéses processzióit idézi. Az üdvöt, a megtisztulást a „kicsi, móc harangok giling-galangja" hozza. „Szívem s őszi, száz diák-lelki emlék" ébred az örömhír érkeztén. „Óh, Mária, ma úgy zeng a szívem" csendül az evoé, s az utolsó sorok pedig a megérkezettség örömét a versen végigfutó harang-motívummal érzékeltetik: „Óh, Mária, Élet, giling-galang, / Áldással, hogy ma találkoztam véled."

Vitathatatlan, hogy a '10-es évek elején, így majd A menekülő Élet-kötetben (1912) éri el a harang-képzet (a társmotívumokkal erősítve) küldetésének valódi beteljesülését. 1911-ben Adynak több „harangos verse" jelenik meg a Nyugatban. A kötet szerkesztésekor Ady (Földessy)

most sem veszi figyelembe a versek kronológiáját, sőt inkább mintha a csoportosítással is „felvezetni" kívánnák a motívum igazi kibontakozását.[188] A *Kis, karácsonyi ének* a gyermekversek naivitásának hangján szól, és tudatosan emlékeztet a fiatal Ady népies dalaira (*Itthon; Karácsony*). Így is használja, mintegy díszítőelemként a harang-képet: „Tegnap harangoztak, / Holnap harangoznak, / Holnapután az angyalok / Gyémánt-havat hoznak". Látszólag csak a zárójelbe tett, utolsó versszak leplezi le a stílusjátékot: „(Így dúdolgattam én / Gyermek-hittel,...)". Bántó, hogy tankönyvek, antológiák gyakran a befejező szakasz nélkül közölték.

Ebben az időszakban született a már idézett, *Köszönöm, köszönöm, köszönöm* című vers. Valódi, az *Új s új lovat*hoz hasonló ima ez, melyben a fennköltség a harangzúgással is rokon auditív érzékelést asszociál. De a motívum fejlődése szempontjából már kiemelt helye van a pár hónappal későbbi, a kötetben viszont az *Elszállnak a lepkék* és a *Félrevert harangos napok*at előző, *Az Istennek viselőse* c. műnek. A költemény az Isten-szimbolika használata ellenére sem ún. „istenes vers". Valójában az önmitizálás egyik megjelenése, és szoros rokonságot mutat a *Félrevert harangos napok*kal és a *Rázd meg szívedet*tel is. A motívum kiérlelt voltának bizonyítéka ez a mű. Itt is A pócsi Mária képeihez hasonlóan használja az akusztikus lehetőséget. Emlékeztet a nekünk most ismét fontos, Az aló csók-palota víziójában feltűnt „tűzharang-szív" azonosításra: „S mint tűzharang, úgy csendül, úgy kong, / Úgy ver a szíved." A „harsány", a „(nagy volt az ára)"-élet dicsőségét, a vész kikiáltását és a szembefeszülés gyönyörűségét zengik a sorok:

Ez a kongatás (még nincsen vége)
Véres és üszkös gyönyörűsége

[188] Ady valódi „kötetköltő", a könyvei szerkesztését igen fontos alkotómunkának tekinti. Különösen igaz ez A menekülő Életre. Ő adja a Szomorú ódák valakihez ciklus címét is. Ld.: Földessy: i. m., 158.

Dacomnak, mely még néha lobban
S fülemnek, mely *tűzharangot* hall:
Bim-bum, bim-bum,
Rángassuk hát: ki tudja jobban?
(Az Istennek viselőse)

Úgyszintén A menekülő Élet, Harc és halál ciklusában szerepel az *Elszállnak a lepkék.* A vers fásultságot, kiábrándultságot közvetít, és az elmúlás, az „este-várás"-érzet hangulatának rezignált kifejezőjeként, de ismét megjelenik, bár háttérmotívumként, a kép: „S már készítjük gyors füleink / Esti harangozóra."

Valóban hangsúlyos és lényegi funkciója már a *Félrevert harangos napok* című versben lett. Fontosságát a szakirodalom többször aláhúzta.[189] Király István írja a korszakról: „S feltűnik a versekben, mint önstilizáció, a harang-motívum."[190] Ahogy láttuk azonban, már létezett a téma, a motívum előbb is, és az önstilizációra is találtunk példákat. Igaz viszont, hogy ebben a versben, de különösen a *Rázd meg szívedet*ben a kép valódi kiteljesedését konstatálhatjuk. Egyetértünk Királlyal a következőkben: „Jelképpé változott a falusi emlék: az ember lett harang, ki ösztönzött, hívott, másokért beszélt."[191] A félrevert harang a vészt, valójában magát a létet jelképezi szimbolikus erővel. Olyan mítoszi, víziós, a valóságon kívüli megjelenítése az önpusztító életakarásnak, melyhez tudatosan rendelődik a harang motívuma. Király ezt így fogalmazza: „... a Nihil máglyáján égő, s a rettegés félrevert harangjait halló, magányos élet paradox életigenlése."[192]

A második szakaszát idézzük, amely az önmegszólításban mintegy sűríti Adynak az ekkorra szinte állandósult negatív életérzését, egyben az attól való menekülési vágyát:

---

[189] Földessy: i. m., 178.; Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka... Pallas, Bp., 1928. 183, 214.
[190] Király István: Ady Endre II., Magvető, Bp., 1972. 302.
[191] I. m., uo.
[192] I. m., 252.

Neked a tűzvész már az élet.
A félrevert harangos napok,
Kínok, tébolyok és haragok,
Végső szándék, hamvadás-hajnal
S jaj neked, ha elfogy a fájás,
Lobogj, égj, fájj, mert másképp véged.

Adynak az igazán kiemelkedő, ha úgy tetszik „kulcsverseit" olvasva, gyakran találjuk meg közelükben, vagy rájuk távolabbról utalva azok párdarabját, kiegészítőjét, esetleg éppen az ellentétes tartalmú pandanját. Van, hogy más gondolat, esetleg az „ellenmítosz" hordozói azonos vagy hasonló motívumok is egyben. Gondoljunk az egymással feleselő, mégis oly rokon két Ady-versre, *Az eltévedt lovas*ra és az *Új s új lovat*ra. A kiegészítő jellegre példaként említhetjük *A csodák esztendejét*, *A csodák föntjén*t, majd kiteljesedésüket, az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* látomásos képvilágát. Hasonló a tartalmi rokonság a fent részben bemutatott vers, a *Félrevert harangos napok* és a *Rázd meg szívedet* esetében is.

Magának, a korábban már egészében citált műnek több alapos elemzése született. Ezek közül kiemelkedik Barta Jánosnak a sokoldalú megközelítése[193] és Földessy Gyula már hivatkozott, a „tartóoszlopokat", a szimbolikus képeket felfejtő részletes vizsgálata. Ebben nevezi joggal a költeményt „az Ady-életmű alkotási folyamatának legközepén álló monumentális versnek".[194] A szimbólumok kibontását célzó elemzését követően maga is érezteti, hogy az analizálás egyszersmind profanizálja a művet. Mi is valljuk (nemcsak ebben az esetben), hogy a szükséges „boncolás", különösen az ilyen és hasonló alkotások esetében, a vers mitológiájának „racionalizálásával" bomlasztja is a vízió összhatását. Igaz tehát, hogy az elemzés szegényíthet is. A Rázd meg szívedetre szintén áll Király Istvánnak Ady, Új s új lovat című hasonlóan mítoszi művére

[193] Barta János: A lángelme gesztusai, i. m., 207–208.
[194] I. m., 179–181.

vonatkozó megállapítása: [az analízis] „A látomást oldva, eltereli egyben a figyelmet a vers lényegéről: a képi szerkezet középpontjában álló, jellemezni kívánt lírai hősről, az ebben a különös mítoszi világban nyargaló – a mi esetünkben, a vészharangot kongató – emberről."[195] – Célunk azonban most sem az új elemzés készítése, hanem egy motívum fejlődésében a beérkezési pont kimutatása. Így Barta János igazának motivikus szempontú alátámasztása is. Annak láttatása, hogy valóban Ady alapfontosságú kulcsverséről van szó. Egy mítosz kibontakozásáról, az Ady-szemlélet példájáról, amit Balázs Béla így jellemez: „... a belső vagy külső dolgokat tőlünk független, hangulatunktól sőt létünktől is független valóságnak, démonikus örök hatalmaknak látni."[196]

A saját mítoszi világát teremti meg itt is Ady, a belső világ leképezésére keresi és találja meg képeit, szimbólumait. A *Rázd meg szívedet*ben több, már kiérlelt költői képet használ. Témái és eszközei így – ahogy megállapíthattuk – nem váratlanul bukkannak fel, nem egyszer szólalnak meg. A víziót megjelenítő szimbolikus motívumok: Titok; Élet; Menny; Én; Isten és az itt főmotívumként használt *harang*-szív (-vészharang) külön-külön is, és egymást kiegészítve részei egy mítoszi világlátásnak és az azzal összefüggő mitikus önszemléletnek. Ennek kifejezésére hivatottak születésükben és – mint láttuk a harang-kép esetében is – kiteljesedésükben.

Befejezve a Vörösmarty-víziókhoz mérhető műalkotás motívumszempontú bemutatását, ismét Barta összegző megfogalmazását idézzük egyetértően: „...a Rázd meg szívedet [az a vers, amelyet] én Ady belülről kifejtett expanzív totalitása egyik fő dokumentumának tartom. Saját nagy szenvedélyeiből, fantáziája lobogásából, tárgyiasan-

[195] Király: Intés az őrzőkhöz, Ady Endre költészete a világháború éveiben 1914–1918. 2. kötet, Szépirodalmi, Bp., 1982. 275–276.
[196] I. m., 106.

fantomszerűen ködlő kivetítéseiből, vágyálmaiból világot épít, saját konfliktusait világméretű erők küzdelmévé nagyítja föl, hiteiből viharokat kavar."[197] – A verssel tehát megnyilatkozik egy Ady-mítosz, melynek létrejöttéhez szükség volt a harang-motívum szimbólummá érésére is. Felnőtt az eszköz az életérzéshez, a mítoszi világlátáshoz.

Egy motívum nyomon követése volt a célunk. Eljutottunk a harang-kép megformálásának, használatának vitathatatlan csúcsához. Ady talán tudta is, hogy ez az a hely, ahol akkor a legtöbbet „kilicitálhatott" a kép lehetőségéből. Nem ejtette azonban el végképp. Előkerül még, és szerepe lesz más kulcsmotívumok mítoszi eszközként való használatának fölerősítésében. Így szüksége lesz rá, méghozzá igazán frekventált textusban. A kép ugyanis megvillan a Ki látott engem? -kötet (1914) prológjában is. A világban és önmagában is kétkedőn használja az önszimbólumot. Visszautal ekkor az évekkel korábbi szemléletre, tettvágyra, és felélesztí a *szív-harang* képzetet:

Szívem vajjon nem szent harang verője?
Vagyok csakugyan dühök keverője?

Választ nem várva sorjáznak a retorikus kérdések a költő fájdalmas igazának tudatát hirdetve. –Egy év múltán, a háborús készülődés félelmes és feszült várakozásában születik már a víziós látomásosságában a vizsgáltakkal igen rokon, nagy Ady-vers, a *Torony az éjszakában* (Nyugat, 1914. aug. 16. – szept. 1.). Ady Lajos így emlékezik az ihletés körülményeire: „Mindennapi témánk a közelgő háború lehetősége és várható következményei voltak. Ennek a várakozó, tépelődő hangulatának termése a Torony az éjszakában verse is, amely július derekán, egyik holdfényes estéjén fogant."[198] Lábjegyzetben hozzáfűzi: „Érmindszenti lakásunk udvaráról s magának Bandinak a szobájából is a fehérre meszelt

[197] Barta János: Vázlat Ady arcképéhez, i. m., 171.
[198] Ady Lajos: Ady Endre, Amicus kiad. é. és h. nélkül [1923.] 196.

református toronyra volt kilátás." – Realitás tehát a falusi környezet. Természetes, hogy a méltatlanul keveset idézett novellákban[199] is megjelent a miliő. Szempontunkból a legfigyelemreméltóbb közülük – a torony-harang motívumot használó – *Az új harangok* című. (Budapesti Napló, 1908. máj. 17.) A valós helyszín természetesen azonos a dolgozat elején említett, *El a faluból* világával. Tudjuk azonban, hogy Ady költészete sem értelmezhető soha hagyományos élménylíraként. Megjegyzi Király István is: „Ez az életrajzi eredet távolról sem meríti ki azonban képzet tartalmát. Szükségszerűen együtt csenget vele mindaz az érzés, hangulat, gondolat, amely hozzátapadt a történelem során a torony képéhez."[200] Pontosan kell látnunk ugyanakkor, hogy a verset az Ady-líra jól ismert motívumai lendítik előre. Benne él – itt kiemelt szerepben – a *torony*-motívum szintén régóta érlelt változata. Mellette pedig a másik hasonlóan fontos Ady képzet, a *Hold* kap vezető szerepet. Elemzésében Király a két motívum ellentétét hangsúlyozza. Így – szerinte – a torony a valóságelemek hordozója, míg a holdban az idill jelenítődik meg.[201] Érdemes azonban felfigyelni most is, az itt ugyan kisebb hangsúlyt kapó, de az Ady-oeuvre-ben komoly előélete okán is jelentős, harang-motívum jelenlétére. Lényeges elem ez azért is, mert mindkét főmotívumnak a harang a kísérője. Sokrétű alkalmazhatósága predesztinálta e víziós képek egybefogására és az Ady-világ hangulati töltésének megjelenítésére, továbbá mintegy az ellentétes képzetek „összebékítésére" is. Mert, bár a torony

Harangjait állatja némán
S az Istenének, kinek háza,
Nem üzen,

---

[199] Ady novellisztikája jelentősebb, mintsem hogy egyes darabjait „csak" a versek valamiféle prózai előképének higgyük. Schöpflin Aladár kijelentése meggondolkodtató: „A stílus természetességének dolgában nincs a kortársak közt egy se, aki legyőzné Adyt." In: S. A.: Ady a novellaíró. Válogatott tanulmányok. Szépirodalmi, Bp., 1967. 395.

[200] Király: Intés... 2. 95.

[201] I. m., 97.

Mégis:

A harangok, a még álmodók,
Össze-kondulnak.

Ady így fejezi be a verset: „Csak a Hold fog tovább döcögni, / Mint majd a Föld is, ember nélkül / S a világ / Holdfényes torony-romok fölött / Mégis megbékül."

Fontosságuk miatt idéztük a témánkhoz csak részben kapcsolódó utolsó versszakot is. Az ember nélküli világ, a téren és időn kívüli képek, a magyar irodalom régi reminiszcenciáit élesztik. Egyben pedig motivikusan előremutatnak az *Ember az embertelenségben*, az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* mítikus káprázataira. Előzik Ady vitathatatlanul legjelentősebb, utolsó korszakát: háborús líráját.

Ezekben az években elhalkul, majd szinte eltűnik a harang-képzet. Átadja helyét a kort és Ady belső mítikus világlátását más formákkal kifejező, talán kevésbé retorikus, képi eszközöknek. A költő kitapintható útkereséseiben esetleg lehetett volna még megújulása. Fontos része azonban az így is az egész életműnek. Bizonyítja ezt kapcsolatrendszere, folyamatos és tartalmában végig bővülő használata, korára és a későbbi alkotásokra tett hatása.

Nagy László szavait idézem végezetül: „*Árva harangok nincsenek, csak árva költők.*"

3. „A Nap korán-kelt Holdja, én"

Ady Endre Hold-motívumáról

„Ezüst sötétség némasága
holdat lakatol a világra."
(József Attila)

„Gálás, vasárnapi nép" vagyunk. Számontartjuk az „emlék-ünnepeket". Sokszor vizsgáztunk már rosszul, mikor az élet Ady-mértéket kért számon. „De ha mégis?" – idézzük reménykedve a költőt, és életművébe kapaszkodva indulunk meglelni Ady s, ami azzal szinte azonos, magyarságunk helyét a „globálisba" fordult 21. században.
2006-ban az Új versek megjelenésének centenáriuma, majd a költő születésének 130. évfordulója, 2008-ban a 100 éves Nyugat teremt alkalmat eszmecserére Ady Endre életművéről. Nem egyszerűen irodalomtörténeti, líratörténeti helyének, hanem művelődés-, politika- és kultúrtörténeti szerepének újabb értékelésére is sort kellene kerítenünk. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán konferenciát rendeztek a magyar költészetet radikálisan megújító kötet kiadásának centenáriumán. Értékes munkákkal bővült az utóbbi időben az Ady-irodalom. De nem meglepő az sem, hogy szkeptikus nézetek is újólag hangot kapnak. Megszívlelendő *Kenyeres Zoltán* vélekedése: „Az értelmiség széttartó irányainak részletes mentalitástörténeti vizsgálata lenne képes megmagyarázni a mára kialakult helyzetet. A befelé fejlődés fenntartás nélküli örömét és Ady úgyszólván teljes dekanonizációját [...] Előrejutás? Egyelőre sajnos semmitől sem lehet várni."[202] Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a „hagyományos" irodalomtörténeti munkák örevendetesen szaporodtak, ide értve a

[202] Kenyeres Zoltán: Ady Endre és akiknek nem kell – töredékek, Kritika, 2006/9. 28–29.

műelemzést, a recepció- és kultusz-, valamint a motívumkutatás területét.[203] Magam is úgy gondolom, hogy az Ady-mű elmélyültebb értéséhez az ilyen dolgozatok adják a megbízható támpontot. Ezért vállalkozom ezekre a vizsgálatokra. Most Adynak „a maga művelődéstörténeti – kulturális aurája, képi hagyománya révén" *(Király István)*[204] jelentős, kutatói feladatként pedig izgalmas, soktartalmú Hold-motívumát, a „holdas verseit" kísérelem meg bemutatni. Összegezni szeretném az eddigi megközelítéseket és az eredményeket is. Alkalmasint bővíteni kívánom tudásunkat e meghatározó jelentőségű Ady-motívumról.

A Hold-képpel élők, a „holdas versek" megközelítőleg a költői életmű 4-5%-kát teszik ki. *Földessy Gyula,* Ady „poeta-adminisztrátora" harminchárom versét sorolja, melyekben a kép szerepet, vagy éppen jelentős helyet kap.[205] Természetes az, hogy nem törekedett a teljességre, de meglepő, hogy – bár a versekkel másutt ugyan foglalkozik – a fölsorolásban nem említi például a Beszélgetés a boszorkánnyal címűt, és igazán különös, hogy A Mindent hurcolva sem szerepel a fölsorolásban, amely versnek – mint igazolni szeretném – a Hold-képe igazi önszimbólum és a motívum egyik „beérkezési pontja" egyben. Változását a költő alkotta mítoszban-kozmoszban kell látnunk és értékelnünk. Nem felesleges talán itt bizonyos ismétlés, részbeni utalás a bevezetőre. (Bár az ott idézettek ismétlését kerülöm.) – Ady Endre költészete sokszor igazoltan teremtett sajátos „magán-mitológiát (szimbolikát)".[206] Kiemelt helye van benne a Hold-képzetnek. – A korai recepció már érzékeli a költő mitikus látásmódját, és a Vér és arany (1907), kivált pedig Az Illés szekerén (1908) kötetek megjelenését követően felhívja rá a figyelmet. A különböző

[203] Ld. Tverdota György: „Rákóczi, akárki, jöjjön valahára"; Földes Györgyi: Örök visszatérés: Nietzsche és/vagy Eliade. In: Iskolakultúra, 2006/7–8. 34–40, 41–46.
[204] Király: Intés... 2. 97.
[205] Földessy Gyula: Ady minden titkai, Magvető, Bp., 1962. 91–92.; Elemzésében átveszi: Szigeti Lajos Sándor: „Minden Egész eltörött" (A csonkaság verse). In: Modern hagyomány, Lord, Bp., 1995. 223.
[206] Ld. Wellek-Warren: Az irodalom elmélete, Gondolat, Bp., 1972. 282.

világnézetű, más-más esztétikai szemléletű, később oly eltérő utat járó ítészek ekkor egyetértően foglalnak állást. *Babits Mihály* 1909-ben így fogalmaz: „[Ady...] mindent valami sajátszerű, költői és élő világlátásban lát: mondhatni, saját külön mitológiája van. [...] Képei teljesen modernek, a saját benyomásain alapulók: éppen azért van meg bennük az a spontán, őszinte őserő, ami a legrégibb mitológiák képeiben."[207] *Lukács György* szintén 1909-ben írja: „Mitológia lesz az egész életből Ady verseiben. Egy egészen új magyar mitológia jött létre már a magyar versekben is."[208] Ugyanebben az évben vetette papírra *Horváth János* az 1910-es jelzéssel megjelent sorait Ady szimbolizmusáról értekezve: „...nem titkolhatom el, hogy az az ihletettség, mely ily látomásra képesít, a vallásos elragadtatással rokon őseredetű költőiség [...] az az emberi lélek, mely babonát, mítoszt, vallást, metafizikát teremt, melynek beszéde még évezredes hagyulás után is sejteti az első nagy hit gazdag, eleven színeit."[209] Ezek a nézetek előkészítik *Balázs Béla*nak egy évtizeddel később, Ady halálakor alkotott véleményét, melyben expressis verbis kimondja: „Ady a legtipikusabb és legnagyobb mítoszteremtők egyike a világirodalomban." Így folytatja: „Egy új magyar mitológia támadt Ady lelkében, de az atavisztikusan benne feltámadás, benne felfájás ébresztette elevenné." Később pedig: „...a szimbólum csak hordozója, kifejezője a belesűrűsödött hangulatnak, nincsen magában-léte, naív realitása. Nem mítosz."[210] A sajátságos szimbólum-felfogást most nem elemezhetem, viszont megállapíthatom, hogy az életmű mítoszi jellegű megközelítése mély nyomott hagyott a későbbi értelmezésekben, és más-más megfogalmazásban bár, de hűen kíséri máig az Ady-recepciót. Helye van *Szerb Antal*nál és *Révai József*nél,

[207] Ady (Analízis), Nyugat, 1909/I. 567. In: Babits Adyról, Dokumentumgyűjtemény (szerk.: Gál István), Magvető, Bp., 1975. 35.
[208] Lukács György: Ady Endre. In: Magyar irodalom – magyar kultúra, Gondolat, Bp., 1970. 47.
[209] Horváth János: Ady, s a legújabb magyar lyra. In: Tanulmányok, Akadémiai, Bp., 1956. 549–550.; Vö. Görömbei András: Horváth János Ady-képe, i. m.; Értékes adat: Horváth János: Ady (egyetemi előadás) ItK, 2004/2. 155–177.
[210] Balázs Béla: Ady mitológiája, Huszadik Század, 1919. aug. (Ady-emlékszám) 104, 106.

része *Halász Előd, Barta János, Rába György, Tamás Attila* Ady-szemléletének. *Eisemann György* szintén él vele, legutóbb pedig, az ő meglátásait is hasznosítva, *Földes Györgyi* munkájában találkozunk hasonló fölfogással.[211]

A „mitikus-mítoszi-mitologikus" kifejezések használata igen elterjedt a különböző művészeti alkotások jellemzéseként. Értelmezése azonban rendszerint esetleges és főként az egyes művek hangulatát igyekszik érzékeltetni. *Tornai József* aforisztikusan fogalmaz A három misztika című írásában: „A mítosz: archetipikus emlékeken alapuló őstörténet."[212] A lényegretörő, mégis leszűkítő definíció mellé a kiterjedt szakirodalomból, irányadóként most is a *René Wellek – Austin Warren* szerzőpár átfogó meghatározását idézem olyanként, amit az Ady-mű értelmezésekor is gyümölcsöztethetőnek tartok: „A »mítosz« [...] olyan terület fölött lebeg, amelyen a vallás, a folklór, az antropológia, a szociológia, a pszichoanalízis és a szépművészetek osztoznak." – írják. Majd *Giambattista Vico*ra hivatkozva folytatódik a fejtegetés: „...a »mítosz« ..., miként a költészet, az igazság egyik fajtája, illetve egyenértékű az igazsággal, nem riválisa, hanem kiegészítője a történeti vagy tudományos igazságnak. [...] Az irodalomelmélet szempontjából a fontosabb motívumok talán a következők: a kép vagy ábra, a társadalmi tartalom, a természetfölötti (nem naturalista vagy irracionális) elem, az elbeszélés vagy történet, az archetipusos vagy egyetemes minta, időtlen ideálok időbeli eseményekként való szimbolikus megjelenítése, a programatikus és eszkatologikus szempont, a misztikus aura. A jelenkori gondolkodásban a mítoszra való hivatkozás a felsorolt mozzanatok közül bármelyikre vonatkozhat, s többre is kiterjedhet."[213] Ady-lírájának mítoszi elemeit hangsúlyozó elemzők a kifejezést a fenti értelmezések

[211] I. m.
[212] Tiszatáj, 2002/3. 45.
[213] I. m., 283–284.

valamelyikében használják. A fogalmat pedig – mint Balázs Bélánál láttuk – rendszerint összekapcsolják a motívummal és a szimbólummal (szimbolikus motívum). A már sokak által definiált motívum (szimbólum)-fogalomhoz megkerülhetetlenül kapcsolódik a *téma* és a *motívum* megkülönböztetésének problémája.[214] A kettő olykor egymást fedő, többnyire azonban egymástól nagyon is elválasztandó kategória. Ady esetében pl. már Földessy Gyula ún. „motívum-rendjei", „konkordanciái" kapcsán is élesen fölvetődött a különbségtétel szükségessége.[215] A két kifejezés értelmezésének ellentmondásaira, a következetlen használatra hívom fel itt a figyelmet. Megjegyzem, hogy a polémia a kérdésről nálunk, a közelmúltban főként a József Attila-szakirodalomban bontakozott ki. *Tverdota György* lépett föl ugyanis a motívum-fogalom indokolatlanul túlzott kiterjesztése ellen, és általánosságban a 'téma' szakszó használatát javasolja a művekben ugyan ismételten felbukkanó, azonban motivikus, egymásra utaló jellemzőket kevéssé mutató vershelyzetek, szituációs hasonlóságok megnevezésére.[216] Egyetértek véleményével, amit József Attila költői életművét vizsgálva így összegzett: „A sokféle (ha nem is tetszőleges) nyelvi formát öltő konstans témától célszerű megkülönböztetni a szorosabb értelembe vett motívumokat, azokat a megszilárdult nyelvi formációkat, amelyek bizonyos elemeikben többször változatlanul visszatérnek, más részeikben alkalomról alkalomra variálódnak. Olykor a fiatal költő rátalál olyan szerencsés formulákra, amelyeket szinte változatlanul beépíthetett érett darabjaiba. Gyakoribb azonban, hogy a visszatérő motívumok formailag csiszoltabban, tartalmilag elmélyültebben bukkannak föl újra, akár többször és többféle változatban. [...] Fontosabbak azok az esetek, amikor a korán kialakított motívum későbbi visszatérései

[214] Ld. a tárgyban: Papp István Géza: „Ha most húznád meg harangját szívednek..." Ady Endre harang-motívumáról, e dolgozatban előbb.
[215] I. m., 337–338.
[216] Tverdota György: A tizenkettedik, Korszerűtlen elmélkedések József Attila Eszmélet-ciklusának XII. verséről, A Tiszatáj Diákmelléklete 2002/április (83.) 10.

során előre kiszámíthatatlan módon, gondolatilag rendkívüli mértékben elmélyült, tehát a forma lényegi változatlanul hagyása mellett a formai elem jelentésszerkeztében ment végbe döltő változás."[217] Az „immanens líratörténet" *(Szigeti Lajos Sándor),* azaz a téma- és motívumkutatás munkálataiban kulcsfontosságú a téma motívummá (szimbólummá) érésének a folyamatát vizsgálni, esetleg a „váratlan" minőségi változás pillanatát kimutatni. Tartok tőle azonban, hogy az utóbbi esetet bizonyíthatóan deklarálni, horribile dictu a fordulatot jelentő egyetlen alkotást megjelölni, Ady esetében is, igencsak kétes kimenetelű vállalkozás volna. A látványos, de könnyen megkérdőjelezhető „eredmény" magának az életmű egészének önkényes megbontását eredményezhetné. Ugyanakkor az alkotói processzus művészi sajátságainak aligha végérvényesen feltárható, sokténye zős, szinkron és szimultán asszociációs jellegét egyszerűsítené megbocsáthatatlanul. *Gintli Tibor* az Ady-mű „újrafelfedezésének" lehetőségét a viszonylag kisszámú mű kiemelésével gondolja elérni.[218] (Klasszikus példái lehetnek talán Illyés Gyula, Füst Milán megjegyzései.) Noha ő Kenyeres Zoltán könyvével[219] polemizál, én most *Kis Pintér Imré*t idézem ellenpontul és egyetértően, aki Babits, Hatvany Lajos, Németh László nyomdokait követve állítja: „Az Ady-mű belső egysége az, hogy a képzetek, motívumok, szimbólumok stb. ebben a költészetben szerves egészet, teljes világot alkotnak, s hogy ennélfogva minden formaelem sajátos pozícióértékekkel is rendelkezik, feltételezi az egész kontextust. [...] Az Ady-mű rendje, logikája egyben egy lírai életmű *története* is." (Kiemelés az eredetiben.)[220] A fentiek alapján is szükségesnek érzem Ady motívuma forrásvidékének földerítését, a kibontakozása (esetenkénti kötődéseinek) folyamatának nyomon követését.

---

[217] Tverdota György: József Attila, Korona Kiadó, Bp., 1999. 15, 16.
[218] Gintli Tibor: Ady beszédmódja az istenes versekben, Iskolakultúra, 2006/7–8. 29.
[219] Kenyeres Zoltán: Ady Endre, A modern romantikus, Korona Kiadó, Bp., 1998.
[220] Kis Pintér Imre: Adyról dióhéjban, idegeneknek, Jelenkor, 1988/1. 27. In: Esélyek, Ady Endre (Pályakép-kísérlet), Magvető, Bp., 1990. 233–269. i. h., 259.

Nyilvánvaló, hogy Ady Hold-(témája), -motívuma sokfajta életélményből is táplálkozik, és vitathatatlan az is, hogy nagy elődök műveire alludál, s mint írtam, számos művelődés-, kultúr- és líratörténeti előzmény bázisán építkezik. Egy csupán közöttük Edgar Allan Poe lírája.[221] Hasonló korélményről, „lelki-alkati" (Halász Előd) rokonságról van szó elsősorban, s nem föltétlenül direkt hatásra kell gondolnunk, bár esetenként az is okkal valószínűsíthető. Filológiai adatokkal igazolható, hogy Poe-nak a hold-képzetet a hangulatfestésnél sokkal nagyobb nyomatékkal alkalmazó művei benne éltek a kor irodalmának miliőjében, így ihletforrást jelenthettek a fiatal Adynak is. (Esti csillag, Strófák, Tündérország, Ulalume, Helénához II. stb.)[222] Az Ady költemények képi- és érzésvilága azonban legtöbbször az Eldorádó című versének ezeket a sorait idézi fel: „»Ott messze túl, / A Hold kigyúl, / Az Árnyak Völgye vár ott. / Vágtass el, el.« / Az árny felel / »S eléred Eldorádót.«" (Kosztolányi Dezső újraköltése) Ady ló/lovas motívumának hangulati töltése, holdas tájainak sejtelmessége sem véletlenszerűen emlékeztet az amerikai költő látomásos verseire (Jó Csönd-herceg előtt, Az eltévedt lovas, Vágtatás a Holdnak stb.).

Tudjuk azonban, hogy a Hold-téma, archaikus motívum, szimbólum szinte bizonyosan azonos korú az emberi kultúra hajnalával. Az ezüstösen ragyogó égitest a kezdetektől igézően hatott a művészetekre is. „Magában a Hold az (át)változás, ismétlődés, növekedés és fogyás, halál és újjászületés, illetve újrakezdés jelképe. A Nappal együtt a legrégibb idők óta tisztelt égitest. [...] A Naphoz való viszonya határozza meg szimbolizmusát is. Méretre egyforma nagynak látszik a kettő, de a Hold ritmikusan változtatja

[221] Az összevethetőség kérdéséhez ld.: Halász Előd: Nietzsche és Ady. Második átdolgozott kiadás, Ictus, Szeged, 1995. (Danubia, Bp., 1942.)
[222] A Poe-kultuszról ld. Elek Artúr: Edgar Poe, Nyugat kiadás, Bp., 1910. 26–27.; Ld. még az Ulalume című vers elemzését: Karátson Endre: Asztralte-Diana-Psziché, in: Baudelaire ajándéka, Jelenkor, Pécs, 1995. 190–217.

alakját, s nincs saját fénye, a Naptól nyeri." (Jelképtár)[223] A Szimbólumtár vallás- és művelődéstörténeti szerepéről szól és kiemeli: „A Hold különböző fázisaihoz kapcsolódó jelentések (újhold: kezdet, születés; telihold: beteljesülés, felnőtt kor; fogyó hold: hanyatlás, öregedés; növő hold: erősödés, növekedés; a holdfogyatkozás pedig halált, megsemmisülést jelent) számos kultúrában fellelhetők."[224] *Szörényi László* tanulmánya, A humoros elégia Arany János Visszatekintés című létösszegző versét elemzi. A képanyagát vizsgálva az európai irodalom „hold-költészetét" tekinti át. Rámutat, hogy az álom és a halál Homérosznál megjelent testvérisége az árkádiai Endümion történetben kapcsolódott össze a hold-képzettel. Idézi Goethét, Baudelaire-t. (Itt emlékeztetek még Verlaine közismert Holdfény című versére és a „belgákra": Maurice Maeterlinck, Émile Verhaeren műveire stb.)[225] Szörényi utal Poe lírájára is. A magyar „hold-költészet" első klasszikusaként Ányos Pált említi és felhívja a figyelmet a téma megjelenésére Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Kölcsey műveiben, valamint további előfordulásaira Aranynál. Bőséges hivatkozása a nemzetközi szakirodalomra a további áttekintést itt szükségtelenné teszi.[226] A közvetlen magyar elődök közül Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula lírájára emlékeztetek csupán és természtetesen Vajda János csillag-Hold megjelenítéseire.[227]

Ady Hold-képeinek a forrásvidékét részben tehát itt is megleljük, de érdemes emlékezni *Tamás Attila* megjegyzésére, amit Ady, Kocsi-út az éjszakában című verse kapcsán tett: „A hold amúgy is magában hord

---

[223] Jelképtár, szerk.: Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadán György, Helikon, Bp., 1995. (5. kiad.) 95.

[224] Szimbólumtár, szerk: Pál József és Újvári Edit, Balassa Kiadó, Bp., 1997. 208–209.

[225] Vö. Ady Endre: A belgák című prózai írása. Budapesti Napló, 1906. aug. 15. In: Ady Endre az irodalomról, szerk.: Varga József és Vezér Erzsébet, Magvető, Bp., 1961. 160–162.

[226] Szörényi László: „Álmaim is voltak, voltak...", Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról, Akadémiai, Bp., 2004. 171–174.

[227] Ld. Tábor Ádám: A szomorú és az egyenes csillag, Vajda János és Ady Endre kozmo-misztikus költészetéről, győri Műhely, 2006/5. 64–66.

valami önmagán túli jelentést lelkivilágunkban..."[228] Az induló Ady költészetének (Versek, 1899; Még egyszer, 1903) – mint Kenyeres Zoltán fogalmaz – „nyelve, ritmikája, képkészlete a korabeli verses köznyelv két nagy áramlata közül a népies dalimitációhoz áll közelebb". (A másik „a városias slágerimitáció".)[229] Az Új versek (1906) összeállításakor azonban biztos kézzel kiemelte az „átmenet kötetből" (Kenyeres Z.), a Még egyszerből a hat legjobb verset. Szempontunkból érdekes lehet A könnyek asszonya – bár újra nem közölt – első strófája, melyben hangulatfestő elemként szerepelnek a sorok: „Ott hömpölyög holdfényben a folyó, / Tengert keres, rejtett, sötét vizűt, / Két remegő, bús árny úszik azon: ..." Említendő, hogy az 1903-as kötetben, a Dankó című versben jelenik meg szintén hangulati elemként a „holdas" jelző, hasonlóan romantikus reminiszcenciákkal: „Tele van a szívem... Holdas enyhe éjjel" stb. Ez a gyakran előadott darab a híres szegedi cigányprímást köszöntötte 1900-ban.[230] E korai költői korszakában Ady maga is érzi verseinek formai hiányosságait. *Bóka László* fölfigyelt ilyen értelmű önreflexióra például a Misztérium című versében: „Csak az a mély és szent igazság, / Amit magába rejt a lélek, / Idétlen semmi, játszi hívság, / Amit leírok, elbeszélek."[231] – Valóban kevés jel mutat akkor az invenciózus költői vénára, és nem érezzük azt még az Új versekben megjelentetett, a Jehan Rictus strófáiból című átköltésekben sem.[232] Vannak ugyan a versben nagybetűs szimbólumok (Kiméra, Titkom, Sorsom stb.), de inkább csak a századvég hagyományaként, semmint valóban adys nóvumként. A holdképzet is feltűnik itt hasonló eszközként: „Úgy kél föl bennem, mint

[228] Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig, Debrecen, 1998. (2. kiad.) 119.
[229] Kenyeres Zoltán: Ady Endre, i. m., 11.
[230] A versről: Péter László: Ady nálunk, Somogyi-könyvtár kiad. Szeged, 1977. 11–16.
[231] Bóka László: Ady Endre élete és művei I. Akadémiai, Bp., 1955. 199–200.
[232] Vö. Tóth Árpád: Ady költészetének viszonya elődeihez és a francia modernekhez, Nyugat, 1919. febr. 16. – márc. 1. 351–361.; Korompai H. János: Ady Baudelaire-fordításai, ItK, 1977/4–6. 622–636.; Utóbb: Szegedy-Maszák Mihály: Ady és a francia szimbolizmus, in: Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, Anonymus, Bp., 1999. szerk.: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, 106–107.

nyáreste Holdja, / Úgy lobog, mint a fáklya csodafényben, / Ő az én lelkem lobbantó koboldja." (Igaz ugyan, hogy érzékelünk halovány előképet a sorokban, ami nagy átalakulás után majd A Mindent hurcolva [1914] záró strófájában köszön vissza.) Mégis Komjáthy Jenőre emlékeztet a forma, és a képek majdani jelentőségére csak a kiteljesedett életmű ismeretében figyelhetünk föl.[233] De a mű romantikus és szimbolista jellege vitathatatlan és Ady „magán-mítoszának" csírái is kiütköznek helyenként. Tamás Attila figyelmeztet idézett könyvében arra, hogy a költő „»Mitológiája« mindvégig megőrzi a romantika bizonyos elemeit." Hasonlóan vélekedik a motívumairól is, ugyanakkor jelzi, hogy valamelyest az szürrealizmus felé mutatnak azok, s az európai modernitás tablóján is figyelem reméltó helyet érdemelhetnek ki.[234] Erősen romantikus (szentimentális) jegyeket visel még a Vér és arany kötet több költeményének holdas témája. Háttér vagy „kellék"-motívum lesz pl. a Közel a temetőhöz „Holdas éjen" szintagmája. Erőteljesebb metafórát hoz a Nap-Hold kötődésre a következő sorokban: „A Nap húga, zöld szemű lány, / (Kit imádnak álom-vitézek) / Megszánt egy holdas éjjelen / És megigézett." (A platán-fa álma) Ugyanebben a ciklusban (A Halál rokona) szerepel a jeles szavalati darabbá lett, a Sírni, sírni, sírni. A „Fázni holdas, babonás éjen"-sor jelzői a víziós-mitikus miliőt erősítik hatékonyan. Az ős Kaján-ciklus pedig már valóban bővelkedik a vizsgálandó képnek az előzőekhez képest újszerű változataiban. Az egyes darabok elemzése most nem feladatom. Utalok rá csupán, hogy a két, az alkotás folyamatát is megjelenítő vers, az Özvegy legények tánca és a Jó Csönd-herceg előtt címűnek több jelentős, a teljes Ady-mű megítélése szempontjából is irányadó elemzése ismert. Nem egy vizsgálat értékeli a kötetet Ady „legjelentősebb gyűjteményének".[235]

---

[233] Ld. Németh G. Béla: A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez (Nyelvi és stílusproblémák), in: Mű és személyiség, Magvető, Bp., 1970. 542–582.
[234] Tamás Attila: Költői világképek... i. m., 120–124.
[235] Szegedy-Maszák Mihály: Újraolvasó, Ady Endre, i. m., 108.; utóbb: Veres András: Ady szimbolizmusának kérdéséhez, Iskolakultúra, 2006/7–8. 5.

Megértve elfogultságukat, azt mégis túlzónak gondolom. Ugyanis, ami igaz lehetett Babits és Horváth János számára idézett munkáik írásakor, még 1909-ben, az, már a későbbi életmű ismeretében, nehezen tartható álláspont. Helyesnek vélem azonban, hogy Kenyeres Zoltán a „kibontakozás" kezdeteként tárgyalja a Vér és arany kötetet.[236] *Halász Előd* említett, 1942-es dolgozatában igen érzékenyen mutatja be Ady dramatikus „alkotó-mítoszának" fő vonásait. Nietzschével rokonítja és a motívumot, a „Hold fehérségét", „ezüstös hidegségét" a tett, az alkotás, „minden élet ellentéteként" jellemzi rendszerint az Ady-versekben.[237] Van azonban másjellegű metaforikussága is a hold-alkotás kapcsolatnak. Részben a Jó Csönd-herceg előtt is felveti, az Özvegy legények tánca pedig erősíti azt a nézetet, hogy a Hold, a holdfény meg is teremtheti az alkotáshoz, a mű létrehozásához alkalmas „szerencsés körülményeket", „a különleges kondicionáltságot". Erre is utalnak a „Bolond és fehér valahány. / Lesik a szent, tavaszi Holdat"-sorok és A platán-fa álma „Megszánt egy holdas éjjelen" ezt is jelentő, nem pusztán hangulatkeltő szókapcsolata.[238] Az Özvegy legények tánca hold-képzete többjelentésű, szimbólumértékű metafora. A zaklatottsággal, félelemmel és a vibráló feszültséggel szemben reménybeli megnyugvást hozó ellenpontot is képez, így a majdani, a Torony az éjszakában (1914) Hold-képét is preformálja. A másik vonulata pedig, talán a Bolond, halálos éj Hold-megjelenítésével jellemezhető kép hangulati indítása, majd a háborús korszakra, az Emlékezés egy nyár-éjszakára (1917)' című versben „megfestett" fenyegetően „csúfolódó" égitest ellenséges jegyeit hordozza dominánsan ugyanebben a motívumban. A Jó Csönd-herceg előtt sorait valóban a hangulati ambivalencia jellemzi: „Holdfény alatt járom az erdőt... // Óh, jaj, nekem, ha elnémulnék, / Vagy

[236] Kenyeres Zoltán: Ady Endre, i. m., 30–34.
[237] Halász Előd: i. m., 59–92, 169–173, 230.
[238] Ld. Balogh László: Mag hó alatt, Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe, Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 45–46, 51.

fölbámulnék, föl a Holdra:" De a Király István megjelölte „kettőség" (halál-szerelem) valójában – mint látjuk majd – még számos tartalmi jeggyel gyarapszik a későbbiekben.[239] Fontos *Rába György* megállapítása: „A hold képzete itt már a romantikus rekvizitum jelentésárnyalatával bővült." Az értelmezést, mely szerint a „...fölbámulnék, föl a Holdra" a lemondást jelenti az ábrándokról és az mintegy fizetség, „ár" az életért, a létezésért, nehéz elfogadni.[240] Véleményem szerint a metafora egyrészt az elnémulás rémképét erősíti, de jellemzőbben inkább a kor ún. „stílromantikájához" való kapcsolódás („holdfalók, ködevők") elvetését, követésének képtelenségét demonstrálja. Az Özvegy legények... pedig valóban kulcsfontosságú lehet a Hold-motívum, -szimbólum értékelése miatt is. Eisemann György Ady mitológiáját elemezve fontos példát lát benne a görög mitológia Hold-animájának ébresztésére és előképét a későbbi Ady-művekben megjelenő változatoknak. Bemutatja, hogy a Hold női elem volta, az idő lunáris jellege, valamint a Nap-Hold szakralitása („szent Hold") ad kulcsot a szimbólumokhoz.[241] Fölfigyeltek Ady költészetének görög mitológiai reminiszcenciáira korábban is. Ismét említem Balázs Béla írását és figyelmeztetek *Féja Géza* napjainkban ritkán idézett, Ady Endre végrendelete című tanulmányára, amelyben ezeket a sorokat olvassuk: „A görögség Európa immár önkéntelen s természetes öröksége, Ady pedig élni tudott ezzel az örökséggel. A késő Ady, a meditáló Ady mítoszt teremtett »görög módszerrel«, tehát az ő mítosza egész szellemének szárnyalóbb »korszaka« új egységbe szabadulása."[242] Eisemann *Kerényi Károly* munkáira, mítosz-értelmezéseire alapozza

[239] Király István: Ady Endre I. Magvető, Bp., 1972. (2. kiad.) 315.
[240] Rába György: Szimbólum és világnézet, in: Csönd-herceg és a nikkel szamovár, Szépirodalmi, Bp., 1986. 15.
[241] Eisemann György: A lírai én mitológiája Ady Endre költészetében, in: Ősformák jelenidőben, Orpheusz, Bp., 1995. 128–148.
[242] Féja Géza: Ady Endre végrendelete, bevezető tanulmány, in: Jóslások Magyarországról, Atheneum, Bp., 1936. 11.

érdekes fölvetéseit.[243] De érzi valószínűleg a görög hagyomány túlzottnak tűnő hangsúlyozását és a tudatosnak föltételezett elemek mellett az „ösztönös-intuitív" alkotásmód jelentőségére is emlékeztet. A versre vonatkozó egyik konklúziója nagyon is helytálló: „A tánc a Holdra várás igézetében zajlik, a »szent« Holdért folyik."[244]

A Bihar vezér földjén című Léda-versnek kitüntetett figyelmet szentel Halász Előd: „Az Ady vers a halált, az élettelenséget [...] fejezi ki." – írja, és a sorok ellentétező szerkesztésére idézi a „Jaj, be szépen süt a Hold." – versmondatot. Rámutat, hogy a „szépen süt" határozós szerkezet paradox módon a fenyegető „ezüstös hideg, holt-fehér" halálos színt asszociálja, majd ellentétezi azt a „Leszünk-e mi pirosak / S fölkelnek-e a dalok?" – sorokkal. A jellegzetesen adys színszimbolikát alkalmazó darab kérdései így állításba fordulnak, és az „életes" reményt erősítik.[245] A kötetben következő vers a Fekete Hold éjszakája.[246] Ez már valóban a görög tragédiákat idéző változata a témának. Ellenversnek érezhetjük – a Hold-kép is elüt az előző formától –, „anti-Léda versként" is felfoghatjuk ezt, a Bihar vezér földjén-nél egy hónappal korábbi művet. Az ismétlődő, a „Száll, száll fekete Hold" a lírai én bukását, a tragéidát nyomatékosítja. Múlt s jelen föltámadó holtjai („fölkeltek"-„fölkelnek") dalolnak az Adyra jellemző, önmagát halottként, „önhalottságát" megjelenítő kép kontrasztjaként. – A kötetet záró ciklusban (A Holnap elébe) Ady még kétszer alkalmazza a lunáris képet igen különböző tartalommal, hangsúllyal. Az Álom egy Méhesről „Holdas képpel, ezer boggal, / Száz titokkal, ígérettel / Jön az Élet s csalogat." szófordulata némi iróniát hordoz, a megvetett, hívságos világot jellemzi csupán. Igen fontos viszont a

[243] Ld. Kerényi Károly: Görög mitológia, Gondolat, Bp., 1977., különösen: 127–137.; Értékes összefoglalás: Kocziszky Éva: A mitologikus Kerényi Károly, Valóság, 1987/7. 84–99.

[244] Eisemann György: A lírai én mitológiája. I. m., 135.

[245] Halász Előd: i. m., 172, 182.; Barta János a műnek a naív balladára emlékeztető vonásaira mutat rá: Khiméra asszony serege, Adalék Ady képzet és szókincséhez, in: Klasszikusok nyomában, Akadémiai, Bp., 1976. 455.

[246] Földes Györgyi a verset a Nyárdélutáni Hold Rómában kapcsán említi, s az oximoronok, „kvázi oximoronok" jelentőségére figyelmeztet e művekben. I. m., 45.

motívum fejlődésének útját kijelölő, A Holnap elébe c. vers egyik jellegzetes szakasza. A szintén dramatikus műben az „»Állj meg!«" – imperativuszra a „Vágok a sűrű bozótnak, / Holdnak, pokolnak, fellegeknek" – sorok felelnek. A cikluscímként is kiemelt mű együtt jelent meg a Jó Csönd-herceg előtt-el (Budapesti Napló, 1906. október 14.), de annál jóval radikálisabb programmal lépett föl. Tudatosan a kötetet záró versek között kapott helyet. Véleményem szerint nem ötletszerű a Poe-élményt is alludáló, majdani háborús versek előképét fölfedezni benne (Vágtatás a Holdnak és részben A csillag-lovas szekérből címűek, 1914.). Példa lehet ez majd a Hold-kép konvertálhatóságára is, mikor a motívum alakítása lényegében megtartja a formai elemet, a jelentése módosul a világkép s a költői mítosz változásával együtt.

Az első kötetekben kimunkált megjelenítések adták az alapot, hogy Az Illés szekerén kötetben a Hold-ábrázolás, a motívum használata kiemelt jelentőséget kaphasson. Intonálása a kötetben a Krisztus-kereszt az erdőn kezdő versszakában jelentkezik, a vershelyzetet formálja, „az otthonos kisvilág" (Keresztúry Dezső) elemeire épít: „Havas Krisztus-kereszt az erdőn / Holdas, nagy, téli éjszakában:" – Megemlítem, hogy az életrajzi háttér nem felesleges e vers és általában sem az Ady-művek elemzésekor. (Már közvetlenül a költő halála után sokan sürgették, így Babits, Földessy, Móricz; utóbb pedig, a még idézendő művében, Schweitzer Pál szorgalmazta „a megbízható, tudományos igényű Ady-életrajzot".)[247] Nincs terem a mű elemzésére, így az élménylírára utaló jegyek vizsgálatára, az azokon építkező, majd azoktól erősen távolodó versív vázolására. Azt megállapíthatom mégis, hogy természetesen a fenséges táj, a régi szánút emléke versfakasztó élmény volt a konfessziós lelkiállapotot megörökítő darabhoz. De túllép a Hold-kép a hangulati funkción, későbbi alakváltozatait preformálja, s könnyen fölfedezzük benne a Kocsi-út az

[247] Schweitzer Pál: Ady és Mylitta, Argumentum, Bp., 2000. 10, 182.

éjszakában szenzuális előképét is. Ugyanakkor nem feledhetjük, hogy az ismétléssel nyomatékosított, nagybetűs szimbólummá lett idő-ábrázolás szintén e versben indul – igaz, még konvencionális fogalmazásban – a jellegzetesen adys megjelenítések felé: „Miként az Idő, úgy röpültünk." A téma kibontásában nagy szerepet kap a Hold-motívum. Az ekkor létrehozott formája nem csak e kötetnek – *Rákos Péter* kifejezését használom – „statikáját" és részben „dinamikáját" határozza meg, de megteremti a bázisát, lehetőségét a motívum kontinuitásának az életmű későbbi szakaszaiban is.[248] A közel azonos időben (1908 elején) írt négy holdas darab (három közülük egy csokorba szerkesztve) „gazdagítja és módosítja egymás és a motívum »helyi értékét«". (Tamás Attila)[249] A „Nagyon holdas most minden éjjel."-sor csak a leleplezéstől való félelmet érzékelteti a Léda ajkai között címűben; a Csók az ájulásig Holdja megelevenít, életre támaszt: „Mikor rásüt a Hold, megremeg..."; A szerelmesek Holdjá-nak „ragyogni kéne", de „a Hold fut / S elhal ilyen csókoknak láttán." Az előbukkanása a beteljesülést, egyben a tragikus végkifejletet hozná: „De meghalunk, ha / Ez éjjel meglátjuk a Holdat." Mindhárom fent idézettnél erősebb a – kicsit korábbi – Halálvirág: a Csók szimbolikája, egyben előremutatóbb is benne a Hold-motívum szerepe. Ady szófordulatával élve, „szerelmi csatát" támaszt: „Halálvirág, ha majd az első / Májusi Hold az égre följön... // Szent test-kelyhed nyisd ki a Holdnak." A képnek mozgósító, teremtő ereje van, ami az alkotás-témában, -motívumban, pl. e kötetben, A fehér lótuszok című, bizonnyal szecessziós ihletésű versben hoz létre, a műveket metaforizálva, ilyen sorokat: „Fehér lótuszok tündökölve / Hajbókolnak a nyári Hold előtt." Emlékezzünk az Özvegy legények tánca rokon sorára: „Lesik a szent tavaszi Holdat." És érdemes már most említeni, hogy a Mylitta-verseknek is az itt kialakított

[248] Rákos Péter: Ady költészetének „statikájáról" és „dinamikájáról", in: Prágai őrjárat, Kalligram, Pozsony, 1995. 57–71.
[249] Tamás Attila: A költői műalkotás fő sajátságai, Akadémiai, Bp., 1972. 204.

erős holdas-szerelmes képvilág adja majd az egyik kohéziós erőt.

Vitathatatlan, hogy forradalmas korélmény szülte Az utca éneke ciklus darabjait, Ady igen fontos, közösségi útkeresésének dokumentumait. Nem egy vers van köztük, amely a költő retorikai teljesítményének csúcsait is jelenti. (A Hadak Útja, A grófi szérűn)[250] Kevésbé sikerült A csillagok csillaga (Népszava, 1907. aug. 25.). „Nap, Hold, Vénusz lehullott régen..." Ennyi az égitestre utalás. A feltételezett közönség elvárta népies egyszerűségű, agitatív és patetikus hang ez, mégis fölé emelkedik mind a jobb, mind a baloldalon „népieskedők" szerzette versezeteknek.[251] (Érdekes, hogy Király Istvánnak a forradalmár Adyra hangolt monográfiái meg sem említik ezt a darabot.)

Korábbiakat idéz, majdani kulcsverseket előz A Halál lovai kozmikus, apokaliptikus víziója. Összefonódik itt a „Holdvilágos éjjelek"[252] élettelen, hideg fehérsége és a csönd, „nesztelen" némaság-képzetek feszültséghordozó küldetése. Egyszerre vizuális és akusztikus a megjelenítés.[253] És jelen van a Hold- és a ló-motívumok együttes használata, egymást erősítő korábbi vonulata. Része, pillére a későbbi, a Bolond, halálos éj és A távoli szekerek szemléletének, eljut majd egyik útján Az eltévedt lovas képvilágához, másfelől a Torony az éjszakában hangulati töltéséhez.

---

[250] Ady forradalmi hitének értelmezéséhez ld.: Tamás Attila: Szecessziós természetkultusz és forradalmiság összefonódása az Ady-lírában, It, 1993/1–2. 214–229.; Németh G. Béla: Petőfi–Ady–József Attila? ItK, 1994/3. 363.; Schweitzer Pál megszívlelendő figyelmeztetése: „Tehát forradalomnak. Ne riadozzunk e szótól, illetve az általa jelölt fogalomtól. Ady szó- és fogalomtárában még egészen más tartalma volt neki, mint ahogyan a mi korunk értelmezi annyi csalódás után." In: Ady és Mylitta, i. m., 323.

[251] A kor hangulatához ld. Révész Béla: Ady trilógiája, Nova Irod. Intézet, Bp., 1935.; Hatvany Lajos: Ady I., Szépirodalmi, Bp., 1959. 345.

[252] Király István kiemeli: „Tartalmi elem volt, a mondandóhoz tartozott itt a »holdvilágos éj«", Ady Endre II. i. m., 239–240.

[253] Halász Előd Ady kifejező művészetét túlnyomórészt vizuálisnak tekinti: i. m., 66–70. Magam az akusztikus vonásait hasonló erejűnek gondolom. Ady képalkotó művészetéről lásd még Kovács Kristóf András: A szemléletes Ady-vers, Act. hist. lit. Hung. Tom. XXVIII. Szeged, 1992. Grezsa Ferenc emlékszám, 7–20.

A Szeretném, ha szeretnének kötetben (1909) tovább erősödik a Hold-motívum dinamikája. A Léda-kapcsolat válságának érzékletes megjelenítése a Hiába hideg a Hold című kitárulkozó vers (Két szent vitorlás ciklus). A távolodásnak és a „meg akarlak tartani"-vágyának ambivalenciája; az inkább hála, mint szerelem finom érzékeltetése. Az akkor már „hideg Hold" és az „Egyszer / A mi óránk forrón ütött"-kontrasztja a vers fő, de korántsem egyedüli jelentése. A Hold változásában is állandó és az „egy utcájú", mégis „sokféle" idő, a két szimbolikussá érlelt motívum ellentétezve egészíti ki egymást. Nemcsak időn, de téren kívüliséget is sugallnak: „Nincs már Közel és nincs már Távol." Képei majd visszatérnek, hiszen az összetartozást jelképező, a „Csillagunk a hideg Hold."-gondolat később a Mylitta-versekben jut fontos szerephez. És fölfigyelhetünk arra is, hogy Ady egy év múltán, A föltámadás szomorúsága című nagy összegzésében így fogalmaz: „De hol a Távol, hol a Közel / S hol vannak köztük / Állomások?". Adynak a Hold járásához igen kötődő idő/tér szemléletéhez e motívumpár használata ad kulcsot. Csírájában, konvenciónálisabb képként, ott volt már a Krisztus-kereszt az erdőn soraiban, látjuk az öröklét relativizmusát érzékeltetve később, a Nyárdélutáni Hold Rómában világérzésében, majd a bizonyosabb eternitás tudatosulásának megjelenítéseként a Torony az éjszakában két sorában:

A Hold sokféle tornyot látott,
Sohse sietett, sohse késett

A már többször említett, a Bolond, halálos éj szavalati darabként, megzenésítve mint „Ady-dal" igen népszerű volt egy időben. Érdekes azért is, mert több eltérő jellegű motívumot ötvöz: Hold, éj, fehérség, Halál, ló. A Halál rokona ciklus (Vér és arany) életérzése kap benne újra hangot. De az impresszionisztikus, öt strófás műben a „bolond színek" és „édes illatok" éjén nem a Hold halott fehérsége, hanem éppen lángoló, tüzes

lénye a hangsúlyozott; a népmesék parazsat abrakoló táltosaira emlékeztet. A vers lendületének crescendoja, a Holdnak ez a megformálása egyszer fordul elő Adynál, és igen ritka a színek, hangok és illatok, az érzékek ilyen tobzódása is:

A Hold talán tüzet evett,
Lángot evett, tüzet evett
Ez a vén, gethes paripa.
Égnek a nyarga fellegek:
Be tüzes lett ma a világ.

Más ugyan a vershelyzet és az érzelmi telítettség, mégis a sorok nem csak A Halál: pirkadat-ra utalnak, de A Kalota partján eszközhasználatára is emlékeztet ez a Monte Carlóban született kis remekmű (Nyugat, 1909. márc. 16.). A pár hónappal későbbi, a Hosszú az erdő szintén az űzöttség verse. Az életrajzi vonatkozásokról nem szólok. De a költő ellen indult hajsza, a „körvadászat" érzékletes szcenikája mellett megérdemli a figyelmet az „Éji Hold-buvóval" tipikusan adys, fuzionáló szószerkezet. Hasonlóan a címadó, A Hóvár-bércek alatt neológizmushoz. (Teller Ede gyakran idézett emlékezése Ady szóösszetételei és a magfúzió ötletének kapcsolatáról szemléletes és megható példája a költészet hatalmának.) – A szexuális fűtöttséget „látomásos allegóriával" (Horváth János nyomán Király István) jelenítik meg az utóbb említett vers sorsai: „A Hóvár-bércek alatt, / Hol süt a hold...". Vizionált, bizarr táj ez: „Csók-csatatér". Önmetafora a „szerelmi patak" két partját összekötő „éji palló". Sok reá nagyon jellemző romantikus „kulisszát" halmoz itt Ady szinte festői eszközökkel, mint korábban Edgar Poe tette. Másrészt fölfigyelhetünk a palló-híd önstilizációra, amit Balogh László vizsgált részletesen.[254] A lehetséges előképek fölidézése helyett érdemes utalni a Nagy László-vers „túlsó part" – szerelem, mára klasszikussá lett képére:

[254] Ld. Karátson Endre: Asztralte-Diane-Psziche, i. m., 190–217.; Balogh László: A „távozó léptű férfi-ember" szerelemfilozófiája, Alföld, 1977/11. 87, 92.

S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!

Az Egyre hosszabb napok ciklust a Valaki utánam kiált című vers intonálja erőteljes halmozással, fokozással, ellentétezéssel: „Bércek, tavak, folyók, sinek, / Bámész, új népek, új napok". A zaklatott életforma és lelkiállapot, a végletek keresésének tükre a vers. Az élőbeszédet is imitáló alakzatot, a zeugmát alliterációval is kiemeli: „Napot lesek ma hegytetőn / Holnap Holdat egy új uton,". Hasonlót figyelhetünk meg később A perc-emberkék után című versben: „Robogok honról rejtett vonaton" stb. Király István elemzése sokrétűen mutatja be ezt az életérzést. Alapos értelmezését most is idézhetném, de megkerülhetetlen utalni rá a Kocsi-út az éjszakában című, bizonyosan kulcsjelentőségű, szemléleti és talán poétikai fordulatot is jelentő, 1909. augusztus 10. táján született vers esetében.[255] Helyes idézni itt a művet:

Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
Milyen szomoru vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold.

Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.

Fut velem egy rossz szekér,
Utána mintha jajszó szállna,
Félig mély csönd és félig lárma,
Fut velem egy rossz szekér.

Most a Király István megállapításait is hasznosító elemzésekre utalok. Elsősorban *Szigeti Lajos Sándor* vizsgálatára, az utóbbi értelmezések közül pedig *Vadai István* és *Angyalosi Gergely* tanulmányait vélem fontosnak

[255] Király István: Ady Endre I. I. m., 568–569., II. 228–231.

említeni.[256] Szigeti írja dolgozatának kezdetén: „...annak vagyunk tanúi, amikor egy vers nem a saját »környezetében«, saját ciklusában lelné [így] meg a helyét, hanem azon – a cikluson, köteten – kívül, egy későbbi korszak versei között."[257] Különösen egyetértek a meglátással, hogy az „Egésznek" („egészeknek")[258] fragmentálódását a Hold gömb alakjának csonkaságával példázza a költő. Ez pedig a Hold-kép szimbolikus alkalmazasában bekövetkezett minőségi változást is jelzi. De ha felidézzük a már vázolt motivikus előzményeket és a verssel közel azonos költői korszakban született művek Hold-Idő-tér szemléletét, ahogy Szigeti is teszi, észrevesszük, hogy a motívum jelentésszerkezetének változása nem kiszámíthatatlan hirtelenséggel következett be. Hiszen jelezte viszonyítási funkcióját, a belső értelmi-érzelmi világ leképezésére alkalmas jellegét számos, már idézett darab az Özvegy legények táncá-tól, A fehér lótuszokon át a Bolond, halálos éj-ig és a két hónappal későbbi, a Hiába hideg a Hold címűig. És valóban előre is mutat a háborús versek gondolkodás- és látásmódjára, A halottak élén kötetre. Az Ősz muzsikája c. vers (Világ, 1915. okt. 17.) kezdő sora például így szól: „Most is együtt a Csönd s a Lárma,". Nem vitás azonban, hogy egyik csúcsa, kiteljesedése van jelen ebben a versben a Hold szimbolikus motívumnak, és egy időre ez a folyamatosságának lezárása is. Miképpen a Szeretném, ha szeretnének kötet utolsó verse is bejelenti a befejezést: „Most pedig elnémulunk". Nem veti el azonban az újrakezdhetés lehetőségét sem: „Fogunk talán még csöndbe törni".

[256] Vadai István: Megkétszerezett magány, Ady Endre két versének összehasonlító elemzése, A Tisztatáj Diákmelléklete, 2001. április (77. sz.); Angyalosi Gergely tanulmányának egyik mondata pedig így szól: „Királynak a versről tett konkrét megfigyeléseit [...] túlnyomórészt helytállónak tartom: az, amit az imént »ideológiai keretnek« tituláltam, nem érvényteleníti magát a műelemzést." Az egésztől a részig, Ady és Kosztolányi egy-egy verséről, Alföld, 2006/10. 30–36., idézett hely: 31.

[257] Szigeti Lajos Sándor: „Minden Egész eltörött" ... i. m., 33.

[258] Ld. Kenyeres Zoltán elemzését: Ady Endre i. m., 44–46.

A Minden-Titkok versei kötet egy évvel a fent idézett vers után jelent meg 1910 december közepén. Nem alkalmazza ekkor a költő a Hold-motívumot a létérzést megjelenítő eszközként, és ritkán van jelen az majd a következő, talán „visszaesést"(?) is mutató kötetekben (A menekülő Élet, 1912; A magunk szerelme, 1913.). Ady vélhetően „ráérzett" e képi motívum, szimbólum már kivívott, komoly presztízsére, és méltó alkalmazást keresve, mintegy „tetszhalott" állapotban tartja majdnem két évig. A Minden-Titkok versei gyűjtemény, más szempontból, igen nagy jelentőségű mégis. A szemléleti egysége minőségi változást hozó korpusszá tette. Az idő-tér, valamint az azok által is meghatározott Minden-élmény (Titok-Isten) a teljes magyar költészetbe hozott új kvalitást.[259] A lunáris képzet „holdudvarába" tartozó, Az egyenes csillag című versnél nem időzve, A menekülő Élet kötet három „holdas" versére térek. A távoli szekerek és az Én, szegény magam azonos időben keletkezett (1911 tavaszán). Az utóbbiban a megvilágosodást, a rádöbbenést segíti a már évekkel korábban megformált hangulatkeltő kép: „Sorvasztó, álmatlan éjjelek / Holdfényénél fölujjongva látom: / Csak én szerettelek." A szűz Pilátus minden addigihoz képest is kiemelten „Én-ciklus"; a *Vajthó László*-i „Én, Ady Endre" kötetcímet adó szemlélet ebben érvényesül talán a legteljesebben. – Talányos mű azonban a harmadik, a Távoli szekerek. Földessy az Ady Lajos által leírt életrajzi vonatkozásokat említi, és Kosztolányi korai versének hatására mutat rá. (Angyalosi Gergely idézett írása pl. egy kései Kosztolányi-verssel hasonlítja a Kocsi-út az éjszakában képeit.) Kenyeres Zoltán a „metafizikusságot már-már mitologikussá növelő mozzanatokra" utal és A Halál lovai című, 1908-as verssel rokonítja joggal.[260] Egy városi éjszakának a hold járásához igazodó, látszólag

[259] Ld. Gintli Tibor: A Minden élmény jelentősége Ady lírájában, It, 1994/1–2. 33–45.; Török Lajos elemzését a kötet prológusának (kihagyott) teljes szövegéről: A hang és a titok, Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, i. m., 141–146.

[260] Földessy, i. m., 161.; Angyalosi G., i. m., 30–36.; Kenyeres Z.: Ady Endre, i. m., 73–74.

realisztikus leírása az „életkép"-szerű darab: „A Hold egy óra múlva jön föl" kezdettől a „Leesik a Hold elfáradva"-sorig, a Nap fölkeltéig: „S a Nap, mint bíbor, kerek, / Kacagó csoda hág az égre:". A „fehér Hold-fény" a magasból összeköti, belátja és átfogja a „szendergő" várost és a „nyikorgó", közelítő „távoli szekereket". Szenvtelen, rideg, fehér, halálos holdfény nyomja bélyegét a világra. Idegenségtudat ez, amely már nem romantikus: „modern helyzetdal"; a 20. századi életérzést manifesztálja. Egyáltalán nem mellékesen telített a mű szociális tartalommal is, közlése a Vasárnapi Újságban talán ezért is volt fontos.

1911 június elején született, hamarosan a Nyugatban jelent meg a Nyárdélutáni Hold Rómában. A Hiába hideg a Hold-ban hasonlóan kifejezett érzelmi ambivalencia, a kihűlő Léda-szerelem témájának variánsa egyrészt a vers: „S a Hold már ismer minket, / Vigyorog s nem hevít:". (Egy év sem telik el és előbb Ady csodálatos lélekábrázolása, képalkotásainak egyik remeke, a Valaki útravált belőlünk kerül az olvasók elé, majd követi „a legkegyetlenebb vers, amit asszonyhoz valaha írtak" [Schöpflin Aladár], a szakítást kimondó, az Elbocsátó, szép üzenet.) Ez *is* a mű. És persze sokkalta több. Az antik európai kultúra apoteózisa, s a „be minden élet mindegy" rezignált elfogadása egyben. Most korántsem A Mindegy átka dacosan ellenszegülő hangja ez. – Ady nem a magyar „Róma-járók" (Szerb Antal) mindig valamelyest sznob elragadtatásával látta az „örök várost". Megszólaltatott a költőben azonban az „Urbs" az archaikus világhoz ezer szállal kötődő, a vibráló zaklatottságban megnyugvást kereső „modern" korélményt. A mű születéséről, a versfakasztó élményről, a miliőről érzékletesen tudósít *Elek Artúr*, szép esszét írt *Tolnai Gábor* stb.Alapos elemzését adja Király István, figyelemreméltó megállapításokat tesz róla Eisemann György. Legutóbb Földes Györgyi nagy erudicióval megírt, sokszempontú, már-már komplex vizsgálata vázolja a vers motivikus előzményeit (Bihar vezér földjén, Jó

Csönd-herceg előtt), összeveti a másik jeles Róma-verssel, a korai, a Jártam már délen cíművel. (Előzményként emlékeztetetésre érdemes lehet a Vér és arany kötetből, az Agg Néró halála vershelyzete, utalása az antik Rómára.) Az Idő, az „örök visszatérés" tematikát elemzi Földes, és Mircea Eliade, Nortrop Frye nyomán a Hold-ábrázolás mitikus-mitologikus vonatkozásaira utal, és „számottevő dominanciájára" mutat rá.[261] Valóban a Nap-Hold közötti idő, az „unio mystica" (Eisemann) létesülésének, megképződésének verse a Nyárdélutáni Hold Rómában. Ezzel a kiküzdött gondolatisággal és eszköztárral reprezentatív bemutatása Ady „Minden-élményének", a mindenség magába lényegítése-tudatának.

Sandítva száll Rómára
Fecske-raj követséggel,
Vigyorog vígan széjjel
Nyárdélutáni Hold.

Diadalok s romok,
Nap s Hold közé beszőve,
Hanyattan az Időbe

A volt és lesz időket:
Be régen élek itt
S be minden élet mindegy
S a Hold már ismer minket,
Vigyorog s nem hevít:
Sandítva száll Rómára.

Kiemelkedő mű a Nyárdélutáni Hold... a motívum metafizikus, szimbolikus tartalmú, az addigiakon túlmutató látásmódja miatt is. A Kocsi-út az éjszakában képére, motívumára emlékeztet és „A Mindent hurcolva"-teljességigénynek a bejelentését előlegezi. Változásának ívét, dinamikáját próbálva meg fölvázolni, a motívum pilléreiként e három kulcsversre gondolok. Nem feledhetem az e versekben kiemelt

[261] Az említett írások: Elek Artúr: Ady Rómában, Nyugat, 1919. február 16. – március 1. 254–258.; Tolnai Gábor: Nyárdélutáni Hold Rómában, in: Miért szép?, Gondolat, Bp., 1974. 56–68.; Király István: Ady Endre II. i. m., 359–365.; Földes Györgyi: i. m., 44.

motívumokat mindegyik periódusban erősítő, azokat mintegy felvezető, támogató mellék- és egyszerű- (hangulati-, kellék- stb.) motívumokat sem. Láthatjuk e „közeget" mindhárom fontos vers esetében. Egy-egy ilyen sűrítő összegzését a kép hordozta tartalmaknak (misztikus-mitikus, racionális-emócionális) – mint más hasonló esetben is láttuk – a motívum használatának időleges háttérbe kerülése követi.

A Margita élni akar (1912) verses regény, (poéma) vagy költemények sora, ugyan több korábbi Ady-motívumot is felelevenít (ló, harang, híd stb.), de a Hold-képpel ritkán él. Ironikus felhanggal pl.: „És Hold-sütésnél vígan hitte el..." stb. Az önéletírás jellegű (valójában – mint sokan rámutattak – csak látszólag az) mű emlékező formája eszünkbe juttatja a nagyváradi ihletésű, későbbi, A hosszú hársfa-sor képeit is.[262]

Most azonban A magunk szerelme-kötet, a *Beszélgetés a boszorkánnyal* darabjának Hold-képénél kell megállnom. Dramatikus formája a Vér és arany két versére, a Bihar vezér földjén és a Fekete Hold éjszakáján címűekre emlékeztet. Enigmatikus, balladisztikus mű, talán olyan, amit *Pintér Jenő* szorgalmazott, javasolt később Adynak.[263] Fölveti újólag az Idő problematikáját, s az 1908-as, A Nincsen himnusza ellentétező formájára mutat vissza. – *Sára Péter* állapítja meg, hogy az említett két, rokon fogantatású verssel szemben a boszorkánynak most nincs meg a népmesei megfelelője, az „...inkább egy pajkos, mindennek ellentmondó, mindent a képtelenségig tagadó kacér tündér."[264] A paradoxonok és oximoronok, a játékosból tragikusba forduló, antitéziseket felvonultató keserű Ady-vers megérdemelné az eddig jószerivel elmaradt, elmélyültebb elemzést is. A mű nem köthető valós személyhez, mint a

[262] Meg kell említeni, hogy a sokáig lebecsült mű jelentőségére, művészi értékére hívta föl a figyelmet Nacsády József fontos tanulmánya, az Ady és az Arany-hagyomány, Act. hist. lit. Hung. Tom. XV. Szeged, 1977. 65–74.; Ld. még Imre László és Kabdebó Lóránt tanulmányait, in: Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, i. m., 147–157; 158–181.

[263] Idézi: Király István: Intés... 2. 387.

[264] Sára Péter: Meseélmények, mesemotívumok Ady költészetében, in: Tegnapok és holnapok árján, Tanulmányok Adyról, Petőfi Irod. Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1977. 155.

Bihar vezér földjén, a Fekete Hold éjszakáján egyértelműen Léda-versek, vagy pl. a rendkívül érdekes, „páros szerzőjű" mű, a Feleselés egy asszony-verssel, ami a Mylittához írt művek egyik első darabja. A szempontomból most fontos strófáját idézem:

(A Holdat a Nappal
láttad összebujni?)
„Láttam fehér szívet
Pirosra fakulni."

Ha meseélmények nem is ihlették, a népdal jellegű, akkor közismert székely katonanóta Ady fülében csenghetett az idézett sorok megfogalmazásakor: „Esszebút a nap a hódda!... / A hód meg a csillagokkal..."[265] (Emlékeztetek, hogy ihlető élmény volt számára a „Befútta az utat a hó..." kezdetű Tóth Kálmán-dal, a *Dénes Zsófia* emlegette „szekérnóta" is stb.) Az Ady-versben persze nemcsak ezt az egyezést fedezhetjük fel, de természetesen a Nap-Hold közötti idő mozzanatára utaló újabb jegyeket is, amiket megfigyelhettünk a Nyárdélutáni Hold Rómában mitikus sorait olvasva: „Nap s Hold közé beszőve, / Hanyattan az Időbe". Említést érdemel az „Örök, ősi Idő"-fordulat (Az egyenes csillag) és fontos visszautalni „Az egy utcájú Idő, e zsarnok"-megfogalmazásra is (Hiába hideg a Hold). – Volt már szó A hosszú hársfa-sor képeiről (Ki látott engem?-kötet, 1914.). A helyszín a versekben ritkán megjelenített Nagyvárad, „»A Holnap« városa" (Dutka Ákos). Emblematikus sorát Dénes Zsófia egyik emlékezés-kötetének címéül választotta: „Akkor a hársak épp szerettek".[266] A Nagyvárad-élménynek[267] Ady prózájában viszont fontos szerepe van. Egyébként is

[265] Az I. világháborús katonadalt többször idézi pl. Méhes György, a Szép szerelmek krónikája című regényében, Ulpius-Ház Könyvkiadó, Bp., 2006. 126, 139.
[266] Ld. Dutka Ákos: „A Holnap" városa, Bp., 1955. Utóbb: Gondolat, Bp., 1983.; Dénes Zsófia: Akkor a hársak... Bp., 1957. Utóbb: Magvető, Bp., 1964.
[267] Újabb bemutatása: Péter I. Zoltán: Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon, Noran Kiadó, Bp., 2007.

érdemes újra és újra figyelmeztetni, hogy Ady verseihez gyakran, előképként hozzátartoznak nemcsak a publicisztikai alkotásai, de retorikailag, poétikailag is hasonlóan fontosak az elemzéshez a remek novellái. Sára Péter is említ népmesei elemeket hasznosító írásokat.[268] De ki kell emelnem a kitűnő irodalomtörténész, *Bustya Endre* munkáját, a kutatáshoz ma is nélkülözhetetlen, az Ady Endre Összes Novelláihoz írt jegyzeteit. A hosszú hársfa-sor kapcsán motivikusan is megidéződik A Vér városa címen megírni szándékolt regénytöredéke Adynak (Nyugat, 1910. május 1.). Visszatérő motívum ott is a holdas kép: „De Magyarvár mégis augusztusban a legszebb éjszakánként, a fényes Hold segedelmével."; „...a régi várfalakra a Hold emlékezően bámul"; „...ódon szögletei is ragyognak a hold alatt" stb.[269] Nemcsak hangulatfestő, de „Tartalmi elem volt, a mondandóhoz tartozott a »holdvilágos éj«" (Király István) ott éppúgy, mint itt a vers intonálásában – egyszer a második strófában – és a zárlatban megismételve a hangulat-motívumot:

Poros a hosszú hársfa-sor,
Holdfényes a püspöki udvar,
Simulnak a városi párok,
Vonathoz futnak a kocsik.

Ady életének, szerelmi lírájának az az igen jelentős szakasza következett el ezután, amit, egyik fő jellemzőjére utalva, a Mylitta-versek korának is nevezhetünk. Schweitzer Pál minden szempontból példaadó monográfiájában alaposan földolgozta az egyébként mostohán kezelt, alig említett, pedig sok „verset fakasztó" viszonyt. (Harminc műről van szó!) A költőnek Mylittával (Zwack Micivel) való, egy évnél hosszabb ideig

[268] Sára Péter ezeket sorolja: A Fekete Bimbi, Anitta a jósnő, A dumbravai lóvásár, i. m., 154–155.
[269] Ady Endre Összes Novellái, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Bustya Endre, Szépirodalmi, Bp., 1961. 1096–1097, ill. jegyzet: 1366–1367. Egyébként Bustya tematikus összevetései a versekre és a novellákra vonatkozóan is sokszor hasznosíthatók gyümölcsözően.

tartókapcsolatának történetét leírta, a műveket elemezte Schweitzer.[270]

A szerelem ihlette versek jórészt a Ki látott engem?-kötet Őszi, piros virágok ciklusában, majd A halottak élén különböző helyein jelentek meg. Láthatjuk, hogy e művek egyik domináns motívuma a Hold. Bár korábbi változatok felelevenítése, mégis a képzet többes jelentésének kibontása, újraértékelése is. Megfigyelhetjük a motívum egyik típusa, jelesül a szerelmi témához kapcsolódó vonulata sokszínű kiteljesedését és ugyanakkor lezárását is. Érdemes rámutatni, hogy a Csinszka-versekben Ady csak egyszer – igaz, akkor igen nagy nyomatékkal (Vágtatás a Holdnak) – használja a szimbólummá érett motívumot. Más mondandók megfogalmazásakor viszont nagyon erőteljes lesz a szerepe (Emlékezés egy nyár-éjszakára, Torony az éjszakában, A Mindent hurcolva). A Mylitta-szerelem *négy* egyneműnek tűnő, kimondottan holdas verset „sarjasztott". (Igaz, más darabok is utalnak asszociálhatóan a képzetre: Ifjú sirályi kedvek, Feleselés egy asszony-verssel, Aki magának él.) Ezek keletkezésük sorrendjében: Keserű imádságok Mylittához IV., Vándor téli Hold, A fogyó Hold, s majd jóval később, a Vörös tele-Hold emléke. A Keserű imádságok... még a Ki látott engem?–kötetben kapott helyet, a többi „holdas vers" már a következő kötet, Ceruza-sorok Petrarca könyvén ciklusában jelent meg. Schweitzer komoly filológiai apparátussal bizonyítja, hogy az utóbbi három mögött közös az ihlető élmény. Számomra most a Hold-kép jelentéskörében bekövetkezett változás az érdekes. Az első, az 1913 őszén született versben erotikus képzethez adja a „cinkos" hangulati elemet az égitest: „De cserzett, fájó ajkam szeretné, / Ha szép estjén a cinkos Holdnak / Befuthatná áhított tested: / Szeretlek." (Keserű imádságok... IV. Bűn, ha kiburkollak) A következő háromban az érzelmi lángolást, annak hamvadását, majd a korábbi érzés újra megélését

[270] „Mylitta a babiloni mitológiában a természet istennője, melynek lényege és kultusza hasonlított a görög Aphroditééhez." Ld. Pallas Nagy Lexikon XII. Bp., 1896. 894. Idézi: Schweitzer: Ady és Mylitta, i. m., 131.

jelképezi a Hold változása: „Nekem a tele-Holdak, / Az együtt-nézettek, / Szépek lesznek, mert szépek voltak" (Vándor, téli Hold); „Merre jár most a fogyó Hold / S boldog töltjén hogyha nézte, ... // Az Ég e rokkant vitézét, / Kit olyan ó s jó ketten nézni?", majd a záró strófában:

Merre jár most a fogyó Hold?
Ifjú hitek, vén emlékek,
Bűnös üdvök, üdvös vétkek
Fogyó, rokkant, hű katonája?
(A fogyó Hold)

Vitathatatlan az előzőkkel azonos fogantatás, a közös élmény, de a Vörös tele-Hold emléke, azaz a második „tele-Hold" nem hideg fehérségű és nincs „cinkos" szexuális utalása sem, s a „boldog töltjén"-re emlékező romantikus, nosztalgikus hangulat sem sajátja már. A korélmény (1915 ősz), de az alkotói mód, a poétikai szemléletváltozás is teszi, hogy az ihlető, a három év előtti, még hitet adó Holdnak most vörösen izzó, hamvasztó lényegét idézi a költő. A Mylittával való újboli találkozás tényénél már sokkal súlyosabb gondolati, érzelmi válság szüli a zaklatott sorokat, s teteti fel a reményvesztett kérdést: „Hamvadunk még, vagy már elhamvadtunk?". Fontos az is, hogy a Hold-kép, -motívum miként alakult át ekkorra a költő változó asszociációs szemléletében. Hiszen egykor „Lángot evett, tüzet evett / Ez a vén, gethes paripa." (Bolond, halálos éj), s lett a volt remények „fogyó, rokkant, hű katonája". Az 1914 nyarán született Hold-kép pedig sztoikus egykedvűséggel szemlélődő „mennyei, bölcs omnibusz" már a Torony az éjszakában képi világában. – Nem mondható, hogy a Mylitta-korszakban valamiféle minőségi változást regisztrálhatnánk a Hold eredendően romantikus képiségéhez viszonyítva. Noha ilyen fordulat – mint láttuk – volt már korábban. Most árnyaltabb, artisztikusabb formában, de a korai hangulati elem dominanciájával jelenik meg újra az égitest az idézett néhány, jórészt elégikus hangulatú Mylitta-

darabban.

A Vágtatás a Holdnak (Nyugat, 1914. júl. 16.) viszont fontos Csinszka-vers. Gyakran idézett alkotás és olykor a kép átalakulását is jelzően elemzett, egyik reprezentatív opusza az életműnek:

A Hold váró és biztató
S mi ketten sokkal több vagyunk, mint az Élet,
Sokkal hivőbb a lelkünk,
Sokkal kacagóbb, remegőbb, sokkal mélyebb.

Holdnak, mint minden jó vitéz,
Holdnak vágok és nyargalok tele Holdnak,
Mögöttem ott-hagyott, vén,
Unott és lusta éveim gyalogolnak.

Több jellegzetessége emlékeztet a vers lírai énjének a most ismét idézendő, az Edgar Poe Eldorádójában megjelenített lovas alakjára:

„Ott messze túl,
A Hold kigyúl,
Az Árnyak Völgye vár ott.
Vágtass el, el".
(Kosztolányi Dezső újraköltése)

Adynál azonban a poe-i reminiszcenciákat nemcsak a Hold-, a lovas-, harang-, vagy a fehérség-, tó-képekben mutathatunk ki. Az 1910 tavaszán írt, A rém-mesék uhuja kapcsán is gondolhatunk A holló miliőjére. Aligha véletlen, hogy Poe-nak ez az elméleti művét, A műalkotás filozófiáját is „illusztráló" darabja visszhangra talált a magyar költőnél. A holló híres refrénje, a „sohamár"; „sohasem" ugyanis Ady Himnusz a Tavasznak c. verse négy strófáját záró soraiban köszön vissza: „Ilyen harsány sohasem."; „S kongó jóság sohasem."; „S nem leszek más sohasem."; „Nem tudsz lenni sohasem.". – Van azonban folyamatossága a Vágtatás a Holdnak képi megjelenítésének a '60-as évek magyar lírájához mutatón is. *Buda Ferenc*

megrendítő, a Roham című oratorikus verskompozíciója több szólamban ismétli, formálja újra az adys létélményt.[271] Példázza azt is, hogy líránk sokáig, szinte máig őrzi romantikus hagyományait, részben palidonikusan is emlékeztetve a századelő hangjára. Így átível történelmi kataklizmákat, későbbi, újszerű esztétikai szemléleteket („izmusokat"), felbukkant s letűnt ideológiákat:

Vagyok bátor jó vitéz
megyek hídon által
öklelőzöm ördöggel
birkozom halállal

Király István – Pintér Jenő már említett levelét is idézve – az Ady-vers balladai hangját emeli ki. Joggal sorolja Goethe Erlkönig c. művét a példái közé.[272] Kétségtelen az is, hogy az előző és a következő korszakok holdas verseivel szemben ekkor a Hold-téma, mint motívum már – a háborús készülődés ellenére is – a megújulásba vetett remény szimbólumává lett. Szemlélete a fohász-formába öntött Új s új lovat szárnyaló hitével rokon. A Hold komplex eszköze most a költői attitűd kifejezésének („Holdnak vágok..."). Az Egész, a Minden, a teljességigény megjelenítője már a szimbolikus motívum. Schweitzer Pált idézem: „Ady szimbólumainak legtöbbje, de különösen az utolsó alkotó-periódusra oly jellemző szintetikus szimbólumok [...] egymást kiegészítő részmozzanatok eredőjeként képződnek, állnak össze."[273] A Vágtatás a Holdnak lunáris képzete jelzi, hogy Ady háborús lírájában – mikor a szimbolikus motívumok száma egyébként csökken és azok egyneműbbé válnak – a Hold-motívum meghatározó szerepű lesz, de ezzel együtt a próteuszi jellege is erősebben mutatkozik meg. Hiszen él a „tele Hold" mozgósító

[271] Elemzését ld. Szekér Endre: Buda Ferenc, Forrás Kiadó, Kecskemét, 1996. 28–32.
[272] Király István: Intés... 2. I. m., 387.
[273] Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben, A háborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívum-csoportjairól, Akadémiai, Bp., 1969. 37.

jellege, de „bölcs" rezignált arcát is mutatja már, s lesz gúnyos, „csúfolódó" is. Majd elérkezik a költővel való azonosuláshoz, mélyebb tartalmakkal, mint a korábbi önstilizációk („Az Isten súlytott s kedvelt szörnyetege" stb.). „A Nap korán-kelt Holdja, én"-sor pedig a költő „megbéklyózott kiáradni akarása" (Barta János). Egybefoglalja „a Minden-igény és a teljesség-távlat" megélhetetlenségét, a bukásra predesztináltság hangulatát hordozza már ekkor.

1918 augusztusában jelent meg A halottak élén kötet. A sajtó alá rendező Hatvany Lajos majd négy és fél év költői terméséből válogatott be, hagyott ki műveket, olykor versrészleteket a rendelkezésére állt bőségből. Szerkesztői ízlése (lehetőségei) éles vitát kavart. Nem szükséges kitérnem rá, Földessy és Babits polemikus megnyilatkozásaira utalok csupán. Döntései a művek mai elemzőit is dilemma elé állítják. Motivikus folyamatrajzom szempontjából ez egyszer mégis kedvezőnek mondható, hogy a Hatvany számára akkor bizonyosan nehezen elfogadható mű, A Mindent hurcolva majd csak a Földessy szerkesztette, posztumusz, Az utolsó hajók (1923) kötetben kapott helyet. A halottak élén négy „holdas verse" közül három közvetlenül a világháború kitörésének döbbenetében született (1914. júl. közepe – november). A szerkesztő remek érzékkel tette viszont a prológust követő első helyre a kötet egészét emblematikusan meghatározó remekművet, az Emlékezés egy nyár-éjszakára címűt (első megjelenése: Nyugat, 1917. márc. 1.). Fontosabb elemzéseinek az értékelése vagy csak a felsorolása sem feladatom most.[274] Arra viszont utalnom szükséges, hogy – talán a versek megírása között eltelt idő, az érlelődés hozta – az Emlékezés...-ben karakterizált Hold-kép nem csak erősebben antropomorf a kötetben másutt megjelenteknél, de a különbség az „emberhez" való viszonyában is nyilvánvaló:

[274] Részben ld. P. I. G.: „Legszebb csikónk..." Ady ló/lovas-motívumának szimbólumértékéről, e dolgozatban előbb.

Csúfolódóbb sohse volt a Hold:
Sohse volt még kisebb az ember,

A halottak élén, a kötet és cikluscímet adó vers, valamint a Torony az éjszakában egymás mellett áll a versgyűjteményben (válogatásban). A holdas képek erejével, motivikusan is erősítik a hatását. Az előbbiben megjelenő, az Adynál már jól ismert „éjféli holdfény" most azonban tágabb és mélyebb jelentését kapja az addigi szimbolikus értéknek: „Életes, drága jó fiúk, / Óh, halottakként ébredők, // Fejükön az éjféli holdfény / Eget-verő, fényes sisak". Király István elemzése jól mutatja be, a korábbi, sokszor egyszerűsítő értelmezésekkel szemben, a vers többszintű szerkezetét.[275] Magam arra figyelmeztetek, hogy a Hold küldetése is többes: Fehér fényessége a korai halál-versek atmoszféráját eleveníti; glóriát idéző képiségétől nem vitatható a konkrét háborús élményre, a hősi halottakra való utalás, de nyilvánvaló a „holdfény"-nek az alkotásokat, a meg nem született műveket támasztó, „életesítő" funkciója is. Az a töltése éled újra – súlyosabb, asszociatívabb tartalommal –, ami a korábbi művekben, pl. A platán-fa álma, az Özvegy legények tánca, A fehér lótuszok című versekben az alkotáshoz méltó és alkalmas „kondicionáltságot" létesíti. Másrészt valóban Az elbocsájtott légió, Az utolsó sereg, az Új, tavaszi sereg-számla stb. versek–katonák szimbolikája is jelen van a műben.

A torony az éjszakában Hold-szemlélete – a fent jelzett kötődés ellenére – közelebbi rokonságot mutat A Hold megbocsát égitest képével, mint A halottak élén c. versben megrajzolttal. Tartalmaz ítélkező, megközelíthetetlen fölényt és kívülállóságot, amivel a lírai én, a „versi narrátor" (Király I.) azonosul. A Hold megbocsát lunáris motívuma tehát valóban igen ambivalens:

[275] Király István: Intés... 2. i. m., 31–42.

Savanyun, csonkán, nagy mező fölött,
Talán tizedszer ílyképp, megrabolt,
Balog utasként ballag át a Hold.

Forradásos mező, fukar, kopár,
Rothasztó testét gúnyos, halk, hideg
Fényével a Hold öntözgeti meg.

S mert Földre nézni csókért küldetett,
A Hold ujjongva, bízón kiragyog
S száz halál-bűnért küld bocsánatot.

Szigeti Lajos Sándor figyelt föl rá, hogy „a Hold minősítéseként a csonkaság" kiemelése – a kulcsjelentőségű, a Kocsi-út az éjszakában c. darabon kívül – egyedül itt jelenik meg Ady Endre életművében.[276] Egyébiránt a „halk, hideg fényű" Hold megfestése erősen emlékeztet az Új versek, a Vér és arany és Az Illés szekerén kötetek halál-verseinek hangulatára. (A Halál lovai stb.) A „Balog utasként ballag át a Hold." alliteráló sor égitest-képe pedig a Torony az éjszakában „Csak a Hold fog tovább döcögni," lassú, nyugodt haladásával közeli rokon. A „gúnyos" jelzőjű Hold pedig jól érzékelhetően előzi az Emlékezés... „csúfolódó" Holdját. A vers gondolati, érzelmi fordulata után („Egy lány csókos férfiára borul.") megint a korábbi, a Vágtatás a Holdnak reményt sugárzó égitest-képe jelenik meg: „A Hold ujjongva, bízón kiragyog...". Így szemügyre véve már megállapítható, hogy a vers egyfajta összegzése a korábban és ekkor alkotott Hold-szemléletek legtöbbjének, ugyanakkor a romantikus örökség modern folytatását is láthatjuk benne.[277]

A torony-, a Hold- és mindkettő kísérőjeként a harang-motívum – nézetem szerint is ebben a hierarchikus sorrendben – szorosan kötődik egymáshoz a

[276] Szigeti Lajos Sándor: „Minden Egész eltörött" i. m., 34.
[277] Ld. Eisemann György: „Mégis új..." A romantikus költészet modern retorikája Ady lírájában, Iskolakultúra, 2006/7–8. 11–17., i. h., 15.

háború küszöbén („1914. július derekán") fogant, a Torony az éjszakában c. versben.[278] Király elemzése szembeállítja a torony és a Hold „világát". Az utóbbiról írja, hogy abban „az idill jelenítődött meg. Felfénylett a kozmosz végtelen nyugalma."[279] – Érdemes volna persze Ady torony-képeit is nyomon követni az eddigi, láthatóan több jelentésű kiteljesedésig. (A föl-földobott kő, a Fogoly a vártoronyban, az Ifjú karok kikötőjében, A nagy Hitető versekre gondolok és pl. A Torony-ember gyilkossága c. novellára.) – Érezhetjük részben idillikusnak is a vers Hold-képét, de mégis jellemzőbben kívülről, „felülről", fehéren, hidegen szemlélő „e mennyei, / Bölcs omnibusz". Nincs részvét a nyugalmában „e kis Föld-csillagon / Elrendelések" láttán. S van a képpel költői azonosulás is, Ady alkotói fölénye, ami ott van A Hold megbocsát idézett indításában is. A költő a másik oldallal, az emberi világgal való azonosulását, majd a „rettenetes éjszaka" döbbentő képeivel mutatja meg valójában, és az „elrendelések" változtathatatlan voltát panaszolva írja ugyanekkor „rezignáltan"[280] a biblikus szavakat: „Vigyázók, hiába vigyáztok, óh, jaj, vigyázók, hiába vigyázunk, mert újra és újra leesik a sárba az Embernek arca." (Ésaiás könyvének margójára, Világ, 1914. aug. 9.)[281]

A motívum fonalát követő áttekintés végén A Mindent hurcolva, a címében oximoronnal élő vers záró sorainak Hold-megjelenítésére kell térnem, jelesül a képre, amit e dolgozat címéhez kölcsönöztem: A mindig nyugtalan Mindennek

> Bolond, kicsi heroldja, én,
> *A Nap korán-kelt Holdja, én,* (kiemelés: P. I. G.)
> Ki holtáig borzonja a Mindent.

---

[278] Ld. P. I. G.: „Ha most húznád meg harangját szívednek...", e dolgozatban előbb.
[279] Király István: Intés... 2. i. m., 96.
[280] Ld. Kenyeres Zoltán: A rezignáció, Irodalomismeret, 2004/6. megj.: 2005. jan. 92–95.
[281] Ady kései költészete kapcsán fontos emlékeztetni Fábry Zoltán életművére. Itt A háborúellenes Ady c. írására. In: Ady igaza, Madách, Pozsony, 1977. 37–105. Megjegyzem, hogy Fábry Zoltán életművének kitűnő összegzését adja Bakonyi Géza: „Adyn innen Adyn túl", Fábry Zoltán Ady-képe, Tiszatáj, 1978/1. 51–56.

(Érdekes tény, hogy Földessy Gyula A Mindent hurcolva címet ajánlotta Ady posztumusz kötetének.)

A mű érdemi megközelítésére egyedül Schweitzer Pál vállalkozott két – ellentmondástól nem teljesen mentes – monográfiájában.[282] Nyomtatékkal figyelmeztet, hogy a vers, bár csak a posztumusz kötetben kapott helyet, keletkezési ideje az előbb idézettel közel azonos (Nyugat, 1914. augusztus 1.). Példás, ahogy szót ejt Ady „alkalmi neologizmusáról", a *„borzonja"*, 'borzong, borzad' jelentéstartalmú igéről. Az „ellovan" (A ló kérdez) hapax legomenonhoz hasonlítható ez is; egyike a költő nyelvi leleményeinek.[283] Tagadhatatlan az egész művön végigrezgő konkrét érzet, a háború (a „rendelések") félelme. De az sem vitatható, hogy az 1910-es, A Minden-Titkok versei, csonkán megjelent prológusában megmutatkozott „Minden-élmény" tér vissza sűrítettebben: „Olyan eggyek ők, oly nagyszerűek: / Isten és Titok, Élet és Minden." Itt pedig: „S jelentenem kell mindennek a Mindent." Fontos a kiemelt képben Ady időszemléletének korábban kialakított, most felidézett mitikus jellege: „Nap s Hold közé beszőve, / Hanyattan az Időbe" (Nyárdélutáni Hold Rómában). Hasonlítható hozzá – ahogy Eisemann megállapítja – a Hiába hideg a Hold időszemlélete is.[284] Nem árt emlékeztetni, hogy helyet kap a gondolatsorban ismét a korábbi vátesz-tudat újrafogalmazása, a Már előre rendeltettem életérzését visszhangozva: „Testem, ez a kényes szerszám, / Mint valami ördöngős posta, / A Most-Idők rémületeit / Előre és magával hozta."[285] Megláthatjuk benne a közös vonást a majd az 1916 nyarán, a feleségéhez írt, a Nem feleltem magamnak című, összegző darab el- és leszámoló hangjával is. Egyfajta „hitvesztés" az, a prófétai küldetés

[282] Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben. I. m., 120–121.; Schweitzer Pál: Szépség és totalitás, A szép fogalmának tartalma Ady utolsó alkotókorszakában. Akadémiai, Bp., 1980. 281–282.
[283] Schweitzer Pál: Szépség és totalitás, i. m., 282. Megemlítem, hogy pl. Eisemann György és az ő tanulmánya nyomán Földes Györgyi is nyomda-, tollhiba folytán a „borzongja" alakban közlik: E. Gy.: A lírai én mitológiája, i. m., 147.; F. Gy.: i. m., 45.
[284] Eisemann György: A lírai én mitológiája, i. m., 141.
[285] Értelmezését ld. Halász Előd: Nietzsche és Ady, i. m., (1995[2]) 287–288.

feladása, az önmagába vetett, addig látszólag rendíthetetlen bizodalom megingása:

Bizony lelkem,
Én az Életet elejtem,
Én magamat már elrejtem.

Ki nem „fejtem":
Megint rossz szó. Elfelejtem
Ezt és mindent. Nem feleltem
Magamnak.

Helyesen tulajdonít kulcsszerepet az idézett műnek *Kulcsár Szabó Ernő,* amikor a „későmodernség" szemléleti fordulatának előképét is látja benne, és Kosztolányi Dezső kései korszakának alkotásával, az Ének a semmiről világlátásával veti össze.[286]

Ady Endre önmitizáló (önstilizáló) Hold-képe A Mindent hurcolva című versben mutat – nem előzmények nélkül, mint látjuk – radikális megújulást. A kezdeti romantikus reminiszcenciájú, de erősen az alkotáshoz, a létrehozandó műhöz kötődő (alkotói processzus) képzet az azonosulásra, egyben a világ szemlélésére és láttatására alkalmas eszközzé válik a háború előestéjén. Így lesz – a korábbi korszakok Hold-képeivel szoros rokonságban – Ady jellegzetesen építkező mitológiájában– „kozmoszában" önszimbólummá a motívum. Összefogja ekkor az alkotói léthelyzetet és a kívülről szemlélő világlátást. A „Mindenségnek", vele önmagának is a lényegi egységét tömörítő víziós kép, szimbólum itt a Hold. Megmutatja az egyben Ady akkori szemléletének egyszerre világnézeti és esztétikai (poétikai) dezilluzióba váltását. – De miként a környező Ady-művek és a magyar költészet későbbi perspektíva-keresései mutatják, nem lezárása ez sem az egyén és a világ összeegyeztethetőségéért folytatott vívódásnak, különösen pedig nem az egységük formába öntéséért

[286] Kulcsár Szabó Ernő: Az „én" utópiája és létesülése, Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában, Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, i. m., 23–25.

indított újabb küzdelemnek. Schweitzer Pál lényeglátóan fogalmaz Ady törekvését illetően: „*A Mindent hurcolva,* az a vers, mely a társadalmi élet extenzív totalitásának teljes értékű belső megélését és művészileg alakított kifejezését hitvallásszerűen tudatosítja, ami viszont a költőnek önmaga minden egyetemessé történő formálásakor ennek világnézeti és művészi hitelét biztosítja (tehát a verset a lírai reakció hierarchia legmagasabb pontjára állítja) ..." (Kiemelés az eredetiben.)[287]

Összegzésül elmondható, hogy a Hold-kép végigkíséri az életművet, és A Mindent hurcolva önszimbólumban teljesedik ki sokértelműen. A formai elem alig változik, „jelentésszerkezete", „üzenete" azonban döntő mértékben alakul át. A motívum használata annak „statikus és dinamikus" voltát is demonstrálja.[288] A Hold-kép alkalmazása a költő szemléletében bekövetkezett változásokat is plasztikusan érzékelteti ugyanakkor. Eisemann György szavaival: „...e költészet sok vonatkozásban egyszerre teljesíti ki a romantikus hagyományokat, s nyit horizontot a huszadik századi modernség felé."[289]

Ady Endre költői életművét lezáró korszakának Hold-képe úgy is beíródik a 20. század vége és az új évezredünk hajnalának poézisébe, ahogy részben *H. Nagy Péter* láttatja az „Ady-palimpszeszteket" vizsgálva.[290] De Ady lunáris motívuma ott élt már előképként, „tartalmi elemként" Csokonai verseiben, így A tihanyi ekhóhoz filozofikus soraiban is. És nem hiszem, hogy elrugaszkodna a fantáziánk, ha meglátnánk az Adynál megjelenített Hold-képzetnek mint kifejező eszköznek, a *József Attila* gondolati költészetébe épült változatát. A nagy verstablókra gondolok: Külvárosi éj, Téli éjszaka, Eszmélet-ciklus. „Ezek a versek, mint némely Ady-korszakéi a válság szülöttei." – írja *Németh G. Béla.*[291] Hozzáteszem, hogy e

[287] Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben, i. m., 122.
[288] Ld. Tverdota György megfogalmazását. In: József Attila, i. m., 15.; Rákos Péter idézett művét.
[289] Eisemann György: A lírai én mitológiája, i. m., 148.
[290] H. Nagy Péter: Ady palimpszesztek. In: Ady-kollázs, Kalligram, Pozsony, 2003. 123–238.
[291] Németh G. Béla: Petőfi-Ady-József Attila? I. m., 364.

művekben a háborús Ady-lírával rokon korélményt sugalló Hold-ábrázolásokat sűrűn lelhetünk. Olyan komplex képre is találunk, ami Ady lunáris motívumának szinte teljes ívét sűríti egy versmondatba. A Téli éjszaka két sorát idézem ismét, befejezésül:

> Ezüst sötétség némasága
> holdat lakatol a világra.

IV.

ÖSSZEGZÉS-LEZÁRÁS

Dolgozatom célja az volt, hogy Ady Endre romantikus előképekre emlékeztető témáit, *motívumait* vizsgálva, azok alakulását, megújulását áttekintve bizonyítsam egyrészt, hogy a képek, alakzatok végig megőrzik jelentésük bizonyos egységesen értelmezhető elemeit. Ugyanakkor rá kívántam mutatni, hogy asszociációs körük (Walter Benjamin szóhasználatával élve) „aurájuk" bővültén, egymással is korrelációban egyre inkább erősödik szuggesztivitásuk, s válnak – kiteljesedve – szimbólum-hordozóvá, több esetben Adynak jellegzetesen egyéni lét- és önszimbólumává, egyben pedig a költő teremtette mítoszok alkotóelemévé. – Jeles példa lehet erre a *Harang-*, a *Hold-*, a *Torony-motívumok* folyamatrajza. Vagyis a romantikus hagyományú hangulat-, képi motívum-jellegből formálódik a költő kései (háborús) lírájának több világ- és önszimbóluma.

Hasonló változást, intenzitás-erősödést véltem észlelni például a *tó-*, a *Csönd-*, a *fehérség-*, de különösen a *ló-lovas-motívum* esetében. Alakulásuk egy-egy szakaszát, az utóbbi esetben szinte teljes ívét áttekintve, e motívumoknak a sajátosan adys szimbólummá érését már bizonyítottnak gondolom. A „levezetés" (Páskándi Géza) talán eredménnyel járt.

Törekedtem rá s reményem szerint be is mutattam példákkal, hogy Ady Endre minden jelentős motívumában (az életmű egészére, vagy egyes szakaszaira jellemző fő-, kulcs- vagy vezérmotívumokra gondolok) a teljességet akarta kifejezni. De miként *Görömbei András* is hangsúlyozza, „a teljességet viszont ellentétek küzdelmében látta megragadhatónak".[292]

[292] „Mégis győztes, mégis új és magyar", i. m., 8.

Ezt az ellentétekben mutatkozó egységet igyekezett föltárni a végigvezetett motívumvizsgálatok szinte mindegyike, leginkább talán a ló-lovas és a Hold-motívumé.

Példázzák a folyamatrajzok továbbá azt is, amit Tverdota György úgy fogalmaz, hogy a „korán kialakult motívum később gondolatilag rendkívüli mértékben elmélyül, a forma lényegi változatlanul hagyása mellett a formai elem jelentésszerkezetében megy végbe döntő változás".[293] (Ld. Harang-motívum)

Úgy érzem, hogy a költő alkotói processzusának olyan jellemzőit tártam és – folytatva majd a munkát, más motívumokra térve – tárhatom talán még föl, amik világlátásának és azzal együtt a poétikai szemléletének markáns változására, átalakulására bizonyítékot szolgáltatnak. – Bár ezek úgynevezett „apró-munkák", mégis remélem, hogy a maguk helyén hasznos adalékok a lirikus és az attól el sosem választható, a „gondolkodó Ady" valamivel teljesebb befogadásához, megértetéséhez.

*

„Legyetek emlékezéssel hozzám" – kérte egy verésben. Másutt pedig kajánkodva, de mégis bizakodón hirdette: „Mink megöregedni, / Hogyha karunk ráért, / Emlékünnepeknek / Nem fogunk okáért." –Most nincsenek zajos ünnepek, és jól van így. Túl sokat használtuk és aktualizáltuk már Őt, néha naivul, többször szándékoltan is félreértve. Tudósok és közéleti bajnokok egyként feledték szívesen Ady végrendelkező szavait: „...ne próbáljanak engem argumentumnak előrángatni. Én nem leszek enyhítő körülménye soha-soha annak a magyarságnak, amit ma ők készítenek."[294]

De hátha mégsem önáltatás, ha hisszük: Ady Endre nem emlékként, de fiatalon és most is velünk van. Műve a magyar értékek egyik

[293] Tverdota György: József Attila, i. m., 16.
[294] A magyar Pimodán, in: Ady Endre az irodalomról, i. m., 214.

legbiztosabbja, talán a „legtöbb, amit kilicitált magából ez a nemzet". Úgy él közöttünk, hogy vele, általa éljük meg magyarságunkat Brassótól Szegedig, Budapesttől Atlantáig mindenütt a világban, ahol felhangzik a verssor: „Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?".

Ady Endre, a modern magyar líra megteremtője jött, ahogy ő írja: „...a régi Partiumból, tehát sem nem Erdélyből, se nem Magyarországból. Családilag se fentről, se lentről."[295] – Megérkezett az önmagára kirótt és elvégzett küldetéssel: „mindennek jöttem".

Alkotói sokoldalúsága is csodálatra méltó. Tudnunk kell azt is, hogy novellisztikája, jellegzetes prózastílusa ma is minta; publicisztikai írásai a kor pontos és művészi dokumentumai. Joggal írhatta le ezt is: „Szentlélek lovagja voltam: becsületes újságíró."[296]

Lírájának világirodalmi rangja pedig ma már nem kétséges. Helye van Rilke, Apollinaire, T. S. Eliot oldalán, a legnagyobbak között. Öröksége benne él a 20. századi és a mai magyar költészetünkben, még ott is, ahol tagadják azt. Igaz viszont, hogy Ady a modernségben is oly sajátosan őrzi a romantikus, retorikus hagyományt, hogy minden utánzása kudarcra ítélt, és stílusának hatásától épp az utódok legjobbjai menekültek félve. Egyetértek Eisemann Györggyel, aki így fogalmaz: „...e költészet sok vonatkozásban teljesíti ki a romantikus hagyományokat, s nyit horizontot a huszadik századi modernség felé."[297]

Ady Endre különös *mítoszokat* teremt költészetével. Isten, Ember, Élet, Halál, Alkotás, Szerelem, Forradalom mind-mind összetartozó és egymással is küzdő erők itt. A részeiben is ellentétes szólamokból épült, de mégis egésszé alakított teremtés az Ady-kozmosz. Ezért van, hogy az egyes darabok csodáira figyelve, de egyszersmind az egész művet érzékelve

---

[295] [Önéletrajz], 1909. június 1., Nyugat. In: A.Ö.P.M. IX., Akad., Bp., 1973. S. a. r. Vezér Erzsébet, 343–344.
[296] Itthon vagyok (Szilágy, 1903. november 26.), in: Jóslások Magyarországról, i. m., 226. Ld. A.Ö.P.M. IV., Akad., Bp., 1964. S. a. r. Vezér Erzsébet, 18.
[297] Eisemann György: A lírai én mitológiája, i. m., 148.

ismerhető meg igazán.

Paradoxonaival együtt érvényes így magyarságtudata is. Nem „viszonyról" van tehát szó, de arról, hogy azonosul a nemzetével: ő maga a magyarság.[298] – „S be szép ilyen végzetes néppel / Ugyanaznak tudni magunkat." – írja, de övé a keserű mondat is: „Ezért a népért úgyis mindegy, / Ebsorsot akar, hát – akarja."

Kikiáltotta a ma is kínzó kérdést: „Mit ér az ember, ha magyar?" – Egyszer bizarr reményt csillant a *Nekünk Mohács kell* fohászában, máskor lemondón szól a szentenciája *A szétszóródás előtt* záró sorában: „S elveszünk, mert elvesztettük magunkat." De pár hónap múltán ismét bizakodva írja le: „Hogy Bécs ellen és Minden ellen, / E kis ország még remekeljen..." – Ellentmondásos voltában érvényes a népét ostorozó rajongása. Csokonait megidézve is ezt a vívódó önmagát mutatja,

> Aki a fajtáját átkozta
> S aki magyar volt, nagy magyar.

Fontosak számunkra Ady Endre ilyen kétségei és hitei is. Figyelnünk kell szavára, tekintetére, mert igaz, amit Buda Ferenc mond róla:

> „Halhatatlan szájából kinő a liliom, kezéből kisuhog a korbács."

Azt akartam, hogy e dolgozat elemzései, megfigyelései is a velünk, bennünk élő Ady Endre arcait mutassák és szolgálják műve, szelleme újabb, már 21. századi elfogadását, aktualitásának tudatosítását.[299]

---

[298] Vö. Fülep Lajos: Ady éjszakái és éjszakája, in: Művészet és világnézet. Vál., szerk. Tímár Árpád, Magvető, Bp., 1976. 44–77. különösen: 72.

[299] Láng Gusztáv nemrég megjelent eszmefuttatását hasonló törekvése okán érzem meggondolkodtatónak, a későbbiekben gyümölcsöztethetőnek: Láng Gusztáv: Mérföldkő-e Ady költészete? Korunk, 2008/5. 60–63.

Papp István Géza

Publikációk

- Petőfi-év a Forrásban, Acta Iuvenum Sectio Filologiae et Historiae, Tom. IV. Szeged, 1973, 98-103.

- Angliai impressziók, Bölcsész című lap 1974/1. 12-14.

- Tanévköszöntő, a Szegedi Egyetem melléklete, 1974 szeptember, 1.

- Értékelünk, tervezünk, Szegedi Egyetem 1975. febr. 24. 4.

- Szentirmai László: Egyetemi hallgatók Szegeden, Tiszatáj 1978/7. 99-101.

- Az egyetem irodalmi műhelyének újabb kutatásairól, Szegedi Egyetem, 1982/13, 2.

- Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról (Aczél György interjú-kötetéről), Tiszatáj 1983/7. 106-108.

- „Kapavágásnyi sors a Duna-tájon" (Raffai Sarolta: Föld, ember, folyó), Tiszatáj, 1984/3. 83-86.

- Irodalomtudományi Acta (A Szegedi Egyetem új kiadványa), Délmagyarország, 1984. szept. 19. 4.

- Egy a „gyógyíthatatlan magányosok" közül – Antalffy György Szalay László monográfiájáról, Tiszatáj, 1985/5. 80-83.

A fenti cikket utánközli: Látóhatár, 1985/10. 216-218.

- Dr. Nacsády József (1924-1987) – nekrológ, Szegedi Egyetem 1987. szeptember 25. 3.

- Az „Ifjúság babonás hitével" ? – Raffai Sarolta: Megtartó szerelem, Forrás, 1989/1. 85-87.

- „a revolutio utáni szélcsendben" – Ambrus Lajos: Eldorádó, Élet és Irodalom, 1990. május 4. 11.

- „Az ellenséges műfaj" – Annus József: Kánon, Forrás, 1990/10. 92-93.

- „... a tegnapból a holnapba" – Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben, Tiszatáj, 1991/11. 104-106.

- Vörös Tanár úr születésnapjára, Délmagyarország, 1994. október 18. 8.

A köszöntést utánközli: Születésnapi Lap, 2004. okt. 14.

- „De innen hoztam, amit hoztam..." (A visszahozott zászló-Emlékezés), a Katona József Gimnázium Jubileumi Évkönyve, Kecskemét, 1998. november, 51-52.

- Két évtized az őrhelyen – Domokos Géza: Igevár, Magyar Napló, 2002/7. 42-44.

Vendégkritikaként közli: Irodalmi Szemle, Pozsony, 2002/10. 70-73.

- Illésről , helyesen, Délmagyarország-Délvilág, 2003. július 24. 10.

- Egy „konzervatív" minőségszemlélet, Szekér Endre: A stílus – az író, Magyar Napló, 2003/10. 63.

- „De vallani mindent: volt életem dolga" – Beszélgetés a hetvenéves Vörös Lászlóval – interjú, Szeged című folyóirat 2004/10. 6-9.

- Fríz „a palotás Szeged" szellemi épületén (Szegedtől Szegedig-2004-antológia), Magyar Napló, 2004/12. 66-67.

- Szekér Endre 70. születésnapján, Tiszatáj, 2005/7. 104.

- Krajkó András (1927-2003) Búcsú, Szegedi Műhely, 2005/2. 151-152.

- Magyarként maradni meg a jövőnek, Beszélgetés Szörényi Lászlóval – interjú, Magyar Napló, 2005/11. 21-33.

- Laudatio és tanúságtétel – Cselekvő irodalom; Írások Görömbei András tiszteletére, Magyar Napló, 2005/12. 44-45.

- „Éltem, mert néha éltem – másnak" – Vörös László Tanár úr elment (nekrológ), Szeged című folyóirat, 2005/9-10. 47.

- „...az előttem járt nyomát" Péter László professzor köszöntése 80. születésnapján, Szeged c. folyóirat 2006/1. 19.

- Irodalmunk szabadságharcáról – Vasy Géza: „Hol zsarnokság van" – Az ötvenes évek és a magyar irodalom, Magyar Napló, 2006/3. 48-51.

- „Immanens irodalomtörténet" – Szigeti Lajos Sándor: Verssor(s)ok, Magyar Napló, 2006/7. 49-52.

- „Értőbb utókort" remélve – Olasz Sándor: Regénymúlt, regényjelen, Magyar Napló, 2007/1. 34-36.

- „dalnak része úgy legyek" – Kondor Péter: Az írás harmadik aránya, Tiszatáj, 2007/5. 107-108.

Könyv:

Igazságügyi retorika, Egyetemi egységes jegyzet, az Általános rész írása, a kötet szerkesztése (Szabó Imrével és Karsai Krisztinával) – előkészületben, megjelenés előtt.

Szerkesztés:

- Szerkesztettem a Bölcsész c. lapot 1973-74-ben.

- Technikai szerkesztője voltam az Acta hist. litt. Hung. Tom. XXVI., Szeged, 1993-94.

- Szerkesztem Vörös László: Kányádi Sándor-tanulmányok című posztumusz kötetét (Olasz Sándor professzorral) – előkészületben, megjelenés előtt.

Papp István Géza

Az értekezés tárgyával kapcsolatos publikációk

Könyv:

Ady Endre vonzásában, Bába Kiadó, Szeged, 2007. (239 old.)

Tanulmányok:

- Az Edgar Poe-i életérzés Ady Endre költészetében I. (Adalék Ady költői indulásának vizsgálatához), Acta hist. litt. Hung. Tom. XV., Szeged, 1977. 145-163.

- Az Edgar Poe-i életérzés Ady Endre költészetében II. (Motívumvizsgálatok), Acta hist. litt. Hung. Tom. XVI. Szeged, 1978. 71-80.

- Ady egyes, romantikus jegyeket mutató motívumainak fejlődéséről, Egyetemi doktori értekezés, Szeged, 1979. (Kézirat)

- Ady romantikus jellegű motívumainak változásáról, Acta hist. litt. Hung. Tom. XXII., Szeged, 1985. 60-79.

- Ady öröksége Áprily Lajos költészetében (Tanulmány-vázlat), Életünk, 1988/2. 176-183.

- „Legszebb csikónk...", Ady Endre ló-lovas motívumának szimbólumértékéről, Acta hist. litt. Hung. Tom. XXVIII., Szeged, 1992., Prof. Grezsa Ferenc Emlékszám, 21-37.

Ismét közli a fenti tanulmányt javítva, rövidítve, illusztrálva a Szeged című folyóirat 2007/11. 49-54.

- Költői minták használata a perbeszédben (A retorikus Ady I.) Acta Jurid. et Pol. Tom. LV., Szeged, 1999. Prof. Veres József Emlékkönyv, 245-256.

- „Ha most húznád meg harangját szívednek...", Ady Endre harang-motívumáról, Magyar Napló, 2004/4. 20-25.

- Ismét közli a fenti tanulmányt javítva, rövidítve„Szegedtől Szegedig Antológia 2008. második kötet 445-461.

- A „modern klasszicizmus" hagyománya a perbeszédben (A retorikus Ady II.) Acta Jurid. et Pol. Tom. LXV., Szeged, 2004., Prof. Molnár Imre Emlékkönyv 701-714.

- „A Nap korán-kelt Holdja, én", Ady Endre Hold-motívumáról, Magyar Napló, 2007/11. 10-23.

Szócikkek az Új magyar irodalmi lexikonban, I-III. kötetek,

Akadémiai Kiadó, Bp. 1994., Második, javított kiadás: 2000., CD, 2002.

Főszerk.: Péter László, Korszakszerk. (20. sz. első fele): Vörös László.

I. kötet: Ady Lajos, 16.; Ady Mariska; 16-17.; Ady Társaság (Debrecen), 17.; Bányai Elemér, Zuboly, 127.; Boncza Berta, Csinszka, 259.; Bölöni György, 279-280.; Esztendő c. folyóirat, 537.; Földessy Gyula, 615-616. – III. kötet: Szerda című folyóirat 1976.

Kritikák, ismertetések

- 100 éve született Tóth Árpád, „Ember vagyok...", Tóth Eszter: Családi emlékek Tóth Árpádról, Tiszatáj, 1986/4. 81-85.

- „Be megjártad itt, óh Zaratusztra" - Halász Előd: Nietzsche és Ady, Magyar Napló, 1998/2. 47-48.

- „Száz alakban" – Két könyv az Ady-műről, Bíró Zoltán: Ady sorsköltészete; Kenyeres Zoltán: Ady Endre, Magyar Napló, 1998/8. 48-51.

- „Egész világ szőttje kibomlott" – Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig, Második kiadás, Magyar Napló, 1999/1. 49-50.

- „Konok hit nélkül nem megy" – Szekér Endre: Buda Ferenc, Magyar Napló, 1999/3. 49-50.

- Literátus jogtudós az Ady-műről – Ruszoly József: Költőnk és joga, Szeged című folyóirat, 1999/6. 56-57.

- „más távlatot ád a halál" – Tverdota György: A komor föltámadás titka, Magyar Napló, 1999/12. 55-57.

- A „szentté avatás" változatai – Tapodi Zsuzsa: Irodalmi kánonok, A Hét, Bukarest, 2001. 3. szám, január 25. 7.

- Idők és mítoszok – Bíró Béla: A füst árnyéka, Magyar Napló, 2004/6. 49-52.

- „Ady könyvéről szólva" – H. Nagy Péter: Ady-kollázs, Magyar Napló, 2004/11. 65-68.

- „Korszerűtlen lélekigazságok" – N. Pál József: „A megtartók jöjjenek...", Magyar Napló, 2005/4. 65-69.

- A vér városa: Ady „útraválása" – Péter I. Zoltán: Ady és Léda, Egy szerelem története; Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon, Megjelenik: Magyar Napló, 2008/8.

Évfordulók, megemlékezések

- Miénk, a mindenkori ifjúságé (Ady Endre halálának 50. évfordulóján), Forrás, 1969/1. (március, a folyóirat első száma) 65.

- „Magányos aktor Kecskeméten" – Katona József születésének 200. évfordulóján, Délmagyarország, 1991. november 9. 4.

- „A rendbetett Szó mívese..." 90 éve született Illyés Gyula, Délmagyarország, 1992. november 2. 5.

- „Magad emésztő..." 110 éve született Babits Mihály, Délmagyarország, 1993. november 27. 11.

- „E kis ország még remekeljen" Százhúsz éve született Ady Endre, Délmagyarország és Délvilág, 1997. november 22. 5. ill. 7.

- „Amit adtam: örökség s nem divat" – 125 éve született Ady Endre, Délmagyarország és Délvilág, 2002. november 22. 9; 9.

- Vörös László (1934-2005) – Emlékbeszéd a róla elnevezett terem avatásán Kiskunhalason, Szegedi Műhely, 2006/3. 123-127.

- „Az adhatás gyönyörűsége" – Százharminc éve született Ady Endre, Szeged című folyóirat, 2007/11. 48.